

UČEBNÍ TEXTY VYSOKÝCH ŠKOL

UNIVERSITA J. E. PURKYNĚ V BRNĚ

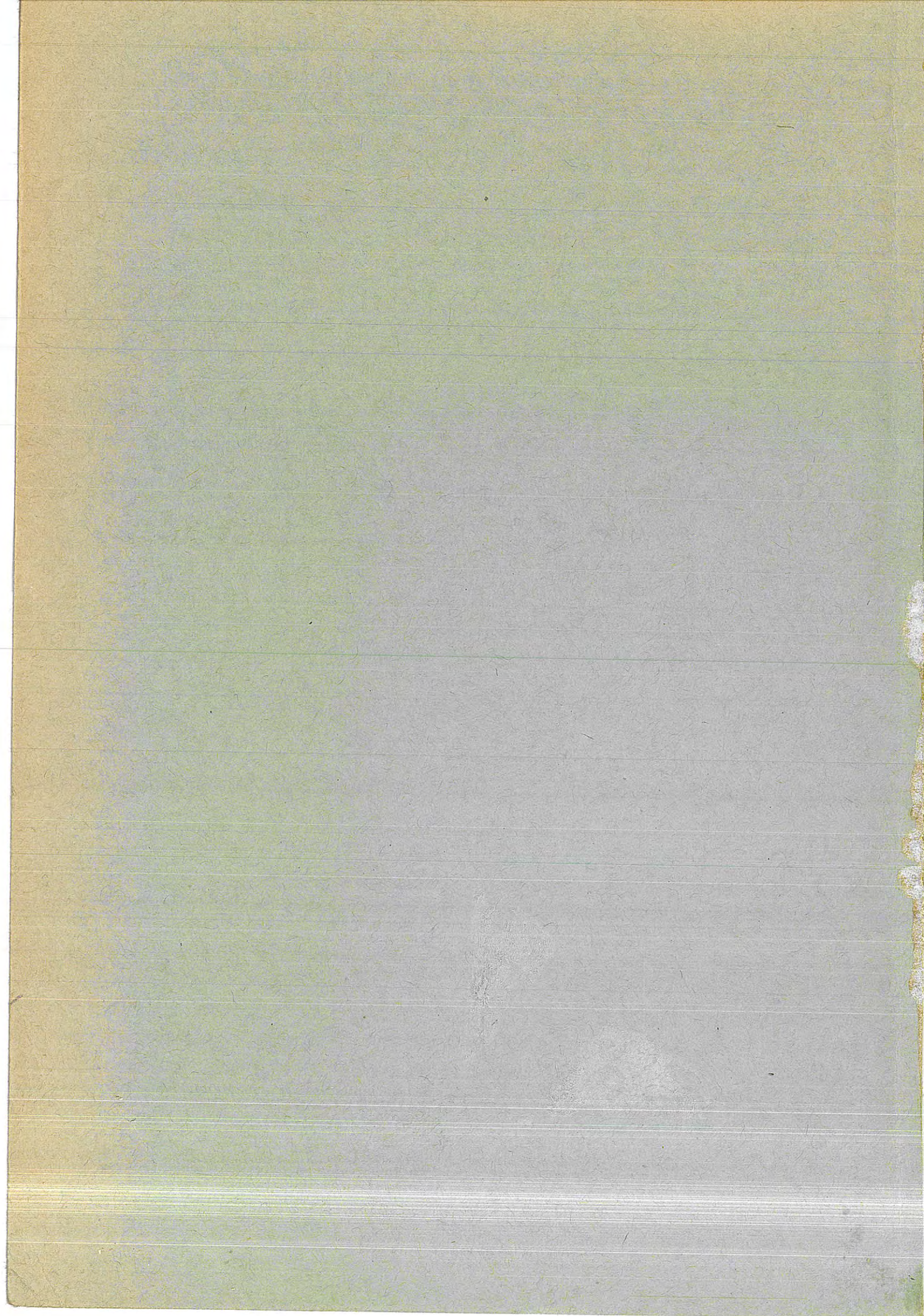
FAKULTA FILOSOFICKÁ

Prolegomena k psychologii a psychopathologii osobnosti

Hugo Široký

STÁTNÍ PEDAGOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ

PRAHA

UČEBNÍ TEXTY VYSOKÝCH ŠKOL

UNIVERSITA J. E. PURKYNĚ V BRNĚ

FAKULTA FILOSOFICKÁ

Prolegomena k psychologii a psychopathologii osobnosti

Hugo Široký

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

Pedagogický ústav J. A. Komenského

oddělení vývojové psychologie

Brno, Běhounská 4/6

inv. č. 119.

1966

STATNÍ PEDAGOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ
PRAHA

UČEBNÍ TEXTY VÝVOJNÝCH VĚD

FAKULTA PSYCHOLOGICKÁ

UNIVERSITA J. E. PURKYNĚ V BRNĚ

Prolegomena k psychologii a psychopatologii osobnosti

Úvodní slovo

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

Psychologický ústav J. A. Komenského
oddělení vývojové psychologie
Brno, Bělohorská 4/8

1963

POZNÁMKY KE STUDIU

Tato skripta jsou určena pro vysokoškoláky, studující psychologii. Nejsou proto populárním výkladem.

Předpokládám jako minimum úroveň znalostí, odpovídající středoškolskému vzdělání absolventů někdejších gymnasií s maturitou. Za optimum považuji znalost základní filosofické a zejména gnoseologické problematiky a všeobecných psychologických pojmů. Pro porozumění fyziologickým partiím je potřebná znalost anatomie nervové soustavy a informovanost o fyziologii.

Odborné termíny jsou v textu vysvětlovány jen pokud se týkají psychologie osobnosti; nejsou tedy vysvětlovány takové pojmy jako voluntární, receptivní, redukující, psychotherapie atd.

K volbě odborné terminologie se přikláním především z těchto důvodů:

- 1) je výrazem kontinuity evropského myšlenkového vývoje od klasických dob,
- 2) je vyjadřováním odborníků užívaným mezinárodně,
- 3) zajišťuje určitý výběr interesentů: chceme informovat ty, kdo jsou schopni a ochotni vynaložit námahu k porozumění odbornému výrazivu.

Problematika osobnosti je složitá. Nevidím didaktických důvodů k jejímu zjednodušování. Obracím se k posluchačům jako k partnerům v diskusi a přemýšlení; jako k inteligentním dospělým lidem. K doplnění možných mezer v pojmosloví jsou určeny odkazy na literaturu v této knížce a naučné slovníky v knihovnách. Obtížné partie jsou podrobněji vykládány na přednáškách.

K vlastní přípravě na zkoušku doporučuji nejdříve celá skripta pročíst, především k docílení přehledu v obsahu a současně také z toho důvodu, že některé pojmy použité na počátku předběžně, jsou podrobněji rozvedeny v následujících kapitolách.

Jmenný rejstřík není tabulí cti, počet odkazů není ani v přímé, ani v nepřímé úměrnosti k významu autorů a slouží především k při pamatování souvislosti a nalezení příslušného místa. K pohodlnější orientaci má sloužit také ukazatel pojmů. Tohoto ukazatele lze také použít k prověření stupně zvládnutí látky před zkouškou.

Závěry na konci kapitol shrnují problematiku a představují základní body otázek ke zkouškám. Vyžadují přesnou formulaci a pochopení problému - memorování textu nedoporučuji. Nemám námitek, bude-li u zkoušky posluchač hájit s věcnou znalostí stanovisko jiné, nežli odpovídá této učebnici.

H. Š

Fundamentální výpovědi o člověku nesmí ztratit charakter relativních aspektů, v nichž je zahrnuto nejen pozorované, ale i pozorovatelné.

Dieter Wyss¹⁾

PŘEDMLUVA

Psychologie osobnosti je mi především jedním z pokusů odpovědět na otázku po člověku. Věřím, že ji pocítuji i s ostatními tím naléhavěji, čím více se ztrácí i v psychologii člověk za svědomitými exaktními pozorováními, dílčími studii i statistickými tabulkami. Je tím neodbytnější, čím častěji se ztrácí psychologie sama sobě, jednou ve fyziologii, jindy v kybernetice. Proto mne nejdříve zajímá otázka přístupu teoretika k teorii, psychologa k psychologii. Začínám proto přednášky psychologií osobnosti teoretika, i za cenu, že v některých ohledech předbírám výklad, nebo se odvolávám na pozorování, přesahující rámec tohoto svazku. Domnívám se totiž, že v psychologii osobnosti, snad více nežli kdekoli jinde, je třeba, aby se psycholog orientoval ve vlastních pohnutkách, se kterými k tématu přistupuje. Jen tak je možno vymezit dimenze, ve kterých se při volbě přístupu ještě může rozhodnout jako osobnost, a kde už začínají být na neprospěch věci. Nemohu přejít fakt, že stejně nadaní, moudří a svědomití mužové vědy volí často diametrálně odlišné koncepce, které se stejným zápalem hájí jako jediné vědecké. Považoval bych za neskromné vytvářet zdání nějakého "objektivnějšího" nadhledu. V o l í m tedy určité stanovisko. Budu stejně rád, najdu-li pro ně pochopení, jako když vzbudím polemický odpor. Obojí bych totiž považoval za určitý přínos. Jinými slovy: považuji neosobní teorii osobnosti za neuskutečnitelnou.

V druhé části seznamuji posluchače se základními všeobecnými pojmy teorie osobnosti. Rád se hned na počátku přiznám k tomu, že preferuji přístup spekulativní. Opakem spekulativního přístupu není přístup empirický nebo experimentální, ale nespekulativní, tj. nepřemýšlející a nemyslicí. Považoval bych si za čest, kdybych směl být označen za spekulativního psychologa. Bohužel, jsem si k tomuto atributu vědom ještě příliš mnoha nedostatků.

Věřím v nutnost těsné spolupráce psychologie a fyziologie na poli osobnosti. Především fyziologové potřebují nezbytně detailní znalost psychologie. Psychologové pak musí ovládat fyziologii, aby se mohli s fyziology domluvit. V oblasti klinické působnosti je pak i pro psychologickou praxi znalost fyziologie užitečná. Nakolik, to už záleží na nich.

Považuji psychopathologii za neoddělitelnou součást psychologie a psychiatrii za nejbližší a nejzávažnější sesterský obor.

V dalším svazku bych pak chtěl navázat na "Prolegomena" rozbořením psychických procesů osobnosti v situaci unipersonální, bipersonální a multipersonálně-sociální. Psychologii osobnosti by pak uzavírala typologie.

Šternberk, 20. 2. 1966.

Hugo Široký

I.

PSYCHOLOGIE THEORETIKA
OSOBNOSTI

1. Psychologie vědce a vědy

Těší-li se tvůrčí umělecký proces a osobnost umělce pozornosti psychologů a psychopatologů, je překvapující, jak nepoměrně ustupují otázky psychologie vědeckého bádání a osobnosti vědce do pozadí. Věda se svým cílem dosažení nesporného a objektivního poznání proměňuje oblast své působnosti v nedotknutelné území. Stává se jedinou oporou jistot v mentalitě moderního člověka a není divu, že v této své funkci základního pilíře pravdy a monopolní orientace člověka ve skutečnosti, může bezděčně přejímat něco z tabu a sakrální povýšenosti náboženství. Jednoznačnost a předpokládaná verifikovatelnost vědeckých poznatků oproti mnohoznačnosti, variabilitě a problematičnosti kritérií umění, zastírá okolnost, že věda je tvořena živými lidmi, osobnostmi a lidskými skupinami. Odlesk autority vědy samovolně přechází i na její nositele. Pod svícnem bývá tma. Vědecké poznání je zkoumáno především ve své všeobecnosti, je spíše doménou gnozeologie či noetiky, nežli předmětem psychologického rozboru. Avšak tak jako v oblasti umění, shledáváme i v oblasti vědy psychopatologické varianty; osobnost theoretiků pak jistě nevyznívá méně pozoruhodností a nápadností nežli osobnost umělců, nehledě na častou kombinaci vědecké a umělecké činnosti u jednoho a téhož člověka, při čemž nacházíme mezi oběma zájmovými sférami celou škálu proporcí, od převažujícího až po vyrovnaný poměr obou. V osobnosti tedy neexistuje zřetelná demarkační linie mezi oběma. Leonardo da Vinci²⁾ maloval i bádá, Bernard Shaw³⁾ psal dramata i politicko-ekonomické úvahy; tyto příklady by bylo možno rozšířit ad libitum a jejich řada by se mnohonásobně prodloužila, kdybychom si povšimli umělecké amatérské aktivity vědců⁴⁾ a vice versa. Snad není bez zajímavosti, že i Bedřich Engels si zarežiroval na divadle⁵⁾ a Karel Marx ve svém mládí napsal tři sešity milostných básní.⁶⁾

Musíme tedy připustit, že psycholog má stejné právo se zabývat osobností vědce jako osobností umělce.

Není však právě v n e o s o b n o s t i vědy argument proti užitečnosti zkoumání vztahu osobnosti vědce k vědecké činnosti? Co může být osobního na apelu Galilea Galilei "Měř vše, co je měřitelné a neměřitelné učin měřitelným!", který se stal ideálem vědy vůbec?

V r. 1795 pozoroval astronom Maskelyne, že jeho asistent Kinnebrook zaznamenává průchod hvězdy poledníkem o $0,5''$ až $0,8''$ později, nežli on sám. Spor vyřešil tím, že asistenta propustil pro nespolehlivost. Bessel zažil podobnou zkušenost sám na sobě. Zaznamenal však svou osobní rovnici, podle které pak opravoval svá měření. O s o b n í r o v n i c e tedy určuje individuálně typickou odchylku v pozorování, která vyplývá z psychofysiologických zvláštností pozorovatele. 8-9)

Dosah této zkušenosti je jistě závažnější, nežli sám Bessel tušil. Považka vědecké problematiky poskytuje nestejnou příležitost pro uplnění osobní rovnice, podobně jako i různé fáze práce na problému. Věda dává tím méně možností osobně zabarveným postojům, čím je formálnější a konkrétnější a čím méně užívá hypotéz. Řešení matematické rovnice, nebo úkolu formální logiky, stejně jako dílčí úkol užití optimální konstrukce mostu vzhledem k materiálu, účelu a místním podmínkám, poskytuje odborníkovi méně volného místa pro hru temperamentu, osobních sklonnů a libůstek, nežli theorie kosmu nebo pojetí osobnosti. Snad právě proto se pozornosti psychologie ve svých výrazných představitelích - např. u Karla Jasperse - nabízí především studium oblasti světonázorové. 10-11)

Také marxismu není cizí představa, že vědci mohou být ve své theoretické činnosti ovlivňováni faktory, jejichž dosah si neuvědomují, že jejich omyly nemusí spočívat na záměrné apologii kapitalismu, nebo na zjištěných zájmech. 12) Cvekl 13) upozorňuje, že studium transformací skrytých hybných sil určité ideologie, právě tak jako sociálně psychologická analýsa skrytého pozadí výrobní, politické nebo kulturní činnosti, tvoří jeden z předpokladů vědeckého řízení společnosti. Řešení otázky, které faktory mohou vědce desorientovat a ovlivňovat, nelze provést bez zkoumání osobnosti theoretika. Také historie nedávných let u nás může bohatě dokumentovat skutečnost, že i jinak rozumní lidé zvůčných vědeckých jmen zatracovali kybernetiku, genetiku, sociologii, zatímco jiní za své názory a nepoddajnost pykali. Odmyslíme-li prostý oportunismus, zbývá ještě stále dost místa pro působení sebeklamu pod vlivem strachu nebo zaslepení.

Vědecká činnost je pouze jedním z projevů osobnosti vědce a vnitřní souvislosti theoretického zájmu nemohou být psychologii lhostejné.

Oblast vědy tedy zdaleka není autonomním územím v duševním světě a lidském poznání. Věda je především myšlením. Jak známo, myslí lidé i mimo

vědecké ústavy, časopisy a tituly. Posvěcení akademičtí hodnostáři to někdy neuznávají. Věda podléhá všem zákonitostem platným pro myšlení. Jak pro vědu, tak pro myšlení platí obecně určité logické zásady, jimiž se má myšlení řídit, chce-li dosáhnout pravdivého, objektivního poznání vztahů mezi objekty. Dodržování těchto kritérií má ovšem různý stupeň ve vědě a ve všedním životě.¹⁴⁾ Životní praxe, řešící relativně přehledné a jednoduché situace, nepotřebuje ovšem tak komplikovanou a složitou výstavbu vyhledávání a zpracování faktů, jako složité otázky, které jsou právě předmětem zkoumání vědeckého. Lidé se ovšem vyjadřují i k problémům, které přesahují možnosti jejich osobního vzdělání a kombinačních schopností a většinou si také nekladou otázku stupně jejich hypotetičnosti či pravděpodobnosti. Takové počínání nejednou pozorujeme zejména v "psychologii všedního dne". Čím je myšlenka nesena silnějším efektem, tím méně je její autor ochotný k oné průvodní metodické skepsi, bez níž je věda nemožná. Jak snadno zařazujeme v běžném životě lidi do populárních typologických kategorií. Ani v akademickém světě není vzácností, že názorový odpůrce je jednoduše diagnostikován jako "vůl". Diagnostik v okamžiku rozhořčení zpravidla nepochybuje o správnosti svého závěru, ani sebekriticky neuznává problematičnost podobné básnické alegorie a její evidentní nepřesnost. Afektivní zainteresovanost je v tomto případě nepřítelem správného myšlení, zatímco v jiném případě může být hnací silou. Vězeň, který si vymyslí a prakticky realizuje útěk ze Sing-Singu je patrně na svém počínání dost nápadně citově zainteresován a jeho plán si vyžádal nemalou duševní energii. Emocionalita zasáhla v obou případech, ale s rozdílným efektem. Na těchto zjednodušených příkladech pozorujeme, jak dalece zasahuje afektivita do myšlení? Daří se na poli vědy podobné vlivy přiměřeně regulovat a využívat k prospěchu věci? Není někdy nesnadné poznat v bezvadném vědeckém oděvu jiné zájmy a podvědomé záměry, kterým slouží theorie, zrazující své vlastní poslání? O to důležitější je rozbor celého komplexu otázek, souvisejících s vědeckou činností.

....

Z á v ě r y :

- 1) Osvojují-li si psychologové s jistou samozřejmostí právo na zkoumání umělecké osobnosti a tvorby, není důvodu, aby podobnému zkoumání nepodrobili také osobnost vědce a činnost vědeckou.
- 2) Umělecké a vědecké zájmy se nejednou kombinují, pathologie vědy je neméně přitažlivá nežli pathologie umění.
- 3) Za autoritou neosobní vědy se skrývají reálné osobnosti jejích tvůrců.
- 4) Podstatou vědy je usměrněné myšlení. Vliv emocionality (a tím i osobnosti) na myšlení je prokazatelný.
- 5) Problém "osobní rovnice" nabývá tím větší závažnosti, čím více se blížíme oblasti všeobecného a hypotetického.

2. Theoretické poznání v rámci osobnosti

Věda představuje souhrn časově a prostorově dostupných poznatků, prověřených co do stupně pravděpodobnosti. Za vědec k e lze označit takové myšlení, které se do tohoto systému poznatků a pravidel začleňuje a těchto poznatků tvůrčím způsobem využívá:

- a) k praktické aplikaci (lékař, psychotherapeut, psycholog v poradně, právník),
- b) k dalšímu získávání nových poznatků (badatelská, výzkumná činnost).

Vědu nelze substantialisovat (jakkoliv k tomu substantivum "věda" svádí). Žije a vzniká jen díky činnosti jednotlivých mozků. Abychom mohli mluvit o vědě, musíme mluvit o vědcích - o lidech.

Vědecká činnost předpokládá určitý zájem a schopnosti. Schopní lidé bez zájmu obvykle mnoho neprodukují; neschopní lidé se zájmem i bez zájmu - bohužel - příliš často produkují příliš mnoho. Theoretický zájem a činnost tomu odpovídající, musí podléhat určitým kritériím. Jaký zájem či hlad po věděni můžeme označit za zájem theoretický? Není to prostý zájem o nové poznatky. O nové poznatky se stejně zajímá drbna jako Mme Curie. Není to ani sensační, ani záliba v pamatování si (mistrovské výkony paměti můžeme najít i u oligofreniků). Theoretická z v í d a v o s t na rozdíl od pouhé zvědavosti

1. se zajímá o v z t a h y mezi objekty,
2. tyto vztahy mezi objekty člení na podstatné a nepodstatné, pojímá je n e o s o b n ě , ve tvaru zákona. Na rozdíl od magického myšlení zbavuje předmět svého zájmu všeho humánního, anthropomorfního,
3. snaží-li se badatel během své práce přísně podříditi svou činnost (pozornost) hledání souvislostí, redukuje svou osobní zainteresovanost maximálně do vymezeného rámce; samo nalezení zákonitosti, má však pro něj platnost uchopení podstaty, je prožíváno jako uvolnění, dosažení cíle, jako triumf o s o b n í m o c i . O vědci říkáme, že o b j e v u j e zákony.

Mínil-li Kant svou kritikou čistého rozumu určitý universální lidský sklon považovat svůj vnitřní řád za řád věcí samých, tendenci ke zpředměťování, objektivaci vlastních kategorií, poukazuje Bergson na to, že "každá bytost vykládá hmotný svět právě podle oněch linií, které má v něm sledovat jeho jednání" a snaží se vymezit diskontinuitnímu a objektivě distancovanému intelektu přiměřený areál platnosti. Oba myslitelé nadhazují gnozeologický

problém racionální kompetence. Aniž bychom se pouštěli do noetické diskuse, zajímáme se spíše o charakteristiku racionálního poznání, kterému Kant¹⁵⁾ vymezuje areál kategorií, Bergson¹⁶⁾ areál linie abstraktního jednání, zmocňujícího se skutečnosti diskontinuální pojmovou deskripcí. Kategorie i pojem předpokládají distanci od skutečnosti. Už Aristotelovi bylo "epistémé" - vědění třetím stupněm poznání, které se liší od zkušenosti tím, že tato ví jenom "že" něco jest, ono "proč". Vědění znamená znáti důkaz - z mnoha postřehů zkušenosti vzniká jeden v š e o b e c n ý poznatek o tom, co je podobné.¹⁷⁾ O b j e v o v á n í z á k o n i t o s t i není provázáno libostí z jakéhokoliv objevování souvislosti - libost ze sledování souvislosti vyznačuje také city estetické (Leonhardovy asociační city)¹⁸⁾. Je to libost z nacházení n e n á z o r n ý c h s o u v i s l o s t í. Sledujeme-li pozorně strukturu vědeckého úsilí, nacházíme jako prázeklad theoretického úsilí touhu po nalezení neosobního řádu za proměnlivostí světa a lidí, "potřebu odanthropomorfisovat a stabilisovat skutečnost. Teprve zařazením jevu do rámce zákona nabývá vědec jistotu.

Existuje však takový theoretický typ?

Není ani třeba provádět sociologický výzkum, abychom se přesvědčili, že míra theoretického zájmu je u lidí distribuována krajně nerovnoměrně. Jistá libost a nutkání ke konsekventnímu vyhledávání souvislostí (nebo - řečeno s Aristotelem - k hledání příčin), které nejsou na první pohled patrné a vyžadují různě náročnou abstrakci, nejsou ani u lidí stejných intelektuálních předpokladů stejné, i když kulturně-civilizační vývoj lidských skupin je charakterizován vzrůstající extensitou vědění. Tam, kde panuje různost, snažíme se nacházet typické. Typ nám odhaluje spíše směr určité tendence, způsob krystalizace nějakého sklonu, nežli čistý, oddělený element, prvek. Typické rysy nejsou jedinými rysy, jsou pouze rysy důraznými, jejichž přítomnost dominuje nad rysy ostatními a v různé míře se je snaží asimilovat. S touto výhradou se vydáme hledat vědecký typ. Zbývá ještě dodat, že ani u typu, nevykazujícího "vědecké zaměření", nemusí chybět možnost aktivity tohoto druhu.

Prvním předpokladem theoretické práce je inteligence. Výše inteligence je dána extensitou schopnosti postihnout šíři vztahů.

Richard Müller-Freienfels hovoří o "abstraktním člověku", u něhož schopnost pojmové abstrakce ovládá celé duševno. Jako v báji se králi Midasovi proměňovalo vše, čeho se dotknul, ve zlato, tak se stává tomuto typu vše, co vidí, slyší, vnímá, pojmem. Celý svět uspořádává do pravidel a zákonů. Teorie pro něho neznámá šedí, ale zlaté plody na zelených stromech života.¹⁹⁾

Také A. Schopenhauerovi je vlastně geniem vystupňovaný theoretický typ: "Viděti v jednotlivosti vždy obecnost, to je právě základní rys genia, kdež-

to normální člověk poznává v jednotlivosti pouhou jednotlivost, která náleží skutečnosti, jež ho zajímá, tj. která má vztah k jeho vůli.²⁰⁾

I. P. Pavlov²¹⁾ charakterizuje "myslitelský typ" převládáním druhé signální soustavy, tedy oblasti "signálu signálů", slova, abstrakce nad smyslovým vnímáním. Toto pojetí nepřináší nic nového a v některých aspektech problematiku zkresluje.²²⁾

Vědecký typ, který můžeme chápat jako "kvalitní" odrůdu "abstraktního člověka" nebo "typu myslitelského" jistě existuje. Nechápe vědu jako prostředek obživy, ale jako své životní poslání, netheoretizuje pro publikace a konference, ale je k vědě přitahován vnitřní mocí bez ohledu na "rozumné okolnosti". Nelze však argumentovat tím, že podobné typy ve vědeckých kruzích málokdy nacházíme? Bylo by však účelnější pátrat po tom, proč tomu tak je, nežli klást takovou otázku.

Cílem vědeckého zaměření je tedy k o n s t r u k c e n e o s o b n í h o p o z n á n í , zachycení skutečnosti v pevných obrysech z á k o - n i t o s t i .

Této tendenci theoretika však není možno rozumět tak, že by na svém počinání nebyl osobně zainteresován. Právě tato konstrukce je jeho osobním zájmem. O b j e v u j e - l i vědec zákonitosti, má ke svým objevům většinou intimní vztah; budiž nám dovoleno říci: vztah majetnický, vztah vládce a pána. Má zážitek tvůrčí, chová se k objevu tak, jako by jej v y t v o - ř i l . Tato intimní koncepce bývá meje jednou demonstrována nejen při sporech o prioritu, ale i při theoretických diskuzích. Právě proto bývají tak často diskuze neplodné. I největší duchové vědy někdy prozrazují sklon setrvávat při názorech, jejichž mylnost nebo přímo absurdita je nezaujatému, třebaš méně schopnému pozorovateli jasná. U mělčích osob pak často nasazují prestižní a konkurenční tendence, které neschopnost korekce ještě podporují.

....

Z á v ě r y :

- 1) Obecným předpokladem vědecké činnosti je inteligence.
- 2) Vědecký zájem lze charakterizovat jako zájem o vztahy mezi objekty. Předpokládá schopnost distance od bezprostřední reality.
- 3) Vědecká činnost vytváří ve vědomí lidí oblast neosobních, stabilních zákonitostí, neproměnný svět souvislostí za měnlivým povrchem smyslových dojmů.
- 4) Vědecký typ lze charakterizovat zvýšenou afinitou k podobné činnosti, určitým nutkáním k prodlévání ve sféře theorie.

5. Vědecký typ lze považovat za vyhranění varianty "abstraktního člověka" či typu "myslitelského".

6. "Theoretická tendence" se může v různé intenzitě a v různém promísení s jinými tendencemi vyskytovat u každého člověka.

7. V charakteristickém průběhu hledání souvislosti či zákonitosti můžeme spatřit určité citové uspokojení, spojené s rozřešením, které je často provázeno tvůrčími pocity, ev. zážitkem ovládnutí skutečnosti.

3. K motivaci vědeckého zaměření

Nechceme se spokojit s konstatováním, že někteří lidé jsou theoreticky zaměřeni více a jiní méně. Zajímá nás, proč tomu tak je. Není však tato otázka jen výsledkem moderní touhy degradovat hodnoty a srazit v prach vědu z jejího piedestalu jejími vlastními zbraněmi? Není každá odpověď na tuto otázku typu "věda je sublimací sexuality", nebo "věda je neurotické zbujení exploračního pudu" nepřipustnou redukcí? Nezahajujeme jen řetěz dalších otázek?

1. Nechceme se pokoušet gnozeologicky relativizovat vědu. Zajímáme se o lidi, kteří vědu vytvářejí.

2. Znehodnocující efekt závisí teprve od toho, zda termínům sexus, neuroza, pud, sublimace, přikládáme záporné hodnocení.

3. Každá konkluze, ev. definice typu "věda je ... x", která není deskriptivní, ale genetická, se nemůže obejít beze vztahu k pojmům, které jsou pokládány za dané, případně elementárnější. Tento vztah k danosti může být souvislostí s pojmem, který je pokládán za neanalysovatelný (středověký typ myšlení) nebo za dále analysovatelný (moderní myšlenková tendence).

4. Je mechanistickým omylem, jestliže bychom novou skutečnost, kterou zkoumáme (nejde-li o novost podmíněnou pouze označováním, tedy o omyl pramenící ze slova, jak na to poukazuje škola Pal-Alto, či phyloanalyza T. Burrova v širším smyslu²³⁾), považovali za pouhý výsledek skladby částí. Budeme se tedy raději ptát po podmínkách, za kterých dochází k vědeckému zaměření.

5. Je pochopitelné, že každé vysvětlování nutně souvisí s řetězem dalších poznatek a že tato okolnost je tím zřetelnější, čím je předmět našeho zájmu komplikovanější.

6. Uvedené příklady vyvolávají dojem redukcionismu především proto, že svou formulací zastírají chybějící specificum diferens.

Už starověk i středověk se pokoušel theoretický sklon uvést ve vztah k jiným pojmům. Sem patří Platonův "obdiv", jako zdroj touhy po vědě a theoretizování, i "amor intellectualis dei". Novodobí autoři pak diskutují spíše o orientačním reflexu (Pavlov), o exploračním pudu (instinktivisté), nebo o intencionalitě (H. Schultz-Hencke). Bacon uvedl svou pověstnou větu "vědění je moci" problematiku vztahu k vůli, ev. agresivitě. Bergson chápe racionální vědu jako prodlouženou linii návodu k jednání, kteroužto koncepci podporuje také pragmatismus a v psychologii pak behaviorismus.

Vycházíme z přesvědčení, že lze obecně charakterizovat vědu jako k o n - s e k v e n t n í m y š l e n í . Domníváme se tedy, že věda vyrůstá na bazi potřeby získání pravdivých poznatků, které jsou nutné k orientaci člověka ve světě. Je výsledkem předávání zkušeností generací ve spolehlivém z í s - k á v á n í p o z n a t k ů . Vývoj vědy jako metodiky poznání spočívá v postupném vylučování všech postupů, které v přiměřeném poznávání překáží. Současně pak propracovává systém kritérií spolehlivosti. Nepřináší však žádné nové kvalitativní specifikum proti myšlení. Vztah vědy a m y š l e n í je spíše rázu kvantitativního.

M y š l e n í lze v jeho elementární podobě považovat za interiorizované jednání, případně řešení situace²⁴⁾. Tento názor podporuje jak pozorování zvířat²⁵⁾, tak experimenty na lidech²⁶⁾.

I když otázka geneze myšlení není přímo předmětem našich přednášek, považujeme za metodicky užitečné zastavení u často přetřásaného faktoru n o u z e , jako kompetentní vysvětlit princip myšlení, obrazy se i v lidové moudrosti o Daliborovi, kterého naučila nouze na housle housti. Faktory nouze a přizpůsobování se jako interpretační schema spolu s bojem o život výrazně prosazují od dob Spencerových a Darwinových²⁷⁻²⁸⁾. Poutavým příspěvkem ke sporu by byla statistika, kolik Daliborů nouze housti naučila a kolik pohřbila.

Nouze může mít v určitém rozmezí účinek stimulující, v jiném zase depri-mující. Stejně blahobyť může vésti k theoretickým zálibám, jako i ke zcela netheoretické honbě za dalšími smyslovými podněty, požitky, za zábavou. Blahobyť i nouze mohou působit jako katalysátory, u každého jednotlivce v jiném rozsahu, nemohou však působit tam, kde nejsou předpoklady pro zcela určitou odezvu. Podobný přístup je simplifikující.

Leonhard je toho názoru, že nelibá situace přináší napětí, povzbuzuje myšlení, sledující tendenci k odstranění tohoto napětí, příjemná situace naopak vyvolává spíše sled názorných představ, hru fantazie, snění. Avšak i Leonhardovi mohou nastoupit při uvažování pociti libosti z asociací, z objevených souvislostí.²⁹⁾

I letmý pohled do biografii vědců nás však může poučit o tom - stejně jako pozorování lidské ontogenesy - že mnoho objevů je učiněno na podkladě hrůz, volně spojující libost z neúčelných činností s průzkumem skutečnosti. Einstein říkal sám o sobě, že po celý život nevyrostl z dětského stadia zájmu o skutečnost. Zwerenz³⁰⁾ poznamenává, že objektivní nutkání k poznávání prostředí se u každého jednotlivce projevuje jako různě silná a různě intenzivní zvědavost. Předmět takové zvědavosti, která má právo se nazývat vědeckým zájmem, případně "theoretickou zvědavostí", jsme si určili jako zájem o nenáznorné souvislosti.

Aby člověk dospěl k odpovídajícímu uspokojení tohoto zájmu, musí dokázat potlačit okamžité a náznorné, aby vystihl skrytý řád věcí, skrývajících se za nimi. U vědce konstatujeme zvláště silné vyhranění této tendence oproti ostatním lidem. Jde-li o odlišnou intenzitu tohoto zaměření, máme právo pátrat po odlišných faktorech, které k ní vedou. Počinání vědce má tedy pravděpodobně určitou motivační základnu. Zajímají nás hybné síly tohoto počinání v osobnosti.

Motivaci lze nejlépe tlumočit jako odůvodnění. Toto "odůvodnění", případně "motiv", "důvod" má svou dvoji stránku.

Subjektivně je prožíván jako tužba, potřeba, tendence, pro níž něco děláme, pro níž vyvíjíme nějakou aktivitu. Důvody celé řady našich aktivit nám jsou nejasné, nebo různým způsobem propletené či přesunuté. Odůvodnění čili udání důvodu bývá až retrospektivní a běžně o něm mluvíme teprve tedy, jestliže si uvědomujeme zdroj svého počinání. Nejednou se mýlíme.

Objektivně se snažíme najít příčinu projevů nějakého psychologického objektu (ať už člověka nebo zvířete), při čemž zpravidla nikdy nejde o příčinu jednoduchou. Motivace má různou úroveň, při čemž elementární základna bývá i u člověka hledána v pudové a emocionální sféře. Na rozdíl od pojmu "příčina" má "motiv" užší význam a užívá se jen ve sféře psychiky.

.....

Závěry :

1. Otázka po širších souvislostech vědeckého zaměření má prastarou tradici.
2. Tradiční řešení přistupují k otázce motivace theoretického zájmu všeobecně a nekladou si programově otázku osobní specifity vědce.
3. Nedomníváme se, že by v psychologii vědecké činnosti hrozilo větší nebezpečí redukce, problematizování či mechanistického přístupu, nežli v jiných disciplínách.
4. Klademe otázku po motivaci theoretického zaměření.

4. Freudův příspěvek k otázce vzniku a vývoje vědeckého zájmu

Ještě dříve, nežli přistoupíme ke zkoumání dynamických faktorů theoretických sklonů, vymezíme jeho rozsah určitěji. Nemůžeme se zde zabývat psychologií vědy v celém rozsahu, ač jsou podobné cíle velmi přitažlivé a potřebné. Cílem našeho rozboru je především posouzení vlivů, které mohou odchylovat a zabarvovat myšlení theoretika, a které mají zdroj v jeho osobnosti. Chceme se tedy pokusit o průpravu k nezaujatému přístupu a posuzování v teorii tím, že poskytneme určité orientační body k prověření oné "osobní rovnice" ve smyslu názorových preferencí. Předběžně můžeme poznamenat, že se nám asi nepodaří vyloučit jakýkoliv zdroj osobního zaujetí; doufáme však, že se nám může zdařit vybudování předpokladu k poznání některých rušivých sklonů a tím k větší obezřetnosti. Jiným přínosem naší práce by mohlo být poznání takových postojů, které více méně musí být osobními a musí vést u různých typů osobností k odlišným přístupům. Sotva lze očekávat, že bychom přinesli hotová řešení a schemata. Bude víc nežli postačující, nabídneme-li vodítka, ev. vyprovokujeme-li k pokusu o aplikaci na vlastní osobu čtenáře, dáme-li podnět k osobní iniciativě kritiky vlastních theoretických sklonů.

Soudobý ruch v otázkách kolem metodiky vědecké práce, uvedený³¹⁾ jednak kybernetikou a teorií informací, jednak určitou bezradností nad množstvím poznatků, které jedinec stále obtížněji může zvládnout, mají také svou psychologickou stránku. Jako příklad bych uvedl několik otázek, které se objevily v průběhu diskusí: účastníci vědeckých konferencí nejdříve zjišťují, že jsou pro jejich práci přínosnější kuluární debaty, nežli obsah oficiálních referátů; mnohdy se ukazuje, že je rentabilnější samostatné řešení dílčího problému, nežli jeho vyhledávání v početných publikacích, ač už byl řešen; různí badatelé vykazují různou preferenci buď starších nebo posledních prací: zanedbávání starších autorů na úkor podnětnosti a kontinuity ve prospěch nejnovějších prací je jedním z projevů této tendence, která má ovšem různý dosah v různých vědních disciplínách; vztahy kooperace a rivality mezi vědci nebyly dosud systematictěji zkoumány z hlediska psychologie malých skupin; problém dehumanizace vědy s tendencí k proměně vědce ve vědeckého pracovníka, analogický proměně tvůrčího řemeslníka v pracovníka u stroje, byl opakovaně zdůrazněn vědci nejrozličnějších oborů.

Tyto a podobné rozpory kladou znovu a znovu otázku po dynamice vědeckého myšlení, po jeho funkci v životě osobnosti. Znat tuto funkci, znamená pochopit její vztah k jiným psychickým funkcím, znát podmínky, v nichž vstupuje do celku duševního dění.

Zajímá-li g n o z e o l o g a vztah poznávání k objektivní realitě, ke skutečnosti, k pravdě, pátrá-li s o c i o l o g po úloze vědy a vědění v kontextu společenských potřeb a vztahů, zabývá se p s y c h o l o g funkcí vědy především v dimenzi individua. Jakkoliv je sociální zřetel i v práci

psychologa zavazující, není možno rozpustit individuum v sociálních vztazích a pominout okolnost, že aktivity plní cíl sociální funkce nutně mají své osobní zakotvení. Člověk je tvor společenský a každá jeho činnost je nějakým způsobem se společností spjata; má např. potřebu kontaktu s ostatními lidmi; ztratí-li však tato potřeba své individuální zakotvení, jako např. v některých formách schizofrenie, dostaví se autismus, izolace od společenského i vnějšího světa se ztrátou příslušných aktivit. Nositelem společenských vztahů jsou konkrétní lidé, i n d i v i d u a . Lze proto považovat za oprávněnou formulaci problému: "jaké potřeby individua může vědecká aktivita plnit?". V jakém vztahu jsou tyto potřeby k základním pudovým, případně citovým hnacím silám osobnosti?

V této souvislosti není možno pominout podnětný pokus S. Freuda o výklad dynamiky theoretického zájmu.

V rámci systematiky jsme v této souvislosti nuceni poněkud předběhnout didaktickou sukcesi a odkázat v některých podrobnostech na další kapitoly naší práce, nebo počítat alespoň s všeobecnou znalostí psychoanalytické problematiky (i když v našich podmínkách je snad šířeji přístupná jen informativní práce Cveklova³²⁻³³). Riskujeme tím závažné nebezpečí, že méně obeznaného čtenáře odradíme zdánlivou absurdností některých Freudových formulací.

Především je třeba vědět, že Freudův pojem sexuality neznamena sex v běžném slova smyslu, tedy sex koncipovaný genitálně³⁴⁻³⁵). De facto je svorníkem jeho nejrozmanitějších projevů vztah k dimenzi libosti - nelibosti, případně "principu slasti", který velí vyhýbat se nepříjemnému a vyhledávat příjemné. Freud, věrný revolučně-biologickým tradicím, snaží se konsekvantně uvádět komplikované a rozvinuté duševní činnosti ve vztah k méně komplikovaným tvarům, z toho hlediska k tvarům základním. Svět dospělého člověka je tedy vyložitelný světem dítěte, přítomný stav je třeba studovat kontinuálně se stavem minulým, současnost lze pochopit retrospektivou minulosti, rámec infantilního modelu je zavazující pro diferencovanější a spleťtější reakce zralého individua. Ani kojeneček tedy není "systémem pro sebe", ale je člověkem ve fázi období kojení.

Dítě zprvu nemá vztah k okolí, jako k objektu. Jeho životním prostředím je především jeho vlastní tělo. Objektové vztahy jsou tedy v této fázi vztahy tělesnými, uspokojování potřeb se vztahuje k sobě samému. Freud označuje alegoricky tuto fázi jako "primární narcismus". Vztah k objektu je nepoznaný. S dalším vývojem se rozšiřují nároky na uspokojování, dítě začíná diferencovat realitu: tím se vyhraňuje jedna ze základních antinomií : rozpor mezi

potřebou uspokojení a poznatkem, že realita není nijak s touto potřebou synchronizována. Tento rozpor je apelem na probuzení aktivit, které směřují k jeho likvidaci, pod vedením regulativu libosti. Nedaří-li se reálné uspokojení, nastupuje splnění přání ve fantazii, jak je můžeme nezastřeně pozorovat v dětských snech³⁶⁾. Freud se odvolává na Plotinovo "Ozve-li se chtíč, přichází sen a předkládá jaksi jeho objekt."³⁷⁾ Ve své autobiografické a shrnující práci charakterizuje Freud tuto situaci takto: "Poznali jsme, že říše fantazie byla chráněným místem, které bylo zařízeno u bolestně pociťovaného přechodu od principu slasti k principu reality, aby byla umožněna náhrada za pudové ukojení, kterého jsme se museli vzdát ve skutečném životě."³⁸⁾

Freud aplikuje tento poznatek především na výklad umělecké tvorby: "Umělec se odvrátil stejně jako neurotik od neuspokojující skutečnosti do tohoto fantastického světa, ale dovedl na rozdíl od neurotika najít cestu zpátky a pevně zase zakotvit ve skutečnosti." Připomenul bych v této souvislosti známá slova Goethova, že myšlení není ničím jiným, nežli "exaktní fantazií". Není tedy nijak podivné, že se Freud na cestě zkoumání o d k l o n u o d r e a l i t y zastavil také u zvědavosti. U badatele, který poprvé docenil význam dětství, nemůže ani být jinak, nežli že jeho pozornost připoutává nekonečné kladení otázky "proč?". Freudovi je tato dětská výzkumná činnost různě zahaleným zájmem o souvislosti, na jejichž konci tuší řešení nepochopitelných záhad dětského věku, týkajících se sexuality a posléze mířících k odhalení sexuálního aktu, k řešení hádanky, jak přicházejí na svět děti. Ve "Vzpomínce z mládí Leonarda da Vinciho"³⁹⁾ dovozuje, že je-li dětské sexuální zkoumání přerušeno nárazem energického potlačení, mohou vzniknout tyto tři případy:

a) bádání i sexualita mají stejný osud: zabrzdní. Svobodná činnost intelektuální může být omezena na celý život.

b) je-li intelektuální vývoj dosti silný, prorazí časem intelektualita a snaží se pomoci sexuálnímu zkoumání jako vtíravá touha po poznání, co do objektu posunutá a nesvobodná. Intelektuální výkony dostávají příchutí slasti a úzkosti, kdy pocit myšlenkového ujasnění zastupuje orgasmus a reprezentuje neukojené dětské sexuální zvědání.

c) "Typ třetí a nejdokonalejší, díky zvláštnímu založení, uniká této poruše myšlení jako příznaku nutkavé myšlenkové neurózy... libido právě uniká osudu potlačení tím, že od počátku je sublimováno v touhu po vědění a přiklání se k mocnému pudu po poznání, jako jeho posílení." Na místo propuknutí z nevědomí tedy přichází sublimace a pud se svobodně vyvíjí ve směru intelektuálního zájmu.

Ve studii o sexuální morálce a neuróze⁴⁰⁾ se domnívá, že abstinující umělec je stěží možný (kaum möglich), zatímco abstinující mladý vědec není jistě žádnou zvláštností. Zdrženlivostí může získat volné síly pro studium, zatímco pro umělce získávají sexuální zážitky vzpruhu pro uměleckou tvorbu. V příspěvcích k psychologii lásky⁴¹⁾ pak dospívá k závěru: "Věda je právě nejdokonalejší zřeknutí se principu libosti, jaké je naší duševní práci vůbec možné." Z úst hlasatele "principu libosti" - při pohledu na jeho život cele pohlacený vědou - zní tato slova paradoxně jako oslava disciplíny a ideálu askese.

Ve svých původních zdrojích je tedy Freudovi veškeré bádání produktem určité nouze. I otázka po původu sourozence pro něj nabývá úkolu "zabránit opakování obávaného zážitku"⁴²⁾. V této spojitosti pak nabývají svou roli zá- kazy, "tabu". Jejich většímu výchovnému tlaku přičítal Freud také větší intelektuální inferioritu žen⁴³⁾.

Freud tedy klade vývoj vědeckého zájmu ve vztah

1. k rozporu potřeb a reality (tuto souvislost spíše vyvozujeme, nežli bychom se mohli opřít o přímou aplikaci tézí, které Freud demonstruje spíše na umění),
2. ve vztah k poměru intelektuality - sexuálního bádání - tabu,
3. k elementární situaci nouze, ohrožení libida, jako obranu.

.....

Z á v ě r y :

1. I když má nesporně svou závažnou psychologickou stránku problematika metodiky moderní vědy, vztahy vědců mezi sebou, dynamika badatelských kolektivů a pod., zužujeme svou problematiku.

2. Chceme se pokusit načrtnout obrysy dimensí, v nichž se může projevo- vat osobnost vědce bez rizika zkreslování a poskytnout vodítka k poznání a eliminaci nežádoucích zaujetí.

3. V této snaze se nemůžeme vyhnout otázce po genezi a utváření vědecké- ho zaměření.

4. Východisko spatřujeme pod zorným úhlem otázky : jaké osobní potřeby může vědecká činnost uspokojovat a jakou funkci plní v osobnosti?

5. Domníváme se, že určení pramenů, z nichž vyvěrá theoretická práce, je závažné pro posouzení vlivů, které ji mohou desorientovat.

6. Freud se pokusil o řešení z podobného východiska a nadhodil možný vztah vědecké aktivity k rozporu libida a reality, k poměru intelektuality+ sexuálního bádání+tabu, k obraně a úniku. Základ těchto procesů se formuje na podkladě dětských zážitků.

5. Diskuse o freudových podnětech

Vědecká i umělecká činnost se odehrává ve společném rámci. Nemožnost uspokojení libida v celém jeho rozsahu, ponechává jeho značné části volný prostor k hledání uspokojení zprostředkovaného. V optimálním případě se tak děje sublimovanou formou, tj. tehdy, kdy libidózní energie se valnou měrou emancipovala ze služeb principu libosti pudového živlu a proměnila se v hodnotné činnosti. V tomto společném rámci konfrontuje Freud vědce a umělce. Výsledek přece jen dopadá - podobně jako u I. P. Pavlova - poněkud v neprospěch umělců: ve sféře umění chtějí dosáhnout vavřínů, které jim realita odpírá⁴⁴⁾. Freudovi pokračovatelé, především C. G. Jung a Otto Rank⁴⁵⁾ však vidí právě v umělcích korunu individuace. Rank vidí právě v umělci realizaci tvořivého člověka, který se vymanil z tendence nevyzrálého průměru, hledajícího záchranu před úzkostí v prostém sexu nebo závislosti na iluzivních jistotách kolektivních "pseudopřádků" (Pseudoordnung) a konzumentském přístupu k životu.

Chápeme-li příklon ke světu abstrakt s odpovídající aktivitou v této oblasti jako přesun od bezprostřední praktické činnosti, započteme-li jak mnoho theoretiků stojí o publikaci, uznání, jak jsou citliví na svou prioritu a na své názory, není nám vlastně jasné, proč Freud nepoužil měřítko užité na umění také na vědu. Rozdíl mezi estetickým a theretickým zaměřením, příklonem k neosobnosti zákonitosti či smyslovému světu konkret na tomto faktoru nemusí nic měnit (i toto rozlišení je nepřesné a je pregnantněji charakterizováno Jaspersem v polaritě estetického a racionálního⁴⁶⁾).

Nehledě na to, že odmítáme interpetovat opravdovou vědeckou činnost utilitárními či dokonce pecuniárními motivy (svědčícími spíše pro kšeftařskou než-li filosofickou koncepci člověka), neobstojí při bližším zkoumání ani ten subtilnější motiv, který by bylo docela možno ve Freudových intencích rozšířit z umělce na vědce. Pokusíme se nejprve stanovit, které všeobecnější funkce může vědecká práce plnit.

Vědec především sbírá určité poznatky, které uvádí ve více nebo méně důsledný systém. V této fázi převážně přejímá informace, které shromáždili jeho předchůdci. Spokojí-li se s tímto stupněm, stává se tím, co naznačuje běžný výraz "učenec" svým pasivním tvarem. Je zde akcentována složka paměti. "Privlastňuje si" určité znalosti, "shromažďuje" určitý duševní majetek. Lidová moudrost poukazuje na tento ráz pokladů, které "nejsou z tohoto světa" rčením: "Co máš v hlavě, to ti nikdo nemůže vzít!" a zdůrazňuje zvláštní trvalost tohoto "jmění". Avšak jen člověk, jehož duševní ústrojí by se blížilo magnetofonu, by se ubránil apelu, který vykonává vzájemné sousedství protichůdných nebo i různorodých poznatků na tendenci k integraci. "Učenec" ob-

dařený určitou submisivitou k autoritám, bude ovšem hledat poučení zase spíše u jiných autorit či klasiků, jejichž výběr je značně široký, takže ani on se neubrání nutnosti volby, ledaže by se stáhl k určitému okruhu "zaručeně jistých poznatků". Čím jde o všeobecnější otázky, tím je takové počínání obtížnější. Theoretik však může konstatované rozpory považovat za rušivé, zneklidňující, ohrožující, může jen s přemáním překonat sklon k rezignaci, úniku, nebo naopak podobné rozpory vyhledávat a prožívat radost z vlastní převahy, nebo dokonce popřát místo své útočnosti: také kriticismus se může vystupňovat v mánii, zaměřit se už nikoliv na teorii, ale na osoby vědců. Vlastní vědecká aktivita však začíná uvědoměním nějakého rozporu, zjištěním neuspokojivého výsledku srovnání, které vyžaduje k syntéze myšlenkovou činnost. Konec konců vpravdě theoretického ducha láká především terra ignota, oblast nejistoty a sporů. Vnést zákon do pustiny bez zákona, popírat chaos a temnotu, to jsou mety, o něž vědec usiluje. Aby zpřesnil své pozorování, užívá experimentu. Experiment je v podstatě hrou, podřízenou určitému cíli a podléhající přísným pravidlům. Element hravosti, který není nijak nedůstojný muže (Nietzsche: "Muž si chce hrát."), stejně jako pocit jistoty, který přináší poslušnost pravidlům v rozmezí hry, obdařuje experiment fascinující přitažlivostí, takže se může snadno stát samoúčelným. Konečně dospívá badatel k výsledkům. Podařilo-li se formulovat nový poznatek, prožívá uspokojení vítěze: zařadil se do abstraktního bratrstva vědců, přemohl svým mozkem překážku, kterou znovu a znovu staví do cesty vědeckému úsilí proměnlivá smyslová skutečnost, přesvědčil se o tom, že neosobní řád platí i na objektu, který se mu chtěl vymknout, vybojoval jedno z vítězství majestátu zákona v nepřátelské zemi tajemství, záhad a nevypočitatelnosti. Usedá za psací stroj, aby napsal několik slov radostné zvěsti, evangelia zákona. Toto pak slavnostně publikuje v zasvěcených listech, nebo hlásá shromážděním. A zde nastupuje další pokušení a další satisfakce: dostává se mu ohlasu; uznání, chvály (nebo také zavržení, posměchu). V kladném případě buď něco objasnil, nebo podnítil, nebo dal dokonce praktické pokyny, na které čekají výrobci, lékaři, krátce: praxe. Oborem jeho činnosti však není vyrábění transistorů: oborem jeho činnosti je sledování zákonitostí, které vedou ke konstrukci a posléze teprve k výrobě. Společenská praxe však teprve rozhodne o tom, které výsledky jeho úsilí bude nebo nebude společnost asimilovat.

Modernizace vědy se projevuje především v dalekosáhlé fragmentarizaci vědecké činnosti. Dalekosáhlá specializace nejednou nutí odborníka, aby zúžil svou činnost na určitý segment. Tím dochází k tomu, že obrovská aparatura vědy může v celých velkých oblastech použít zcela netheoretické typy s pouhými dílčími dovednostmi a specializovaným nadáním. To však nic nemění na našem zájmu vystihnout cesty theoretika. Rozvinutá theoretická činnost může tedy uspokojovat několik obecnějších lidských potřeb. Nabízí jistotu v orientaci, dočasný únik ze skutečnosti, duševní "jmění", prostor pro agresivitu, hru,

zvýšení sebehodnocení a získání uznání. Každý z těchto činitelů obsahuje potenciální nebezpečí v tom, že se osamostatní a ovládne jiné faktory. Disponují-li různé potřeby ve vzájemné konstelaci vědeckým myšlením, tvoří-li jeho vehiculum, budou patrně něčím, co theorii předchází. Základní tendence osobnosti jsou formovány už v dětském věku : pokusíme se tedy v diskusi s Freudem zněvu o postižení možných souvislostí. Jako vědce neoznačíme každého zaměstnance vědecké instituce (byť i nositele mnohých titulů), nýbrž pouze toho, kdo pojímá svou vědeckou činnost nikoliv jako zaměstnání, ale jako povolání, jako své životní poslání. Je vyhraněným theoretickým či abstraktním člověkem, je intenzivněji nežli jiní lidé zaujat hledáním zákonitostí, úsilím o konstrukci neosobního řádu v měnlivé skutečnosti věcných i osobních vztahů. Má-li se toto zaměření uplatnit společensky uznávaným způsobem, musí být danému jedinci k dispozici přiměřená intelektuální kapacita. Tato intelektuální kapacita však ještě sama k vysvětlení nestačí: musí jí být použito ve službách theorie. Mnoho vysoce nadaných inteligentních lidí není theoretiky, mnoho intelektově insuficientních lidí se o theoretické poznání upřímně snaží, někdy dokonce se zcela neúměrnou ("málo efektivní") námahou dosahuje určitých výsledků. Je tedy třeba teprve zjistit, jací činitelé využívají mentálních dispozic v míře, u jiných lidí neobvyklé.

Vraťme se k Freudovu infantilnímu modelu. V daném vývojovém období začíná dítě hledat objekty uspokojení mimo sebe sama. Je to především sociální skutečnost, reprezentována rodičovskými postavami, především matkou, na níž je dítě závislé, jejíž nepřítomnost pociťuje jako ohrožující ("hrozící ztráta objektu"); především rodiče⁴⁷⁾ (nebo osoby jim ve vztahu k dítěti na rovně postavené) zprostředkují dítěti obživu, teplo, hygienu, bezpečí, sociální stimulaci. Člověk vykazuje proti ostatním živočichům nápadně dlouhé období nesamostatnosti a závislosti po skončení období intrauterinního vývoje⁴⁸⁾. Započteme-li do zralosti nejen biologicko sociální samostatnost, ale i dosažení potřebného speciálního mentálního niveau⁴⁹⁾, či dokonce maximálního přiblížení se k subjektu meznému⁵⁰⁾, prodlužuje se nám období vývoje člověka až neuvěřitelným způsobem a dosažení nezávislosti na ostatních se stává jen relativním. V ranných obdobích vývoje člověka je však fakt, že odpeutáním pupeční šňůry nekončí závislost na matce (a rodičích), přímo hmatatelný. První období dětských vývojů provází jako cantus firmus vědomí rodičovské ochrany. Předpoklady prvotního schismatu jsou dány rozporem mezi potřebou dítěte a jejím neuspokojením, případně rozporem vůle dítěte a vůle rodičů (tuto stránku rozpracoval především Otto Rank⁵¹⁾). Střídavý odklon od objektů sociálních k objektům předmětným je součástí normálního vývoje, i když předmětná skutečnost je dítětem zprvu pojímána anthropomorfně. H.Schultz-Hencke⁵²⁾ hovoří o intencionálním popudovém zážitku (s odvoláním na Husserlovy "intencionální akty"), který znamená příklon ke všemu vnímanému (intendere, Zuwendung) a posléze "zvědavý příklon ke světu". Svět je touto cestou po prvé zvládnut, po-

droben, přemožen⁵⁵⁾. Dítě postupně získává zkušenost, že povrch věcí je klamavý. Tato zkušenost může být posílena, když zjistí, že se před ním něco skrývá, utahuje (Freudova generalizace předmětu otázky "proč?"). Všeude kolem působí síly, které lze tušit z projevů věcí. Dítě tomu "chce přijít na kloub". Čím větší je jeho nedůvěra v sociální objekty, čím více jim přisuzuje nevypovídatelnost, kterou prožívá jako nejistotu, tím více se distancuje od těchto primárních objektů. Rodiče mají své zájmy, mohou se projevovat i jako zlí, trestající, nepřející (Jungova antitézě zlé a dobré matky, reálného a fantazijního rodičovského obrazu⁵³⁾), sourozenci mohou být interpretováni jako rivalové, zbývá však svět snění a svět mimolidských vztahů. Snění však může přivábit zlé i dobré džiny, aktivita ve věcném prostředí může ztroskotat na pohybové neobratnosti, na náhodném úrazu, do snění i reálné aktivity může pronikat stovka různých zábran, která se zdá dospělým nicotná, pro dítě však hraje rozhodující roli.

A zde se otvírá tušení, že teprve ve skrytu věcí lze naleznout platnou, zavazující autoritu, bezpečnou jistotu povýšenou nad proměnlivost reálného světa. Teprve tento objekt, zbavený všeho prchavého a lidského je hodný opravdového zájmu. Prastarý mýtus o pojídání ovoce vědění, které má člověka připodobnit Bohu, tj. povznést ho nad závaznost reality, vypovídá leccos o hloubce titánských tužeb člověka. Podvědomí uchová zaslíbenou zemi úniku do světa zákonů, až přijde jeho čas.

Jestliže je schopnost dočasného uchýlení se do světa vědy od určité intelektové úrovně vlastní všem lidem, je jednostranné zbujení sklonu k realizaci tohoto typu úniku vlastní "čistému" vědeckému typu. Vědec nemůže dosáhnout trvalejšího uspokojení mimo oblast vědy. Znovu a znovu podniká onu cestu, při níž potlačí znaky živoucí reality, "abstrahuje", aby se zmocnil jistoty. Co nutká vědce k této svízelné pouti od osobního k neosobnímu, od proměnlivého k stálému, od konkrétního k abstraktnímu? Protože si na podkladě dávných infantilních zkušeností zajišťuje potřebnou osobní jistotu, kterou v realitě nenachází. Díky tomu, že byl z nějakých důvodů v raném dětství exponován silněji nežli jiní lidé rozporuplnosti reality, odnesl si o to silnější potřebu tuto rozporuplnost vyrovnat ve světě abstrakt. Hledání jistoty v obecném a neměnném je pak obranou proti jedné ze základních úzkostí, které v člověku působí neuchopitelná proměnlivost dění⁵⁴⁾. (Antithetickou úzkostí je úzkost z fatální určenosti). Proto je z životopisu vědců, posedlých touhou po vědění, pochopitelná jejich častá distance od sociální reality i všední praxe. Pověstná nepraktičnost profesorů, zapomnětlivost ve věcech jídla, oděvu, schůzek i vlastní svatby, prohršky proti pravidlům společenského chování, nedbalost v administrativě, to vše nelze u pravého vědce vysvětlovat ani neuvědomělostí, ani lajdáctvím, ani někdy docela dobře pochopitelnou nechutí, ale jejich zaměřením k oblasti,

před níž je všední realita nepodstatná a v období jejich myšlenkové práce druhotná, "derealizovaná". Ať se na mne úhlední a elegantní pánové nezlobí; nemohu ale nějak věřit na vědeckost vědce, který má vždy vázanku na správném místě, nikdy se nezapomněl oholit a nehledá věčně klíče.

.....

Z á v ě r y :

1. Základním předpokladem theoretické činnosti je tendence k úniku z aktuální smyslové reality do světa zákonitostí.
2. Od jisté intelektové úrovně je dočasná možnost tohoto typu úniku z reality dostupná všem lidem.
3. U výrazného vědeckého typu je tato pohotovost permanentní a nutkání k zabývání se teorií tím pronikavější, čím je vědecké zaměření jednostrannější.
4. V průběhu myšlenkové vědecké práce ustupuje konkrétní skutečnost do pozadí, "derealizuje se" ve vztahu k myšlenkám.
5. Domníváme se, že příčina fascinace oblastí vědy spočívá v neuspokojení smyslovou realitou, ev. realitou sociální; extrémně vyhraněné osobnosti vědce není schopna poskytnout potřebnou jistotu.
6. Zdá se nám možné, že dispozice pro utváření takových postojů (podobně jako i jiných základních postojů) se utváří na podkladě zkušeností v raném dětství.
7. Všechny zkušenosti, které by mohly dítě konfrontovat s nevypočitatelností osobních vztahů a měnlivostí smyslové reality, vytvářejí asi závažný předpoklad pro vznik potřeby teorie, příklonu ke světu zákonitostí.
8. Průběh vědecké činnosti pak nabízí možnosti uspokojení dalších potřeb: prostor pro agresivitu, získání prestiže, začlenění do společnosti, shromažďování duševního majetku atd. Většina těchto faktorů má pouze sekundární význam.⁵⁵⁾

6. Nebezpečí pro objektivitu, vyplývající z povahy vědeckého zaměření

Z toho, co až dosud bylo řečeno, nemůžeme vytěžit zcela jednoznačné a exaktní schéma vývoje vědeckého zaměření. Příčiny jsou především tři:

1. i vědec, usilující o exaktní a neosobní poznání je živým žlověkem a oblast živého vždy znesnadňuje užití exaktních schémat,
2. vědecké zaměření aktivuje řadu postojů, které se mohou různým způsobem prolétat a křížit,

3. přesnější stanovení působnosti jednotlivých faktorů mohou přinést jen detailní případové studie.

A tak můžeme říci do jisté míry s Freudem: "Nevysvětluje-li nám psychoanalýza nadání, přece nám vykládá změny a omezení tohoto nadání".⁵⁶⁾

Omezení vědecké aktivity, vyplývající ze subjektivních faktorů, bude předmětem této kapitoly.

a) odcizený theoretik

V mezích harmonické osobnosti je schopnost theoretického úniku ze skutečnosti ve vyváženém poměru s jinými typy úniku a jakékoliv úniky jsou dočasné a nenarušují vztah ke skutečnosti společenské, krátce : jsou zakotveny v realitě.

Naprosté poddání se tendenci, která nás tlačí do světa theorie, by znamenalo odcizení skutečnosti, pokus vtěsnat dění do nehybného schematu, ignoranci jedinečnosti existence. Theoretikovi tohoto typu je svět především přesně, neměnně, automaticky pracující stroj. Jestliže je podobný postoj přiměřený právě oblasti strojů, je "inženýrství lidských duší" jednostranné. Jestliže stojí na jednom pólu symbol stroje (jako skutečnosti vypočitatelné a ovladatelné znalostí zákonitosti takřka bezesbytku), stojí na protilehlém pólu symbol chaosu, zmatku, zmatenosti (jako skutečnosti nepochopitelné, svévolné a neovladatelné). Mezi těmito póly se nacházejí podmínky pro lidskou jistotu (ve směru prvním) a pro lidskou svobodu (ve směru druhém). Oba extrémy však v normálních podmínkách provokují u člověka odpor nebo úzkost. Jistota vědce je stabilitou oproti světu emocí a prchavých dojmů; nesmí se však stát umrlčí komorou, nebo herbářem, který je hřbitovem živých květín, i když pečlivě třídných. Také I. P. Pavlov, zamýšlející se nad teorií v souvislosti s druhou signální soustavou⁵⁷⁾ pronesl vážné a důrazné varování před ztrátou kontaktu s realitou. Tomuto nebezpečí je vydán Pavlovovi lidský mozek jako dani za schopnost, nikde jinde v přírodě nepředstiženou, pronikat do zákonité podstaty věci. Nietzsche pak uvádí toto podobenství⁵⁸⁾:

"Pokaždé, když se odhalí pravda, ulpí umělec svým nadšeným pohledem pouze na tom, co i teď, po jejím odhalení, je ještě zahalující rouškou: theoretický člověk naproti tomu kochá se a vzněcuje rouškou, která byla odhozena, a nejvyšší slasti mu dopřává, může-li na vlastní vrub se zdarem ji znovu odhalovati."

Věda sama netvoří důvody své existence. Ty vyvěrají odjinud. Asi v tom smyslu je třeba rozumět jiné Nietzscheově tézi:

"... problém vědy nemůže být poznán na vědecké půdě."⁵⁹⁾

Vědec si musí uvědomovat stejně kompetence svého oboru, jako působnost vědy všeobecně.

Úlehla si všímá spíše opačného konce problematiky⁶⁰). "Věda přírodní musí proplouvatí touto osobní dispozicí lidí (sklonem k vyhledávání a popírání záhad - moje pozn.) jimiž je nesena, udržovati mezi nimi kurs za přesným poznáním a nezatěžovat se nákladem domněnek, diktovaných z podvědomých často sklonů bádajících lidí." Někteří lidé trpí, jestliže je nadpřirozeno svedeno na přirozeno. "Věda má méně potíží s lidmi, kterým by bylo dobře, kdyby vše bylo jasné."

Úlehla má jistě pravdu v tom, že vyhledávání a obhajoba tajemství je něčím, co je ryze theoretickému úsilí cizí. Vědcovu rozumu je záhada jen pobídkou k tomu, aby dosáhl ujištění, že žádné záhady neexistují. Nelze však zcela jednoznačně říci, že "věda má méně potíží s lidmi, kterým by bylo dobře, kdyby vše bylo jasné." I když odhlédneme od skutečnosti, že vědec potřebuje záhadnost, aby ji mohl negovat, může mít věda také potíže s lidmi, kteří "nejasnost" za každou cenu likvidují, v nichž neurčitost a "záhada" vzbuzuje úzkost a odpor do té míry, že nedokáží zvážit dostřel svých zbraní. Neúprosná tendence k likvidaci záhady je předností všude tam, kde záhadu likvidovat lze. Nejednou se však stává, že zejména ztotožnění oné "jasnosti" s převedením na mechanické a automatické, vytvoří zábrany v podobě myšlenkových stereotypů, které napomáhají spíše k přehlédnutí nežli k objevení souvislostí, které by mohly zase posunout poznání o kousek dále. Tendence k ulpívání na starých, osvědčených a jasných formulích za cenu složité a komplikované advokacie hypotéz by neproslavila ani Galileia, ani Koperníka či Einsteina⁶¹⁻⁶²). V rámci vztahu k oblasti nepoznaného a k aspiraci uplatnění zákonitostí můžeme stanovit dvojí tendenci mířící ke dvěma extrémním postojům (nakolik zde působí ještě jiné strukturální elementy, určíme ještě dále):

typ k l a r i f i k á t o r a , který podléhá základnímu nutkání, z něhož vyvěrá tendence k theorii, natolik, že se pokouší jednostranně aplikovat vědecká vysvětlení mimo oblast přiměřené kompetence, a

typ m y s t i f i k á t o r a , jehož postoj k oblasti vědy je vysoce ambivalentní; má na jedné straně potřebu využít autority vědy, podnikat exkurse do onoho světa nenázorných zákonitých jistot, současně mu však brání v přiměřené důslednosti obava ze znaků této neosobní a neměnné skutečnosti. Proto neustále vnáší do vědy tajemno a nevypočitatelnost, aby sloužil dvěma pánům.

b) agresivní theoretik

S agresivitou se v procesu vědecké práce setkáváme ve více směrech.

Nejednou hovoříme a píšeme o "vědeckých výbojích". Agresivita jako výbojnost rozumu, myšlení, jako aktivita překonávající odpor, je jednou z všeobecných podmínek tvůrčí práce. Utlumení agresivity v tomto základním smyslu souvisí nejednou s osobní nejistotou, sebebodceňováním, pocity méněcennosti, které někdy mohou generalizovat na vědní úsek (profesionální pocity méněcennosti), nebo i na vědní úsilí všeobecně (skepse až resignace na schopnosti lidského myšlení).

Deskriptivní theoretik se proto omezuje nejraději na pouhý popis pozorovaných faktů a úzkostlivě se vyhýbá zobecnění, vzájemné konfrontaci různých závěrů, nebo se zužuje na nepatrný úsek, zvládnutelný exaktními metodami. Toto zaměření se často spojuje v jakýsi deskriptivně-exaktní typ. Vše, co přesahuje deskriptivně, nebo exaktně zvládnutelnou oblast, považuje za příliš "filosofické" nebo "neseriózní".

O něco dále jde theoretik sběratel. Jeho uchvatitelské tendence se rozvíjejí spíše do extensivity. Náruživost ve sbírání poznatků nejednou upomíná na náruživost sběratele známek či brouků. Udivuje svými encyklopedickými vědomostmi, avšak vzdoruje pokušení uvést je v systém, nebo uspořádat jinak, nežli dle vžitého schématu. Zpravidla se zdržuje vlastního názoru.

Žádný vědec nezačíná budovat teorii od začátku. Navazuje na pozorování a závěry jiných. Nejedná-li se o extrémní typ, nemůže zpravidla ignorovat rozpory, na které nutně narazí. Kritičnost je dokonce nutným předpokladem každé produktivní práce ve vědě. Vědecké téze jsou ovšem přirozeně nadány a autoritou. Polemika s autoritou, vážení a hodnocení názorů jiných provokuje často agresivitu. Agresivní theoretik zpravidla přerůstá od agrese destruktivní ke konstruktivní. Převaha destruktivní agrese se projevuje v neustálém vyhledávání ať už skutečných nebo domnělých rozporů, slabin a nesrovnalostí. Extrém tohoto typu neustále někoho "odhaluje", "obviňuje", neustále dokazuje svou ostrovtipnost na účet jiných. Užívá ironie, paroduje, zesměšňuje, nejčastěji zcela samoučelně. Místo aby vybojoval své bitvy s poznatky, vyvolává šarvátky s osobami. Nejraději by všechny ostatní prohlásil za chudé duchem. Pro jedno chybné slovo je schopen zatratit cenné poznatky. Je v neustálé bojové pohotovosti s autoritami všeho druhu: jeho kanón negace nikdy nevychladne.

Opačným případem je theoretik submisivní. Nutně potřebuje zavazující autoritu, na níž by mohl přenést svou zodpovědnost. Z těchto typů

se nejčastěji rekrutují dogmatictí přívrženci škol. Jsou schopni agrese, ale v mezích, které jim vymezuje uznávaná autorita, ve službách názoru někoho jiného.

Jako neosobně pojatá autorita může působit také souhrn starých, osvědčených, "klasických" názorů a schemat. Ipění na odkazu minulosti s odmítáním všeho nového, vyznačuje vědce k o n s e r v a t i v n í ; nejde jim o kontinuitu, jde jim o zachování tradičního statu quo. Vše nové pociťují jako ohrožující, nevyzkoušené, riskantní. Naproti tomu theoretik r e v o l t u j í c í radikálně odmítá vše minulé jako zastaralé, zpozdilé, nepotřebné. Je třeba začít znovu, na zcela nových principech. Ve svém extrému je toto počinání vědě zvláště cizí: věda je principiálně postavena na stálosti svých poznatků a rozvíjí se kontinuálně. Radikální popření kontinuity ("každý nový poznatek přehodnocuje vše na zcela jiném podkladě"), vede buď k popření důvěryhodnosti vědeckého úsilí všeobecně, nebo k jalové honbě za všemi novinkami, končící nakonec v pouhé módnosti. Revoltující postoj může být také pouhou pózou, pramenící naopak v pouhé úzkosti "abych nezaostával", která zase vyplývá z potřeby konformity, tedy z vlastnosti, která nijak agresivní není. Určitá období ve společenském dění některé postoje podporují, jiné tlumí.

Uvolněná theoretická aktivita vykazuje většinou tendenci k porovnávání různých poznatků, klade otázky, na které se theoretik snaží odpovídat, získávat poznatky další; projevuje se jako k o n s t r u k t i v n ě a g r e s i v n í . Začlenění poznatků do širších souvislostí vyznačuje s y s t e m a t i k a . Při systematisaci rozvinuté do šíře může theoretik různým způsobem hodnotit význam experimentu a myšlenkového zpracování. Jednostranný e x p e r i m e n t á t o r potřebuje nabývat cestou experimentu jistoty o samozřejmostech; jednostranný s p e k u l a t i v n í typ experimentování přehlíží, oddává se libosti z theoretického poznání a dostává se nejednou ad absurdum. Obligátní poměr spekulace a experimentu se v různých vědních disciplínách liší.

c) pseudotheoretik

Vědecká činnost sebou přináší určité účinky, které samy o sobě s vlastní theoretickou činností bezprostředně nesouvisí a jsou vzhledem k ní sekundární. Jsou to především různé výhody, které mají vědeckou práci podporovat (určitý odlišný systém nároků, cestování), nebo hodnocení, uznání, které je s vědeckou prací spojeno (vážnost, prestiž, obdiv, někdy i materiální zainteresovanost). Tyto okolnosti mohou učinit vědeckou práci žádoucí i pro takové lidi, kteří vlastní theoretický zájem a zaměření postrádají. Vyhledávají proto různé způsoby simulace theoretického zájmu, nebo užívají určitých theoretických schopností k tomu, aby na účet vlastní vědecké práce uspokojovali docela jiné potřeby a záměry.

Prvním tématem, jehož se musíme v této souvislosti dotknout, je vztah vědce ke společnosti, který bývá nejednou předmětem nedorozumění. Studie z historie vědy nás přesvědčují o tom, že teprve stávající stupeň výrobních sil a celková společensko-historická situace rozhodují o osudech toho či onoho vynálezu, té či oné myšlenkové koncepce.⁶³⁾ Společenská praxe kladé určité úkoly, podporuje určitou theoretickou činnost a jinou zase brzdí. Existuje historie vynálezů, které byly ve své době zneuznány, radikálně odmítány nebo potlačeny, aby je vzalo za své třeba až příští století.

Společnost tak nepochybně určuje rámec, v němž se vědecká činnost odehrává a rozhoduje o společenském uznání nebo zneuznání člověka. To ovšem nijak neznamena, že by nositelem theorie byl nějaký anonymní kolektivní automatismus. Může se stát, že stejnou otázku vyřeší shodným způsobem v téže době dva nebo tři lidé, takže může dojít k nerozhodným prioritním sporům, ale vědecké problémy nejsou té povahy, že by je řešily masy, ale musí je řešit specializovaní odborníci: náhoda, která někdy dopomůže k vědeckému objevu, bývá zdánlivá: je právě závislá na vysoce náročných předpokladech toho, kdo si "náhodou" toho či onoho jevu povšimne. Historii vědy nelze pochopit bez úsilí (a často obětí) individuí, která ji tvoří, ať je to Pasteur, Mečnikov, Flemming, Mendel, Faraday či Marx nebo Purkyně. Naléhavá společenská potřeba ještě nezjeví lékaři tak potřebnou cestu do nitra těla, ale je k tomu třeba takového W. C. v. Roentgena či W. Einthovena a dalších. Sebelepší vůle badatele prospět lidstvu by nebyla nic platná, kdyby nenašla osobu, schopnou shromáždit určité poznatky a proniknout za smyslový povrch věcí. Sebevětší lidumil a dobřák je bez této schopnosti pro vědu bezcenný; naproti tomu může vědět a lidstvu prospět podivín, který primárně žádné humanní cíle nesleduje a nechá se vést jen svým čistým theoretickým sklonem ve smyslu svérázného úniku, který jsme si popsali. Tím nepodceňujeme ethiku: je závažná všeobecně, tedy i ve vědě: netvoří však specifikum vědního úsilí, ani je sama nemůže vyvolat v život, pokud už dříve není preformováno.

Moment, který s těmito otázkami souvisí se týká praxe. Téze, že věda z praxe vychází a zase k ní se vrací, je jistě výsledkem správného pozorování. Praktické podněty pro vědu a jejich aplikaci v průběhu zkoumání nelze popírat. Jaspers soudí, že tendence k vědě pro vědění se v průběhu historie naší kulturně-civilizační oblasti emancipovala teprve v antice⁶⁴⁾. Tato pozorování však nejsou nijak v rozporu s naším přístupem.

Oprávněně spatřují behavioristé (a behavioristicky orientovaní badatelé)⁶⁵⁾ elementy myšlení už v jednoduchém řešení situací. Každé takové řešení však předpokládá určitou míru schopnosti distance od okamžité situace: čím komplikovanější podmínky úkolu myšlení zvládá, tím více vystupuje tento předpoklad do popředí. Instinktivně predisponované chování takový odstup ("únik od bezprostřednosti") nevykazuje. Čím větší akcent je kladen na myšlení, tím

více je bezprostřední vnímání nahrazováno symboly ("druhými signály"). Tak jako i u jiných duševních procesů těžko nalezneme přesnou hranici ("zde" začíná myšlení, "zde" začíná věda). Máme k dispozici pouze kontinuity a naše úsilí by se podobalo marné námaze převést pohyb na body a věřit, že jsme zcela ekvivalentně rozložili pohyb do statických bodů. Proto se spokojujeme tím, že pátráme po tendencích, sklonech, směrech aktivity. Theorie vyrůstá tam, kde není možno objevovat poznatky jednoduchými manipulacemi. Lidový obrat, hovořící kriticky o tom, že někdo dělá z něčeho "vědu", vyjadřuje velmi zřetelně pozorování, že aparát theorie je nepřiměřený řešení jednoduchých a přehledných otázek.

Theorie se může objevit až na určitém stupni vývoje; předpokládá nashromáždění poznatků a metod, jejichž ovládnutí si vyžaduje zvláštního úsilí, které se může od bezprostředních požadavků praxe emancipovat natolik, že se stává "vědou nepraktickou". Jestliže dala astronomii vznik potřeba orientace při cestách za noci, pak řadě novodobých astronomických poznatků může být taková praktičnost upírána. Praktický zřetel - spolu s jinými nežli theoretickými pohnutkami - má význam především při volbě oboru působnosti. V procesu vlastní vědecké práce však musí ustoupit vědecké metodologii přiměřené problému. Soucit s trpícími může být pohnutkou k činnosti medicínského výzkumu: jakmile však nastoupíme cestu theorie, formulujeme problém: uvažujeme o nosologii, zkoumáme genu a etiologii. Příliš silná touha po rychlém a účinném praktickém efektu, tj. terapii, nás může svádět k předčasným závěrům, k situaci, kde se přání stává otcem myšlenky. Nejedna mesianistický typ se pod tlakem touhy vyplývající z praktických zřetelů stal šarlatánem. Pro vědce platí: jakmile jsi vstoupil na území theorie, platí pro tebe příkazy vědecké pravdy; zákonitosti se neřídí našimi přáními.

Typ vědce theoretického a praktického není otázkou vědeckosti a nevědeckosti. Oba musí sloužit stejnému pánu; je otázkou vztahu k využití theoretických poznatků, nikoliv vztahu k theorii. Smíšení kompetencí zde vede k nesprávným postojům praktikismu a theoreticismu. Obě tyto úchylinky se zpronevěřují požadavku vědy. Prakticismus má sklon ignorovat vlastní theoretickou práci a výsledky, theoreticismus se neřídí požadavky vědy, která vymezuje jaká pozorování a jaká metodika je adekvátní pro hledání závěr.

V kapitole o primárních zdrojích theoretického zájmu jsme se přiklonili k hypotéze o ranně dětském předpokladu theoretického zájmu, kde jsme předpokládali určitý zážitek neuspokojení realitou, inclusive realitou sociální. Interpretovali jsme tento zážitek jako nejistotu, ev. nedůvěru v konkrétní tvářnost lidí a světa. Vědecká činnost se však ve většině svých výsledků těší veřejnému zájmu. Společnost má pochopitelné právo podpo-

rovat a využívat těch poznatků, které jsou v zájmu celku. Jen za této další podmínky dochází k s o c i á l n í f a v o r i z a c i určité vědecké činnosti. Vědec tak oklikou dospívá k nové konfrontaci se sociálním prostředím. Teprve když zveřejňuje výsledky své práce, je znovu provokována p o - t ř e b a a k c e p t a c e a společenského uznání. Můžeme zde hovořit o sekundární motivaci. Pouhá sekundární motivace však nevytváří vlastní theoretický typ.

Je přirozené, že ani vědec se nemůže vymanit z obecně lidského sdělovacího instinktu⁶⁶). Jestliže je tato složka dostatečně silná, tlačí někdy theoretika ke sdílení v takové míře, že dokáže narušit samu badatelskou práci. Máme pak před sebou p o p u l a r i z á t o r a , jehož závislost na sdílení a akceptaci může vyrůst až do té míry, že přehluší zodpovědnost k vědecké pravdě a serióznost a popularizátor se mění (často za asistence materiálních výhod) ve v u l g a r i z á t o r a . Sdělovací instinkt se víceméně někdy spojuje s touhou po moci, s potřebou dominovat nejen na poli vědy : být nejenom vládcem zákonitostí, ale i vládcem lidí. Jde mu spíše o m ý t u s vědce, nežli o vědu samu : je ochoten obětovat theorii, aby v očích jiných získal gloriolu vědce. Nemůže proto vynechat žádný sjezd, žádnou konferenci, žádnou příležitost, která poskytuje možnost, aby se učinil známým, aby si "udělal jméno". V nejhorším případě pak vyrůstá na této půdě vědecká varianta hochštaplerů s oním "mehr schein als sein", pro něž je území vědy společenským salonem, pro které je vše hračkou a také jejich produkty bývají povrchním, lacině imponujícím hračkařstvím, jednou přioděným matematickým hávem, jindy navazujícím na "hluboké filosofické úvahy", podle toho, co je právě módní a atraktivní. V nejlepším případě dochází k vytvoření v ě d e c k é h o p r a c o v n í k a , který se snaží pracovat poctivě, nikdy však nepociťuje onu vnitřní, "osudovou" determinaci pro vědu, která je společlivou pečeti vpravdě theoretického ducha. Schopný vědecký pracovník ovšem znamená pro vědu jako celek nesmírně mnoho, zejména v období její specialisace či "atomisace". Stejně dobře by se však mohl uplatnit úspěchy na tenisovém křtu, v redakci nebo jako vedoucí účetní.

Nezvládnuté prestižní ambice, snaha po vyrovnání p o c i t ů m é n ě - c e n n o s t i je závadná všude tam, kde ochromuje nebo odchyluje theoretika od jeho cílů. Stanou-li se hybnou silou vědecké h o d n o s t i jako společenské vyznamenání, pak máme před sebou s b ě r a t e l e t i t u l ů . Studium ztrácí smysl, nepřináší-li zevní znaky společenské cti a naopak zase smyslu nabývá, i když je neúčelné pro předmět práce, jen když je korunováno insigniemi společenské cti. Tím se nechci dotýkat společenské závažnosti vědeckých označení, ale pouze té situace, ve které theoretik touží získat především pocty a nikoliv vědění. Lpění na s p o l e č e n s k é m p o s t a - v e n í pak vede k obzvláště ponižujícímu chování adepta vědy. Je tragédie

nejen vědeckého, ale i morálního profilu, jestliže výběr tematiky i její řešení nabude vyloženě oportunního charakteru. Snaha se zalíbit a "udržet" bere v potaz sociální skupinu, s níž je theoretik ve styku (nadřazení, "rozhodující místa"). Úroveň a ethika adresáta se stává zavazující, zatímco má být zavazující oblast problémů. Typ oportunního pseudothetik je nejhlubší degradací theoretických aspirací, nahraňující kšeftařské koncepci člověka, v níž se projevuje jedinec jako úplatné individuum zbavené hrdosti a cti.

Nelze popírat, že také sekundární motivace (uznání, sdílení, získání materiálních výhod) může vědeckou práci stimulovat. U vynikajících vědeckých osobností však někdy můžeme najít určitou lhostejnost k veřejným počtům a uznání. Jindy zase může badatel zneuznání duševně i materiálně strádat, přece však od svých prací, ani od svých závěrů neupouští. Musí-li však vědec bojovat proti zevnímu tlaku, nutně ztrácí část své energie, kterou by mohl účelněji využít. Společnost, která vytváří pro vědce systém zbytečných tabu, která omezují potřebný prostor vědeckého myšlení a vytváření hypotéz, zpravidla škodí sama sobě, zahání vědu na scestí pseudoprobémů a vědce do konfliktů, resp. životních komplikací, které se nutně projeví v celkové úrovni práce. Pseudothetik pak úspěšně nastupuje místo theoretika. Pokud má theoretický typ možnost dosahovat saturace v oblasti vědy, zdá se, že se snáze dostává z interpersonálních konfliktů a jeví výraznou tendenci likvidovat napětí zvýšenou theoretickou činností. Zde prozrazuje věda svou schopnost uspokojení cestou úniku od konkrétní reality.

Jenom extrémní theoretický typ je však schopen trvaleji saturovat svůj citový život jenom vědou. Stává se, že theoretik, pokud je v zajetí své práce, neregistruje reálné konflikty, v nichž se ocitnul. Nabydou však pro něj aktuálnosti tehdy, když stanovený úkol vyřeší. I vědec je souběžně se svým specifickým zaměřením dle celkové povahy své osobnosti podroben i jiným instinktivním hnutím. Většinou potřebuje systém intimních opor (erotické, rodinné, přátelské vztahy). Pochopení a uznání blízkých osob násobí uspokojení z práce. Konfliktní vztahy (př. konfliktní erotika) může postavit theoretika před situací a) řešení, vynaložení aktivity jiným směrem, b) posílení nedůvěry s intenzivnějším theoretickým únikem nebo resignace na jakoukoliv aktivitu, kterou nezadrží ani možnost příklonu k teorii. Výsledek zřejmě záleží na vnitřním uspořádání osobnosti a hloubce ohrožení. Někdy se může také konfliktní situace zmocnit theoretického záměru, využít ho k rehabilitaci sebevědomí, k racionalisaci atd., čímž se dostáváme zpět na pole pseudothetických postojů. V některých ohledech platí, že vědeckou - stejně jako jinou - práci podporuje dobrý zdravotní stav, uspokojení základních životních potřeb. Není tomu tak vždy. Bližší podmínky vyžadují podrobnější zkoumání.

Z á v ě r y :

1. První nebezpečí tkívící v samé podstatě theorie, spočívá ve vymezení její sféry. Klarifikátor má sklon její aktuální působnost rozšiřovat a negovat nepoznané ("tajemství"). Mystifikátor má sklon aktuální působnost vědy zužovat a přeceňovat nepoznané ("tajemno").

2. Agresivní stránka vědeckého myšlení charakterizuje způsob, jakým se theoretik zmocňuje poznání. Menší stupně agresivity vykazuje typ sběratele poznatků a deskriptivního zaměření; kritické a synteticko-systematická tvůrčí složka ustupuje do pozadí. Destruktivní agrese naopak vyhledává rozpory a využívá se v negaci: agrese vůči autoritám poznatků může odbočit v agresi vůči autoritám jiných vědců. Protipól tvoří submisivní typ. Ve vztahu k autoritám tradice, resp. k autoritě minulosti pozorujeme konservativní typ (jako variantu submise) a revoltující typ (jako variantu agrese). Konstruktivní agrese míří k systemizaci poznatků. Podle hodnocení experimentu pak rozeznáváme experimentátora (staví především na experimentu) a theoretika spekulativního (staví především na uvažování).⁶⁷⁾

3. U pseudothoretických typů se stává vědecká činnost pouhou záminkou k uspokojování jiných zájmů, nežli vědeckých. Tento sklon může v různé míře pronikat i do vlastní theoretické činnosti. Často ji odklání nežádoucím směrem. Praktik netvoří protipól theoretika: jedná se o sklon, ev. zřetel k využití vědy v praxi. Nebezpečí pro vědu představuje přesun hranic kompetence tohoto zaměření s extrémem prakticismu a theoreticismu. Podrobování theoretické činnosti kalkulaci s veřejným ohlasem může narušovat objektivitu vědeckého úsilí v několika směrech. Sama o sobě žádoucí tendence ke sdílení, vítězí u popularizátora, se v souhrně s dalšími faktory může stát vulgarizací. Zdůraznění prestižních faktorů se projevuje u sběratele titulů; otižádost a rivalita zatlačuje touhu po pravdě. Nejhlubší degradace theoretických aspirací nachází živnou půdu u oportunního pseudothoretika: jde o prodejné předstírání vědecké činnosti, které je tím odpornější, čím je vědomější a tím nebezpečnější, čím je nevědomější.

4. Pozitivní vliv sekundárních motivací (získání cti, slávy, uznání) je i pro pravého theoretika povzbuzující, nesmí však být určující.

5. Efektivnost vědecké činnosti závisí od společenských podmínek a možností. Závislost však není lineárně přímo úměrná.

7. K symptomatologii odchylek vědeckého myšlení

Až dosud jsme se zabývali spíše celkovými postoji k theoretické činnosti a snažili jsme se postihnout jejich možné zdroje a dynamiku. Pověsimně si nyní jejich symptomatiky.

Aristoteles⁶⁸⁾ si už dávno povšimnul, že vědění má překážky objektivní, tkvící ve věci, kde látka je prvkem neurčitým a že má také překážky v subjektu, poznávajícím člověku. Descartes dal už titulem své knihy "Rozprava o metodě, jak správně vést svůj rozum a hledati pravdu ve vědách" najevo, že si uvědomuje zálužnosti, které na vědce číhají. "Vím, jak podléháme omylům v těch věcech, které se nás týkají...", píše na jednom místě⁶⁹⁾, a naznačuje, že uvažuje o souvislostech mýřících k lidské osobnosti.

F. Bacon⁷⁰⁾ popisuje tyto idoly lidské mysli:

- 1) idola theatri,
- 2) idola tribus,
- 3) idola specus,
- 4) idola fori.

Baconovy alegoricky pojmenované idoly krouží kolem odklonitelnosti a zkreslení myšlení vlivem podlehnutí autoritě, vlivem iluzí a klamů lidské přirozenosti, anthropomorfizujících tendencí. Míří také k zúženému individuálnímu přístupu, k osobnímu zaujetí a ukazují ošidnost konvence a možné omyly plynoucí ze slovní komunikace.

Kdybychom chtěli sledovat do důsledku drobnou symptomatologii myšlenkových nedostatků, dostali bychom se k logickému pletivu myšlenek: zde by se naše zkoumání krylo se studiem logiků. Logika stanoví pravidla správného myšlení a zabývá se formální stránkou myšlenkového procesu. Do psychologické kompetence spadají určité obecnější či komplexnější útvary, sdružené společnou dynamikou. Vyjádřeno jazykem klinickým, jde nám o určité symptokomplexy nebo s y n d r o m y . Vylučujeme ze svého zkoumání závaďy vědeckosti, tkvící v nedostatečné informovanosti a insuficientní myšlenkové kombinační schopnosti, které vyplývají z určité stabilně snížené mentální úrovně. Vědecká práce určitou vyšší mentální úroveň předpokládá a smyslem kodifikované nutné přípravy pro vědeckou činnost s prověřujícím systémem zkoušek je eliminace individuí po této stránce k vědecké činnosti nevhodných. Že i zde se někdy rozchází theorie a praxe, nemíním popírat. Vycházíme však z předpokladu, že theoretikova osobnost, jíž se zde zabýváme, tyto základní požadavky určitého theoretického nadání splňuje. Zajímá nás p r o č theoretik v určitých situacích dostupné metodiky n e p o u ž í j e , ať je mu v jeho schopnosti dána, příp. ať je mu s p r á v n ý p o s t u p v jeho osobních předpokladech k dispozici. Nechceme zde také zvláště probírat okolnost, že také theoretik může při své náročné práci (paměť, pozornost, myšlení) prožívat delší či kratší období indisposice (únava, následky frustrace spánku, účinek časového stressu). Většinou však dočasné snížení svých možností rozpozná, ať už plyne z nemoci či z rušivých faktorů všedního dne.

Předpokládáme tedy, že z nějakých důvodů neužívá přiměřeně svých možností vzhledem k cíli. Dochází k tomu tehdy, jestliže do myšlenkového procesu pronikne cizorodý afekt, zablokuje některé cesty myšlení, raní intelektuální aparát slepotou pro určité souvislosti. Dojde k procesu, který později poznáme jako potlačování: zorné pole pozornosti je skotomizováno, k určitým faktům je pak theoretik hluchý, ač slyší. Tuto skotomisaci vlastně diagnostikuje už bible, svými slovy o těch, kteří "oči majíce nevidí".

V citátu Descarta, kterým jsme začínali tuto kapitulu, je obsažena indicie, že častým zdrojem rušení objektivního poznání bývá právě bezprostřední vztah k osobě badatele - dodali bychom: k jeho osobním komplexům a afektivním tensím. E. Bleuler napsal kdysi knihu o afektivně-katathymním myšlení ve vědě.

Prozkoumejme nyní tuto problematiku ve třech aspektech: katathymie, kompensace a racionalisace.

a) katathymie

Katathymní myšlení je takové, při kterém nabývá afekt takové působnosti na jeho průběh, že je deformuje, tj. zbavuje správných formálních předpokladů, rámce logiky. Jestliže se nad mírnými projevy katathymie v běžném životě nikdo nepozastavuje (ukvapené závěry, nedodržování zásady vyloučeného třetího, dostatečného důvodu atd.), jsou podobná opomenutí ve vědě nemístná. Katathymní myšlení však nedeformuje jen myšlenkovou logiku, deformuje také paměť, respektive výběr materiálu: katathymně zaujatý se odvolává na neexistující citáty, vydává své představy za fakta či pozorovanou skutečnost. Mohli bychom tedy hovořit o katathymní paměti, respektive o katathymním vybavování. Běžně se projevuje už v obecně lidském sklonu k přehánění ("Čekala jsem tě hodinu!" = čekala pět minut; "Seřval mne jak malého kluka." = řekl mu, že odevzdal hlášení pozdě.) V okamžiku vlády afektu referující svým nadsázkám do jisté míry věří. Jiným, delikátnějším, projevem zkreslování faktů jsou polopravdy, se kterými přicházejí často do styku smírčí řízení ("Odmítá se mnou chodit do společnosti." Odmítá proto, že se vždy opije a dělá výtržnosti.) Katathymie se tedy v oblasti myšlení projevuje přesně dle zásady "účel světí prostředky". Na půdě vědeckých institucí se nejméně zastřeně projevuje v polemikách a dost často také v časopiseckých diskusích: cílem není zřítit omyl, ale protivníka. Nejčastější formou je nedostatečně zdůvodněné podsouvání takového názoru protivníkovi, který je snadno napadnutelný a poskytuje pohodlný terč.

Nejméně škodlivým a omluvitelným projevem katathymie je nerovnoměrné rozdělení pozornosti, řídící se nikoliv objektivní povahou tématu a jeho určení, ale osobními libůstkami.

V modelovém tvaru můžeme pozorovat projevy katathymie u duševně nemocných.
1111-5362

Dvaadvacetiletá kadeřnice se cítí společensky podceněna a znemožněna před veřejností. Odvolává se na populárně vědecké rozhlasové pořady pro ženy, kde byl přímo projednáván její případ, dále na vánoční číslo Mladé fronty, které se zaměřilo právě na její osobní slabosti a na narážky zákazníků: své závěry dokládá velmi přesvědčujícími pozorováními. Po odeznění akutního chorobného stadia sděluje, že si vzpomíná jak na články, tak na vysílání. Nebylo v nich nic závadného. Sama si je však přepracovávala, komolila a deformovala v duchu svých pocitů, doplňovala chybějící detaily, které podporovaly její bludné zaujetí.

b) racionalisace

Věda si vydobyla nepopiratelné prestižní postavení a autoritu. Vědou prověřené rovná se pravdivé a zavazující. Při řešení všech rozhodujících otázek žádáme, nedají-li se už přímo vědecky prokázat, aby se alespoň vědě nepřičily. Věda si tedy ve vědomí moderního člověka vydobyla postavení absolutně rozhodující mocnosti, či "poslední instance". Toto vysoké a mocenské postavení vědy (podobně jako vysoké postavení společenské) svádí k získání souhlasu a podpory, "placet" vědy pro osobní účely. Pokus vyvolat zdání "theorie" musí užívat bohatšího intelektuálního arzenálu, nežli pouhá snaha vyvolat "zdání rozumnosti", ač obě tendence jsou v podstatě totožné. Zastřít inadekvátní služebnost té či oné teorie kolísá od zcela průhledných pokusů až po obtížně prokazatelné souvislosti s nějakým naprosto netheoretickým záměrem. R a c i o n a l i z a c i můžeme definovat jako pokus o zastření nějakých nežádoucích pohnutek pohnutkami výhodnějšími, cestou racionálního či logického zdůvodňování.

Jde tedy o substituci pravých souvislostí souvislostmi falešnými. Jestliže si je racionalizátor tohoto svého počínání v celém rozsahu vědom, jde o myšlenkový podvod. Stává-li se v různém rozsahu sám obětí svých racionalizujících machinací, můžeme teprve hovořit o pravé r a c i o n a l i z a c i : hlečení podnětů k činu nebo názoru na nepravé adrese.

K nejnázornější ilustraci takové tendence nám opět poslouží ukázky z pathologie.

Pětatřicetiletý lékař je odeslán k vyšetření pro svou nebrzděnou sexuální aktivitu. Využívá příležitosti, kterou mu poskytuje somatické vyšetřování k tomu, aby pacientky ohmatával, líbal nebo objímal. Sám přiznává, že často "užívá doteků", které nejsou medicínsky nutné, poukazuje však na to, že i jinak rád tiskne ruku lidem, bere je kolem ramen apod., i když jsou to muži.

Ženy jsou mu však v tomto ohledu příjemnější. Přesto ho stíží velmi překvapily. Sám se pokládá za věřícího katolíka a nevidí v tom žádný rozpor s katolickou morálkou. Uvědomuje si, že jeho počínání má erotický akcent. Vidí však v takovém všeobjímajícím erotu projev bytostně humanistického vztahu k lidem, který brání tomu, aby si osvojil nelidský postoj "prohlížet tělo pacienta jako souhrn faktů nutných k diagnóze". Pokud by snad "ujel", má katolická víra prostředky, jimiž vše očistí.

Méně nápadné racionalizační tendence můžeme najít u některých psychologů a psychiatrů, kteří vedeni sexuálníím pátracím reflexem a afinitou k erotickým fantaziím, důkladně a do všech zbytečných detailů explorují sexualitu, zapomínajíce na vše ostatní. Svě počínání vykládají "univerzální závažností sexu" atd.

Dovolím si uvést ještě jeden příklad racionalizace u primitivní osobnosti.

Čtyřiačtyřicetiletý pan J. K. se k nám dostává opakovaně pro exhibitionismus. Mimo jiné prý přišel na to, proč při svém počínání setrvává. Některé ženy se se zájmem podívají, jiné dělají, že nic nevidí, jiné zase přidají do kroku a jdou na VB. "Nedovedu to tak říct, ale vždycky mně to vrtalo hlavou, nějak na to přijít, k čemu je utvořena žena, na co je stvořena, a tak to sleduju". Tak tedy vlastně nikoliv exhibitionismus, ale svérázný experimentální průzkum psychologie ženy. Před nynějším pobytem konal pacient také "výzkumy" pedopsychologické.

Vrátíme-li se od oblasti pathologie do sféry běžného života: není racionalizací tvrzení, že jím proto, že mám hlad, který je výsledkem takových a takových biochemických změn v mém organismu; je však racionalizací prohlášení, že jím v důsledku odpovědnosti za své zdraví, jako člena socialistické společnosti.

Při zjištění racionalizace je tedy důležité:

- a) jakou pohnutku racionalizují
- b) pod nátlakem jakých faktorů (kvůli čemu racionalizují).

Nejednou zdůvodňuje diskutér svůj ostrý tón neúplatnou láskou k pravdě. Ukáže se, že pravou pohnutkou je rivalita. To ještě neznamená, že jeho kritika musí být neoprávněná - za této situace se však v každém případě do ní vetře něco, co je z hlediska nezištného zápasu o pravdu zhoła zbytečné.

c) kompensace a parakompensace

Kompensace je přirozeným úkazem činnosti živého organismu. Nahrazuje jednu, nedostatečnou schopnost, schopností jinou, při čemž kompensující a kompensovaná aktivita je v nějakém stupni spojena stejným smyslem (účelem). Člověk postižený na pravé ruce může vyvinout k dokonalosti levou ruku, podle stupně pravo-levé dispozice (která je individuální) a časnosti úrazu. Na určitou míru kompenzačních schopností nervového systému upozorňoval také I. P. Pavlov⁷¹).

V oblasti vědomé činnosti má být člověk schopen odhadnout, čím, co, jak a vzhledem k jakému cíli může se zdarem kompenzovat.

A. Adler⁷²) upozornil na úlohu kompensace méněcennosti a na důsledky přemrštěné, nadměrné kompensace - **p ř e k o m p e n s a c e** (hyperkompensace).

Hyperkompensaci je možno ilustrovat aktuálním příkladem ženy, která zjistila, že tloustne a proto se s vynaložením veškeré energie změnila v živoucí skelet. Údajný nedostatek (tloušťka) vedl k pokusu o kompensaci směrem k ideálu, ale kompensace pokračovala dále v započatém směru, až vyvolala opačný extrém (vyhublost). Souhrn aktivit vedoucích k tloustnutí byl nahrazen souhrnem aktivit vedoucích k efektu opačnému: minul se však cíle ("přestřelil"). Tento typ kompensace můžeme označit jako **k v a n t i t a t i v n í**. Schéma aktivit se pohybuje na stejném poli, liší se však jen směrem.

Ke kompensaci však může být užito také aktivit jiného druhu, kde jeden nástroj efektu je nahrazen jiným; šlo by o kompensaci **k v a l i t a t i v n í**. Zůstaňme u našeho příkladu. Řekněme, že ona žena, toužící po štíhlé linii byla vedena sex-appealem, touhou po přitažlivosti. Zjistila, že se jí i nadále nějak nevede. Počne tedy prohlubovat výstřihy, začne se vyzývavě chovat a přihlásí se do konkursu na jazzovou zpěvačku. Vyvíjí tedy činnost značně odlišnou od původního úsilí, zaměřeného na změnu somatického habitu. Po dalším zklamání jí napadne, že je možno imponovat také určitým postavením či vzděláním. I napíše přihlášku na vysokou školu. Možná, že se jí tentokrát v některém úzkoprofilovém oboru kompensace podaří.

Přiznejme, že její kompenzační pokusy nejsou zcela inadekvátní cíli. Kvalitativní kompensace si však může hledat i zcela inadekvátní působnost. Volí prostředky, které jsou sice nesený kompenzační snahou, ale k dosažení cíle naprosto nezpůsobivé. Označme takovou kompensaci jako **p a r a k o m -**

p e n s a c i . Tato snaha vypadá asi tak, jako pokus vyrovnat tloušťku chůdami.

Mechanismus kompensace je všeobecný; může se prakticky týkat všech oblastí lidské činnosti, také činnosti theoretické.

Na první pohled by se mohlo zdát, že zmocní-li se kompensace vědecké činnosti, neplyne z toho pro theorii žádné nebezpečí, pokud se týká vědní činnosti jako celku a neovlivní-li jen některý dílčí mechanismus. Dokonce ani hyperkompensace by nebyla na škodu vědě, nejvýše vědci, který by nešetřil svými silami. Tato úvaha je však při nejmenším nepřesná. Budiž nám dovolena malá nadsázka, abychom se mohli spíše přiblížit jádru věci. Představme si, že někdo se dal na vědeckou dráhu, protože neuspěl ve sportu (v praxi to bývá nejspíš naopak). Musíme především uvážit, že anglosaská koncepce vědce-sportovce není vždy přiměřená. U vysloveně theoretických typů můžeme pozorovat určitou neobratnost a nechuť k sportovní činnosti (ne sice pravidelně, ale přece jen často). Tento postoj může vyvěrat z určitého vztahu mezi intelektuální a motorickou agresivitou, který zatím nemíníme podrobně zkoumat. Řekli jsme si už, že určité ranné infantilní neúspěchy v této oblasti mohou odklon od reality povzbuzovat - k tomu, aby se spojovaly s theoretickým zájmem je ovšem zapotřebí celé řady předpokladů, které jsme rozebrali už dříve. Neúspěšný sportovec bude tedy volit vědeckou dráhu především proto, aby jí kompensoval neúspěchy na poli sportu. Nebude-li tento příklon pouze aktivací theoretické dispoice, která nakonec potlačí jeho prestižní záměr, budou stát v čele jeho činnosti ctižádostivé pohnutky: bude se snažit spíše o dosažení uznání veřejnosti, než-li o objektivní poznání. O hyperkompensaci bychom mohli hovořit teprve tehdy, když by adept vědy chtěl kompenzovat své pocity mentální insuficience zvýšenou theoretickou aktivitou. Ta by skutečně nemusela být na škodu, pokud by zahrnovala vědecké úsilí jako celek. V praxi se však častěji setkáváme s projevy částečné, p a r c i á l n í h y p e r k o m p e n s a c e . Tak např. psycholog, kterému bylo vytknuto, že propadá nevědecké spekulaci, si uvědomí svou chybu a stane se úzkým empirikem, který se bojí odpoutat od elementárních faktografických prací. Nedostatek přesnosti začne kompenzovat hypertrofickým matematicko-statistickým aparátem. Obavu z neznalosti může theoretik kompenzovat vyčerpávající honbou za novými publikacemi, referáty, údaji, výsledky, která ho nakonec zaměstná tak, že se k žádné vlastní práci nedostane. Také kompensace jednoho oboru druhým nepřináší vždy žádoucí výsledky. Nejde-li o probuzení skutečného zájmu, nebo změnu rozhodnutí v důsledku bližšího poznání vědního předmětu, pak přechody z medicíny na filosofii, či z psychologie na medicínu a naopak (tyto tendence se časem mění podle náročnosti a módnosti předmětu) nebyvají vždy úspěšné; někdy však mohou zrodit úspěšného pracovníka i když ne pravého theoretika.

V symptomatologii theoretické parakompensace bývá nápadná okolnost, že na theoretické činnosti zůstávají znaky původní (kompensované) činnosti, nejspíše ve směru jednostranně zbujeleho zájmu či pozornosti. Nejedna zájemce o studium psychologie si chce na poli theorie řešit své vlastní osobní komplexy: jeho práce se pak týká neustálého analogizování se svou životní situací a konflikty, od kterých se nedovede odpoutat. Nejedna zájemce o parapsychologii zde hledá kompensaci své neúspěšné touhy po moci a ovládnutí lidí. Abychom nerozšiřovali naši galerii o nové příklady, připomněl bych případ psychologa, který nadměrným zájmem o sex svých pacientů kompenzuje neuspokojenou infantilní sexuální zvědavost a potřebu erotických fantasií, resp. intelektualizovaných erotických her.

Srovnáme-li tři aspekty, v nichž jsme pozorovali komplexy zkreslující vědecké poznání, dostaneme se k této závislosti: katathymie odchyluje myšlení vlivem nezvládnutého afektu; kompensace a parakompensace poskytuje mimořádnou příležitost k jejímu uplatnění (nejčastěji v podmínkách inadequate transpozice mimotheoretické afektivní zainteresovanosti do oblasti theorie), a racionalisace představuje obranný prostředek, jak pseudotheoretickou cestou závislost na katathymii a kompensaci zamaskovat.

Z á v ě r y :

- 1) Všimáme si těchto dynamických syndromů, které mohou znehodnocovat objektivitu vědeckého poznání: katathymie, racionalisace, kompensace a parakompensace.
- 2) Katathymie deformuje vlivem afektu proces myšlení (katathymní myšlení) nebo proces paměti (katathymní vybavování, zapomínání apod.).
- 3) Racionalizace znamená zastření nějakých nežádoucích pohnutek pohyby výhodnějšími, cestou radikálně-logického zdůvodňování.
- 4) Kompensace a parakompensace nahrazuje jednu (ať už skutečně nebo domněle) nedostatečnou schopnost, vlastnost či aktivitu jinou. Podle závislosti na původním cíli můžeme kompensaci dělit na kvantitativní (její neúměrnost ve smyslu plus označujeme jako hyperkompensaci) a na kvalitativní. Kompensační snaha užívající k cíli kompensace inadequate prostředky (tedy extrémní kvalitativní kompensace) je parakompensací.
- 5) Popsané procesy mají svůj základní význam i pro theoretickou činnost: katathymie odchyluje myšlení vlivem nezvládnutého afektu, kompensace a parakompensace jí poskytuje příležitost, racionalisace slouží k zastření pravých vztahů mezi pohnutkami a myšlením.

8. Některé hraniční a patologické varianty teorie

Už v první kapitole jsem naznačil, že stejně jako má svou patologii umění, má svou patologii i věda. Až dosud jsem toto tvrzení výrazně nedokumentoval. Pokusil jsem se pouze využít některých patologických projevů k ilustraci procesů, které se odehrávají v normě a nalézají výraznější analogie v patologii. Chtěl bych nyní využít opačného přístupu: vylíčit patologii a najít ukazatele k tzv. normě.

Vím, že se tento postup může setkat s protesty. Nejde o pokus psychiatrizovat či psychopathologizovat zdravé jedince a snižovat jejich činnost srovnáváním se šílenci? Nemíním obehnat zdmi blázince také vědecké instituce? Diagnostikovat akademické hodnostáře?

Setkal jsem se v různých podobách mnohokrát s těmito názory. Pramení většinou z neinformovanosti o psychiatrii. Člověk, který si představuje, že svět duševně nemocných je světem pro sebe, bývá zklaman, prohlédne-li si její zblízka. Psychiatricky nemocní jsou nemocní lidé. V jejich projevech nacházíme jen přehnaný a pokroucený obraz nás samých.

1. Psychopathologie zahrnuje ve svém předmětu crescendo a variace těchto psychických procesů, se kterými se setkáváme de norma.
2. Vystupuje-li zde řada procesů výrazněji a v nejrozmanitějších konjunkcích, představuje tato okolnost jinde nenapodobitelný zdroj zkušeností řádu přirozeného experimentu a odhaluje možné vztahy, které nám v normálních proporcích snadno unikají.

Závažnost úzké kooperace mezi psychologii a psychiatrií, případně psychopathologií a psychotherapií je možno doložit také historicky. Není jistě náhodou, že převážná část rozhodujících podnětů a převratných koncepcí i nových směrů v oblasti psychologie pochází od vědců působících v oblasti psychiatrie. Jmenujme zde alespoň S. Freuda, H. Rorschacha, C. G. Junga, E. Kretschmera, S. H. Eysencka, L. Binswanger, P. Janeta, T. Ribota, K. Jasperse, J. L. Morena, V. N. Mjasiščeva, V. Kandinského atd.

Není ostrých hraničních linií mezi patologii a normou. Snad tedy nebude určitá exkurse do oblasti patologie ani v kontextu naší práce neužitečnou⁷³⁾.

a) anankastické příznaky

Jako nutkavý (obsedantní, anankastický) označujeme ten psychický akt, který postrádá přiměřené vědomí spontaneity, nebo volního úsilí; člověk se musí proti své vůli zabývat tím či oním a prožívá stav určitého napětí a neklidu, dokud nutkání neuposlechné, i když ví, že je zcela či z větší části nesmyslné, neúčelné a neúčelné. Tyto anankasmy mohou postihovat fantazii (musí si představovat pohádky, drastické výjevy atd.), jednání (musí chodit z práce určitou cestou), stejně jako myšlení.

Jeden z našich mladistvých pacientů si z "ničeho nic" musel opakovaně klást otázku po smyslu života, ačkoliv si dříve tyto otázky nekládl, pociťoval tuto otázku jako sobě cizí a nepřiměřenou. Dvaadvacetiletá pacientka musela vždy při rozhovoru proti své vůli sledovat všechny své reakce natolik, že nemohla sledovat rozhovor; šlo o jakousi nutkavou introspekci.

Jeden z častých obsedantních příznaků je nutkavé sebekontrolování. Jedna z našich nemocných se musela neustále kontrolovat při oblékání před zrcadlem, opakovaně se svléknout a zase obléknout, aby nepřešla nějaký nedostatek, takže se nakonec vůbec nikam nevypravila. Mladý exaktně pracující muž ve zcela shodném smyslu kontroloval do neuvěřitelných podrobností výsledky svého měření, takže vlastní práci zcela zanedbával.

Sedmatřicetiletý technický úředník s theoretickými a kulturními zájmy uvažoval nad tím, jak málo může člověk za svůj život přečíst; propočítal, kolik může prostudovat, kdyby byl schopen číst do sedmdesáti let. Čtení se pak u něj vyvinulo v nutkavý ceremoniel. Stanovil si přísné normování: za něděli musí přečíst denní tisk, dostupné časopisy a příslušný oddíl knihy. Uvědomuje si, že jde o nesmyslné počínání, ale "nemůže si pomoci", musí číst až do únavy, nesplní-li "normu", cítí se nesvůj a rozladěn, pokud to nedožene.

Analogickému nutkání podléhá i vědecká práce. V mírném stupni se objevuje neklid a napětí při vědomí nerozřešeného problému, nedopsané práce, neprostudované literatury (ač třeba úkol není terminován). Nutkání se stává patologickým tehdy, jestliže člověka připraví o veškerou libost z vědecké práce a promění ho v otroka anankasmů.

Obsedantní sklony někdy vytvoří přímo povahový typ: anankastu. Jeho život je natolik ovlivněn ceremoniely a nutkáními že se z vnitřních důvodů cítí

maximálně nesvobodným, ve všech ohledech je sešněrován předpisy a pravidly, které si sám ukládá.

Vztah tohoto typu k typu vědeckému byl už několikrát vysloven. I. P. Pavlov⁷⁴⁾ klade psychasthenii (zahrnující u něj obsedantní typy) jako protipól k hysterii. Převládá u ní druhá signální soustava. N. Petrilowitsch⁷⁵⁾ zjišťuje u obsedantních "snížený problémový práh". Riemann⁷⁶⁾ vidí u obsedantního typu úzkost před změnou a ochranné mechanismy v podobě nutkavých ceremoniálů, zajišťujících vědomí stability a stálosti v měnlivém světě. Dochází vlastně ke konstituování jakési pseudozákonitosti: "musí" opakovat určitý rituál, myšlenku, představu, pohyb, tak jako přírodní zákon znamená opakování určitých úkazů, projevů.

Drobné obsese zná každý ze své vlastní zkušenosti. Vysloveně chorobným jevem je nečiní jejich povaha, ale jejich vystupňování.

b) paranoidní systemizování

Ať už obsedantní bojuje se svými pohnutkami, nebo jim podléhá, vždy pociťuje dané popudy jako "nutkavé", cizí a nepohodlné. Paranoidní podléhá určité zkreslující myšlenkové šabloně, aniž by si uvědomoval její cizorodost ve svém myšlení. Je v určitém směru disponován přijímat jisté závěry a ty hájit proti všem námitkám skutečnosti, zkušenosti a zdravého rozumu. Výsledkem paranoidního sklonu je blud. Psychopatologicky lze blud charakterizovat jako chorobně vzniklé přesvědčení, nadané neobyčejně silným pocitem jistoty, který vzdoruje všem vlivům, které by u jiného člověka dané stanovisko zviklaly⁷⁷⁾. Nejednou je sám obsah bludu absurdní (nemocná se považuje za bohorodičku a svého syna za boha), jindy se blíží reálné možnosti (všichni spoluzaměstnanci jsou proti němu). Za určitých podmínek (které jsou v této souvislosti vedlejší) vykazují bludy sklon k systematizaci: aby mohl nemocný uhájit své bludné přesvědčení, pomáhá si dalekosáhlými racionalizacemi nebo tvorbou bludů dalších (sekundárních). Někdy je u rozvinutého bludného systému velmi nesnadné určit, které bludy jsou primární a které sekundární. Bludy se mohou týkat nějakého vědeckého objevu či vynálezu (inventorní bludy), či reformy dosavadních vědeckých, výchovných, náboženských, filosofických systémů nebo organizace společnosti (reformátorské bludy). Nejednou se spojují s přesvědčením o vlastní genialitě či přímo pověřením vyšší mocí, bohem, osudem (megalomaničké bludy). Zneuznání či posměch okolí jsou interpretovány jako odpor proti závažnosti objevu.

Pan A. Š., vyučený obchodník, si po první světové válce (bylo mu tehdy 37 let) otevřel vlastní obchod. Už v mládí měl touhu studovat, ale rodiče tomu nepřáli. V obchodě, který příliš neprosperoval (později ohlásil insolven- ci, kterou prý zavinila nehospodárná manželka), měl dost času na čtení. Ob- jednal si různé naučné spisy, především s historickou a vlastivědnou temati- kou. Hloubal nad problémy českého národa a Slovanstva. Po dvacátých letech přišel na dějinný omyl s Velkou Moravou. V roce 1925 vydává vlastním nákladem studii "Dvojí Moravy v 9. století nový výklad" a "Z archeologie". Asi v roce 1926 (opět vlastním nákladem) "Omyl dějin". Svou studii zahajuje pathetickým oznámením přes celou stránku "Nebylo bulharské Moravy! Dvě moravské říše na Dunaji: Morava Višni, Morava Nižni. "Veliká Morava" Konst. Porph. důsledek splynutí obou těchto Morav." Spisek končí: "Popíráním hranice na Dunaji činí se z mateřské země veliké říše nepatrná zemička, která nad to by neměla ve své moci ani tok hlavní své řeky, beztak nepatrné celkem a po níž mají nésti svoje jméno obyvatelé jedné z největších říší v devátém století". Tyto úvahy sice pracují s nepostačujícím materiálem, nevyhrocuji se však pro neodborného čtenáře v očividnou adsurditu. V září 1924 vystoupil na sjezdu evropských anthropologů v Brně. Předložil tam sošku, které si povšiml v blízkosti sídel- ní jámy při jižním cípu Kyjova. Jeho spisek "Skulptura ženy a soška muže ze sídliště a pohřebiště z mladší doby bronzé u Kyjova" obsahuje směs naivních laických postřehů a osobních dojmů kolem objevení sošky, spolu s neotřesitel- ným přesvědčením, že přináší poznatek dějinného významu. O svém vystoupení na sjezdu referuje: "Pokrčením ramen naznačil svou pochybnost p. Capitan a v zápětí bylo mi tlumočeno, že je to středověk ... Na to odešlo se k obědu a já očekával věci příštích. Byly horší minulých. S p. státním mor. konservá- torem Červinkou přišli čtyři páni, kteří hleděli všichni - ne si prohléd- nouti skulpturu - ale mně dáti znáti, že se mnou nechtí nic mít." Proti pozdnímu datování sošky pak namítá: je jisto, že soška divokého vzhledu je zhotovena podle modelu. Ve středověku jistě ženy takto nevypadaly. Která žena by si to nechala líbit? To, že soška nese znaky pokročilé techniky je právě důkazem pro jedinečnou závažnost takového nálezů z doby bronzové. Hrubost rysů a prognathismus mu jednoznačně svědčí pro typ této doby. Uza- vírám: "Já jsem zvážil všechny možné pravděpodobné a logické předpoklady pro objevení se popsaných předmětů a nemusím se tedy báti praničeho". Jeho nález je tedy dalším potvrzením jeho koncepce o vysoké kulturní úrovni a významu obyvatel tohoto území.

Autor (jeho další práce nemáme k dispozici a jsme odkázáni na jeho re- ference) se dále věnoval amatérsky archeologii, vykopal prý řadu nádob a posléze se pustil do filologických studií. Dokazuje, že slovo Germania vzniklo zkomolením slovanského "Gornaja", Uhry = U hor, zkomolením vzniklo

označení "Avaři". Velehrad = velká ohrada, Brno - Brána atd. Také slovo Ježíš je slovanského původu. Touto technikou pak prokazuje, že Slované obývali převážnou část Evropy, Asie a také část Afriky. Slovo "Sahara" je slovanského původu. Pacient se léčil několikrát na psychiatrii, v naší léčebně se s ním setkáváme až jako s třiaosmdesátiletým starcem. Hovoří o čtyřiceti letech zneuznávání a pronásledování pro pravdu. Rehabilitací práv a velikostí Slovanů si popudil především Němce. Ti jsou v čele komplotu proti němu. Tatož společnost "oddělala" kdysi B. Němcovou a Havlíčka, možná také K. Gottwalda, protože nechtěl poslouchat. Fašisté mu ukradli knihy i doklady, kdyby se obnovil vědecký spor, podvrhnou jinou sošku, aby tím snáze nad ním získali vrch. Už od vydání jeho převratného spisu "Omyl dějin" je pronásledován, jeho nepřátelé se ho snaží zničit, aby nemohl potírat jejich podvody, sypou mu jed do jídla, aby ho udolali. "Jen polozázrakem" tolikrát vyvážnul. Na oddělení zdvořilý, čistotný, oblíbený, stále si zapisuje na papírky své další objevy, které zatím odmítá prozradit, "aby mu nebyly ukradeny".

Paranoidní systemizování můžeme charakterizovat:

- 1) jedna nebo několik bludných premis
- 2) užívání logického způsobu uvažování, případně operace s těmito premisami
- 3) nedůslednost logiky všude tam, kde by mohla ohrožit východisko
- 4) potřeba podříditi dílčí postřehy ústřednímu významovému jádru, nebo několika významovým jádrům vzájemným uvedením ve vztah (systém).

c) fragmentární uvažování

Fragmentární uvažování je co do systematizační činnosti opakem paranoidního systemizování. Pacient sice theoretizuje, abstrahuje, často v souvislosti s paranoidními dispozicemi, do popředí však proniká nepoměr mezi racionalizačním (ev. systémotvorným) úsilím a pominutím adekvátní sítě významových konexí. Podstatné a nepodstatné významy se stírají, objevuje se fragmentární logika a uvažování. Někdy jsou to jen blýskavé cetky nápadů, rozbíhající se všemi směry.

Pacient J. M., sedmatřicetiletý, píše své "vědecké práce" často mezi řádky časopisů a nadepisuje je "Něco z M-ovy vědy":

"Když blesk projede, projemní prostor, kterým projel a v takovém projemnělém prostoru mračna se jeví jako tuhé desky, které když na sebe narazí, způsobí zahřmění. Do nekonečna jdou jemnosti $1/2$ $1/3$ $1/4$ $1/x$

1111-5362

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

Pedagogický ústav J. A. Komenského

oddělení vývojové psychologie

Brno, Běhounská 4/6

1/y - 1/nekonečno. Např. krychle o váze 1 kg po jemnosti 1/10 mm je dle normálu hmatatelná. Avšak krychle např. o 1/kvartilion už je daleko nehmatatelná a jeví se nám jako vzduch. Když však projemníme prostor úměrnou jemností 1/kvartilion, bude krychle o 1/kvartilion hmatatelná. Člověk ve snovém těle ve snovém životě cítí, že chodí, baví, vidí, slyší atd. (nelétá ve vzduchu) (čili že ke ztenčenému tělu je tam ztenčený vzduch). Má však jen částečné vědění o sobě".

Pro srovnání, jak je si tento způsob uvažování u různých pacientů shodného nosologického okruhu podobný, si ještě povšimněme "vědy" pacienty A.B., v době citovaného spisu padesátileté. Své spisy většinou zasílá ministerským instancím, nebo přímo prezidentovi:

"Odpověď americkým farmářům na rozptylování mračen a mlhovin. Tyto výpary, ve kterých unikají nářky - jako déšť nebo sníh -, podle atmosféry vyšší-nižší, neb způsobením a vyvoláním umělým, atmosféry nižší se mění. Jakého složení jsou tyto špatné plyny? Jsou stejné výpary lidí i zvířat? - Mohu to potvrdit z mých vlastních zkušeností, že i výpary lidské nejsou stejné. Můžeme se o tom přesvědčit nejlépe v ložnici různých lidí. Ze všech plynů vznikají nářky, lidském těle výkaly, nádory, záněty i hnisavého a vodnatelného původu..."

Paní H.H., osmatřicetiletá, sděluje:

"Židé měli pěkné děti, nedovolovali jíst vepřové. Kravička, telátko, jsou takové klidné, pěkně leží, proto i myšlenky jsou klidné. Prase sežere kde co - můžete si to vyhledat - a pak působí neklid. Bible proto zakazuje jíst vepřové."

Fragmentární theoretizování je v úzkém vztahu k rozjízdivému myšlení. Rozjízdivé myšlení, vyznačující se uvolněnou významovou spojitostí se někdy vyhrocuje až v myšlení nesouvislé, inkohrentní. Při fragmentárním theoretizování pacientovi nijak nevadí významová inkompaktibilita jeho produkci. Jednotlivé závěry, nebo pojmy jsou kladeny ve vztah tím, že jsou položeny vedle sebe, jsou sdružovány nikoliv na podkladě shodného znaku, ale na podkladě vzdálené podobnosti. Určité myšlenkové schema je udržováno bez ohledu na jeho význam či obsah. Náš pacient V. P. kreslí schemata strojů, v nichž spojuje primitivní technické nákresy s logickými schématy pojmových pseudo-vztahů.

Toto narušení "systémovosti" myšlení může mít rozličnou extensitu.

Fragmentární theoretizování:

- 1) Užívá libovolného počtu bludných premis.
- 2) Zevní logickou (ev. gramaticko-syntaktickou) formu naplňuje nepřiměřeným obsahem.
- 3) Kontinuita významu pojmů se ztrácí, logika je ignorována, alegorie, symbol a abstrakce se prolínají, zcela nezávisle či v kontradikci s premisami, nebo s tím, co chce pacient dokázat (totiž chce-li dokazovat).
- 4) Ústřední významové jádro neexistuje, je nahrazeno spíše svorníkem vědeckého či objevitelského sebevědomí autora.

Theoretizování je tedy zlomkovité, zlomky abstrakce jsou kladeny vedle sebe a posléze zbavovány i svého obsahu.

d) paralely v theoretické normě

Riemannova téze o hlubinné úzkosti obsedantních před změnou a nevypočitatelností⁷⁸⁾ není nijak v kontradikci s pozorováním N. Petrilowitsche⁷⁹⁾ o sebenejistotě, nerozhodnosti a sníženém problémovém prahu. Obsedantní čerpá osobní jistotu z neosobních zdrojů (zákonitostí a pseudozákonitostí). Vše co se vymyká pocitu "objektivní jistoty" je pro něj zdrojem napětí a rozporů. Jeden z mých pacientů se neustále obracel při svém rozhodování ke snátku o radu k autoritám. Čím větší počet autorit by mu jednoznačně doporučil nebo zamítl jeho záměr, tím snáze by se rozhodl. Neoženil se. Autority se ve svých názorech rozcházely. Podobně se vede obsedantnímu theoretikovi: jeho snaha po jistotách je hypertrofická, apel na osobní volbu a rozhodnutí mezi různými teoriemi deprimující: musí neustále kontrolovat a prověřovat své počinání, zajišťovat je nejrůznějšími ceremoniely: proto se vyhýbá závěrům, zejména jednoznačným závěrům, nikdy není dost kritický, dost zdrženlivý, dost úzkostlivý, aby neriskoval nebezpečí, že se rozhodnul špatně a neudělal vše pro opravdové dosažení jistoty. Jeho napětí pochází z ambivalence: potřeby naprosté jistoty a jednoznačnosti bez důvěry v to, že by jí mohl dosáhnout.

Snad nám už nyní vytane na myslí typ o b s e d a n t n í h o t h e o - r e t i k a : nejednou bystrého, schopného, vždy však pilného a svědomitého člověka, který často a dlouho přešlapuje na místě ("nemůže se dostat z místa"), neustále pochybujícího o hodnotě své práce, zabíhajícího do neužitečných de-

tailů a železného normování své práce, vědce, jemuž je theorie zdrojem napětí a úzkostí a přece se od ní nemůže odpoutat.

P a r a n o i d n í theoretik si je naopak v celé řadě premis jistý a důvěřuje nekriticky ve správnost svého počínání. Ví, že v těch a těch věcech má pravdu a potřebuje nejvýš přesvědčit jiné, nikoliv sebe. Konstruuje-li s y s t é m , pak odporující indicie jednoduše ignoruje, nebo je beze skrupulí uloží do Prokrustova lože svých koncepcí. Kritiku nepřijímá jako podněty k práci, ale jako vyhlášení boje, jako projevy nepřátelství. Koná pozorování a pokusy nikoliv k prověření, ale k potvrzení svých názorů.

Mírnější varianty obsedantních a paranoidních sklonů mohou být v rámci vědy jako celku podnětné a užitečné, předpokládáme-li, že jejich produkce jsou v rámci společenství theoretiků korigovány a usměrňovány.

P a r a n o i d n ě - f r a g m e n t a r i z u j í c í theoretik se dostává relativně nejdále od výsostného území vědy. Přechnodně lze tuto činnost sledovat i u vyrovnaných theoretiků ve stavech únavy, vyčerpání, jako těkavost, nesoustředivost, neschopnost spojit dílčí, byť třeba i hodnotné poznatky ve významuplný celek. Chronický sklon k paranoidně - fragmentarizující činnosti se pravidelně projevuje v nesrozumitelných theoretizujících studiích, které mohou imponovat zdánlivou hloubkou a myšlenkovou hutností. Nejednou můžeme nalézt příklady v uměno-vědných pracích, kde pod rouškou přesvědčení, že o umění je nutno psát "uměleckou formou", se nabízí příležitost k matení odborných termínů se symboly, neorganické substituce alegorií za logické určení vztahu atd. O svých tézích autor zpravidla nijak zvlášť nepochybuje, ani nepociťuje potřebu, aby je uvedl v určitý řád.

Tyto tendence, jejichž patologické varianty jsme sledovali, mají plynulý přechod k normě. Projevují se i u vyrovnaného člověka s tím rozdílem, že jsou zvládnutelné k prospěchu věci. Domníváme se také, že tato patologická pozorování doplňují a podporují výsledky naší analýzy v předcházejících kapitolách.

Z á v ě r y :

- 1) Vývoj psychologie dokládá postačujícím způsobem užitečnost spolupráce s psychologií.
- 2) Konfrontujeme tři typy odchylek známých z psychopathologie: obsedantní, paranoidně-systemizující a fragmentarizující způsob myšlení a theoretizování.
- 3) Konstatujeme analogie mezi obsedantní symptomatologií anankasty a odpovídajícím typem obsedantního theoretika (disposice ke zvýšenému prožívání

nutkavé naléhavosti, snížená sebejistota, problematizování a skepse, nadměrná pečlivost, detailismus, nepřiměřená zdrženlivost ve výsledcích theoretického úsilí, sebekontrolování).

4) Typ odpovídající pathologické variantě paranoidního systematika je nadán nadměrnou sebejistotou, budováním nepodložených přesvědčení, nedostatkem skepse, prosazováním osobních názorů na úkor faktů. Buduje systém, jemuž přizpůsobuje poznatky, místo naopak.

5) Analogie fragmentárně myslícího se zabývá logickým zpracováním dílčích postřehů, které klade vedle sebe a nezačleňuje je v přiměřený významový celek. Do theorie pronikají cizorodé faktory (estetizování, symbolismy), které ignorují rámec své působnosti.

6) Popsané tendence nalézají kontinuální vystupňování od normy k pathologii. Vyrovnaný jedinec se nevyznačuje jejich nepřítomností, ale jejich účelným zvládnutím.

9. Theoretické zaměření psychologa

Navykej si pokud možno při všem, co tvůj bližní činí, ptá se sebe sama: "Jakýpak účel tím sleduje?" Ale začni u sebe a sebe zkoumej nejdříve.

Marcus Aurelius⁸⁰⁾

Svá prolegomena ke studiu osobnosti jsme začali méně obvyklým způsobem. Položili jsme otázku po vztahu vědce k vědě, po vztahu osobnosti theoretika k theorii. Vyjádřili jsme tím své přesvědčení, že jakkoliv usiluje theorie o neosobnost, není theoretické úsilí neosobní. V různé míře závisí od osobního založení theoretika, které se ve vlastní theoretické práci uplatňuje tím více, čím dále se působnost theorie vzdaluje od neživého k živému, od biologického ke společenskému, od konkrétního k obecnějšímu, od detailu ke komplexnímu, od statického k dynamickému.

Albert Einstein a Leopold Infeld nazvali svou knihu, již se obracejí k veřejnosti, "Fysika jako dobrodružství poznání". V úvodu pak hovoří o svém úmyslu načrtnout "úsilí lidského ducha najít spojení mezi světem pojmů a světem jevů" a hádanku vesmíru vtipně označují jako "velký detektivní příběh"⁸¹⁾ Postihují zde ono napětí, které žene vědce k řešení problémů, onen zápas

o jistotu zákonitosti, skrývající se za povrchem měnlivého světa. Tento prvek intelektuální agrese je společný každému opravdovému vědeckému úsilí na kterémkoliv poli. Je jistě obtížné vystopovat v každém konkrétním případě příčiny vědeckého zaměření, vystihnout složitý proces nacházení a zvolení předmětu, i když víme, že mnohé zdánlivě náhodné okolnosti jsou pravidelně účinné jen za toho předpokladu, že provokují určité latentní postoje, že pouze poskytují příležitost k uplatnění toho, co v osobnosti bylo už dávno zformováno.

Jsou zájmy speciálnější (např. o geologii, botaniku), jsou zájmy obecnější. Je jen málo zájmů tak obecných, tak všechních lidí se dotýkajících, jako je zájem o člověka. Goethe tuto pravdu vyjádřil lakonicky: "Nejzajímavějším pro člověka je - člověk."

K problematice člověka se může blížit antropolog, sociolog, stejně jako anatom, biolog, fyziolog. Zájem psychologů míří k duševní stránce existence člověka; chce proniknout do zákonitostí ovládajících jeho duševní život.

Životní úspěch či neúspěch člověka je v sociálně-psychologické oblasti značně závislý na správném odhadu a poznání osobnosti jiného člověka, stejně jako na poznání aspirací a možností vlastní osoby. Interes lidoznalství, které můžeme považovat za elementární psychologii, se vždy pohyboval v těchto oblastech. Vždy bylo v životě člověka více nežli dost jevů, kterými byl oslovován ve svých základních úzkostech a nadějích a kde se často pokoušel tou nejnaivnější cestou získat opěrné body. Sen, šílenství, vášně, svědomí, nemoc a zdraví, dobro a zlo hnaly jeho fantazii k zodpovídání otázek, které i dnes klade člověk psychologii. Čím více však byl ovládán bezprostředním zájmem, netrpělivostí a úzkostí, tím více byl v nebezpečí, že potřebná distance od aktuální reality, nutná k objevení zákonitostí, bude katathymně narušena a jeho poznání uvedeno na scestí. Vědecká psychologie je charakterizována právě úsilím o neangažovanost na bezprostředním zájmu: chce zkoumat duševno člověka jako kterýkoliv jiný objekt. Obtíže vznikají teprve tehdy, kdy psycholog zjišťuje, že člověk v určitých směrech není jako "kterýkoliv jiný objekt" a že je nutno provést určitou redukci, pominout jisté specifické odlišnosti, máme-li člověka prostě zkoumat jako jiné objekty.

Lidské duševno se vždy vyskytuje jako duševno živé osoby. Abychom je mohli zkoumat, musíme provést určitou myšlenkovou destrukci. Klademe si otázky po dílčích funkcích a procesech, které se snažíme postihnout z určitých pr o j e v ů. Tím se psychologie rozkládá na řadu disciplin, zabývajících

se speciálními aspekty duševna, jako např. vnímáním. Studium vjemu nás nutně přibližuje oblasti fyziologie a konec konců i anatomie.

Zájem soustředěný na některou část takto atomizované psychiky je však v nebezpečí, že přestane být začleněn do studia integrity osobnosti, že si zvolí za předmět fragment psychických projevů, ale na druhé straně neopustí své aspirace na vysvětlení psychické stránky člověka jako celku.

S. L. Rubinštejn⁸²⁾ upozorňuje na toto nebezpečí: "Psychologická charakteristika člověka (osobnosti) zřejmě se nemůže skládat z prostého souhrnu vlastností, z nichž by každá vyjadřovala specificky psychologickou odpověď na k ní zaměřené působení. To by znamenalo úplné rozštěpení osobnosti ...". Vladimír Tardý stručně a výstižně charakterizuje podstatu osobnosti: "Osobnost je člověk jako psychologický celek."⁸³⁾

Psychologický zájem o člověka je především zájmem o jeho osobnost. Teorie osobnosti vytváří tak jakýsi svorník rozmanitých psychologických disciplín. Jakkoliv existují učebnice, které problematiku osobnosti vypouštějí (Woodworth-Schlosberg⁸⁴⁾), jakkoliv byla pro moderní (novodobou) psychologii osobnost dlouhou dobu cizí⁸⁵⁾, přece jen každý psychologický přístup v nějaké formě osobnost, či psychologickou koncepci člověka předpokládá.

Opusťme nyní psychology, kteří našli předmět svého zájmu blíže území fyziologie nežli vlastní psychologie.

Neposkytuje právě theorie osobnosti dosti volného prostoru pro uplatnění osobních předsudků a zaujetí?

Právě v souvislosti se zkoumáním osobnosti poznamenal A. Jurovský: "Čím hlubší vnikáme do duševného diania a do duševného usposobenía človeka, tým zreteľnejšie vidíme, na aké prakticky neprekonateľné prekážky tu narážame. A ostatne, keby sa i práca psychologie podarila a mohla vy duševný život človeka i s jeho zvláštnosťami dobre poznať a opisovať ... je otázka, či takto rozanalyzované a poznané duševné dianie by ešte patrilo človeku v dnešnom pravom slova smysle".⁸⁶⁾

V. Tardý poznamenává: "K úplné syntéze dnešního vědění a nevědění o osobnosti by bylo třeba mnohem více se věnovat dynamice, ontogeneze, výchově a psychotherapii osobnosti." Uvádí nejrozumnější přístupy a konfrontuje jejich výhody i nevýhody.⁸⁷⁾

Oblast psychologie osobnosti poskytuje více nežli kterákoliv jiná vědní oblast možnosti různých přístupů, různých aspektů i různých metodik. Má blízko ke koncepcím filosofickým a více nežli která jiná oblast odporuje jednoznačnosti.

A dále: zejména při studiu dynamiky osobnosti (a osobnost je už svou přirozenou povahou dynamická) je člověk jako osobnost konfrontován s problematikou osobnosti. Ať už chce nebo nechce, jeho přístup k teorii osobnosti zahrnuje jeho vlastní osobnost. Tím spíše se mohou projevovat podvědomé komplexy, averse i afinity. Proto právě k psychologii osobnosti považujeme za nutné předeslat úvod, který se zabývá vztahem theoretika k teorii, a tedy - v našem případě - psychologa k psychologii. Zejména pro něj platí nutnost rozboru tendencí, které se v jeho práci mohou projevit výrazněji, nežli u jiných.

Jenom zásada "poznej sebe" může pomoci tomu, aby psycholog dokázal eliminovat vlivy, předsudky, zaujetí, sklony, které mohou deformovat jeho úsilí o pravdivé poznání. Jen tak se může osobně rozhodnout pro svou cestu, svoboden od tlaku komplexů. Jen tak může vymezit prostor svého osobního uplatnění a při tom nepropadnout ani paranoidní nepoučitelnosti, ani obsedantní nejistotě.

V některých případech se dokonce zdá, že psycholog pokročí v asimilaci dalších poznatků teprve tehdy, když je schopen pokročit v osobním růstu.

I vzájemné spory dvou základních přístupů v moderní psychologii (laboratorně-experimentálního a kazuisticky-spekulativního) se často neodehrávají mimo oblast osobních afinit a zaujetí. Naše východisko se může střetnout s námitkami především exaktně a laboratorně orientovaného tábora.

Důraz na přísnou metodologii a laboratorní experiment (a výjimečně jen na statisticky vyhodnotitelné mimolaboratorní pozorování) zdají se vylučovat možnost subjektivního faktoru, který je v každém případě chápán jako nežádoucí a zkreslující. Theoretická disciplína se může stát vědou jen za toho předpokladu, že se stane matematicky vyjádřitelnou. Požadavek konstrukce vědeckého jazyka, který by nebyl zatížen emocionalitou a možnou mnohovýznamností výrazů běžné mluvy, pokračuje zcela v duchu této tendence. Důsledně domyšlený ideál vědeckého poznání, vyvíjející se od renesance podle vzoru přírodních věd, vytyčuje v mechanistickém optimismu dilemma: buď je psychologie osobnosti vědou a pak jsou možné odchylky od jediné platné pravdy pouhým výsledkem neinformovanosti nebo logické chyby, nebo je psychologie nástrojem libovůle a fantazie a pak nemá právo se nazývat vědou. Má-li právo na atribut vědec-

kosti, pak je její cesta dána jednoznačně: rozšířením informací, podrobením statistické analýze, která vede k odhalení zákonitostí.⁸⁸⁾

Psychologie jistě potřebuje statistickou metodiku, ale redukce psychologie pouze na oblast statisticky postižitelnou, vede nejen ke zklamání, protože namnoze složitě potvrzuje evidentní pozorování a zůstává v rozmezí závěrů natolik obecných, že praktický zisk je zcela stranou. Neméně směšný jako středověký theoretik, který uvažoval o počtu muších noh, aniž by se kdy na mouchu podíval, je theoretik moderní, který je ochoten statisticky prověřovat, zda mají opravdu všechny trojúhelníky tři úhly.

Kepinsky jistě není sám při svém konstatování, že nad četnými tak důkladně a experimentálně fundovanými statistickými pracemi se člověk stěží ubrání obdivu, kolik umu a píle bylo vynaloženo na tak chudé a hubené výsledky.⁸⁹⁾ F. Wertham upozorňuje jak málo se nechával statistickým aparátem unášet S. Freud, který přinesl pro psychologii tolik fundamentálně cenných poznatků.⁹⁰⁾ Ale ani u I. P. Pavlova nenacházíme složitý matematicko-statistický aparát. S. H. Eysenck⁹¹⁾ hlásající exaktní, atomistickou psychologii, přináší pozoruhodné metodologické úvahy, pozoruhodnější nežli jeho praxe. A. Dührssenová poukázala na to, že způsob jímž užívá statistiky proti odpůrcům není zcela nestranný a objektivní.⁹²⁾

Zdá se, že v psychologii mají laboratorně statistické metody, a jejich více či méně vtipné standartizované děti - testy dílčí oprávnění, ale musejí znát své hranice.⁹³⁾

Jakkoliv Kretschmerova kniha "Körperbau und Charakter" obsahuje množství hlubokých psychologických postřehů a praktických indicií, zaráží problematičnost obsáhle statisticky založeného výzkumu v pozdějších vydáních jeho knihy.⁹⁴⁾

Tyto rozpory mají několik důvodů.

V psychologii mohou vést ke stejné reakci opačné příčiny a naopak shodné příčiny mohou vést k reakci odlišné.

Přesněji:

o psychickém dění se dovídáme z jeho projevů; je otázkou, zda rozsah tohoto dění není širší nežli rozsah jeho projevů. Kladné odpovědi na tuto otázku přitakává zkušenost, že kdybychom z přístupu ke druhému člověku škrtli schopnost vcítění, nerozuměli bychom ani nechápali druhé lidi. Vhled, pochopení druhého člověka vyplývá především z oné důvěrné zkušenosti: vím o co jde,

protože jsem takovéto reakce také schopen při takových a takových zážitcích. Mám-li pod "reakcí" na mysli vnější projev, je v každém konkrétním případě obtížné určit, zda jsem postřehl rozsah psychických aktivit, které k tomuto projevu vedly. Fysiologie mně pomáhá ještě k větší schematizaci: její pojmový aparát - především kvantifikující - je chudší nežli pojmový aparát psychologický. Nemůže tedy poskytnout východisko z nouze. Předvídání účinku z příčiny je směrem od světa neživých těles stále obtížnější a rostoucí komplikací živých jedinců. Mnohdy se nám retrospektivně zdá určitý vývoj logickým následkem situace "s" v minulosti, kdybychom však situaci "s" znali, stejně bychom nedovedli předpovědět, kudy se bude vývoj ubírat.

Na určitou situaci, na daný souhrn podnětů může zkoumaná osoba reagovat rozmanitě. Předpokládáme, že osoby shodného typu se budou méně často lišit, nežli osoby odlišného typu. Typ konstituujeme právě na pozorování takových shod. "Sklon", "tendenci", "typ" je nutno rozložit do reprezentativních bodů. Korelace určitých hodnot nám při faktorové analýze poskytuje svým způsobem zaručená vodítka. Výsledky těchto zkoumání však občas zaostávají za zkušenostmi každodenního života, kde člověk často reaguje na druhé osoby správně bez faktorové analýzy. Hypothetický charakter, jemuž se původně metoda statisticko-matematická chtěla vyhnout, bývá nejvýše dosažením "jistoty v nejistotě" či "nejistoty v jistotě". I to má pro některé výzkumy a zejména pro některé badatele nespornou cenu. Horším důsledkem je okolnost, že v očích mnohých lidí dodává i pseudoexaktnost matematického zpracování zdání vědeckosti pracím, které by jinak zarážely svou prázdnotou.

Pouhé vtěsnání člověka do laboratoře může sice rehabilitovat případně snížené sebevědomí badatele proti jiným, exaktnějším oborům, studuje však člověka právě v nepřírozených, umělých podmínkách, které člověka odlidšťují. Kalkulace s touto okolností pak theoretický zisk značně omezuje. A tak se metoda laboratorní simplifikace může blížit počínání člověka, který v noci hledá ztracenou peněženku pod lampou, ne snad proto, že by jí tam ztratil, ale proto, že je tam dobře vidět.

Kdybychom z psychologie vymazali všechno vědění, které má člověk bezprostředně o sobě a které prohlubuje introspekci, kdybychom začali vidět člověka jen sub specie subtilně diferencovaných fysiologických procesů a křivek učení, stáli bychom před podivnou kybernetickou obludou, v níž bychom ale člověka nepoznali. Ba více: samy křivky, korelace, faktorová analýza, fysiologie "nejvyšších oddílů nervové soustavy" by pro nás ztratila smysl, protože bychom ztratili bod, ke kterému je vztahujeme. Už bychom se nemohli radovat, že "lásky není vlastně nic jiného nežli proces podráždění určitého typu, probíhajícího převážně v subkortikálních útvarech". Zůstalo by jen podráždě-

ní, subcortex, thalamus a třeba ještě navrch mesodiencephalický aktivační systém. Ani lásky, ani cti by už nebylo.

Srovnáním určitých interpretačních a konceptuálních přístupů se budeme zabývat v dalších kapitolách.

Zatím se spokojíme konstatováním, že předmět psychologie, a zejména psychologie osobnosti má některé dynamické zvláštnosti, které preferují odlišné přístupy, nežli jsou tradiční v přírodních vědách. Považujeme v této souvislosti za vhodné se zabývat nebezpečími, které číhají na vědce, který odpřisáhl svou věrnost pravdě. Vždyť ani takoví badatelé, kteří si vysloužili označení "fanatik pravdy" (jako např. Sigmund Freud) neušli léčkám vlastní osobnosti. K úspěchu Freudu v psychotherapii i psychologii však jistě přispělo, že se snažil o důsledné sebepoznání, i když mu někteří jeho žáci vytýkali, že sám neprošel psychoanalýzou. Nezdá se, že by pro svou průpravu byli vždy úspěšnější. I zde totiž závisí mnoho od vnitřní poctivosti k sobě i jiným: jinak se i nejdovednější analytický výcvik může zvrátit v pouhou formalitu.

Věříme, že poznání a uvědomění různých možností ovlivnění našich přístupů a stanovisek, nám lépe umožní jejich zvládnutí, svobodnější vymezení našeho osobního theoretického prostoru za současného respektování theoretického prostoru ostatních.

Dva základní přístupy, které se vyhrcoují ve studiu osobnosti, vystupují v určitém antagonismu:

1. reduktivní, mechanicko-quantitativní přístup se sklonem k laboratorní, ev. úzce testové technice, s více méně statickým hlediskem

2. nereduktivní, fenomenálně-kvalitativní přístup se sklonem k pozorování v přirozených podmínkách, ev. k introspekci a ke spekulaci, s více méně dynamickým hlediskem.

Kdybychom mohli vystihnout obraz člověka, který je v pozadí těchto dvou přístupů, respektive představu cíle, k němuž tato zaměření míří, snad by nebyl daleko těchto dvou variant:

1. člověk jako složitá technická aparatura, l'homme-machine; pokud možno přesně vřaditelný do pevného abstraktního schématu. Podstata člověka je v tom, co je na něm měřitelné, tedy v tom, v čem lze k němu přistupovat jako k jiným objektům exaktních věd. Osobnost lze vystihnout

nout souhrnem výsledků dílčích testů, laboratorních experimentů. Je třeba pracovat především s elementárními reakcemi. Nejprůměřenější pojmosloví je fyziologické, nebo takové, které je snadno kvantifikovatelné, jako chování, učení, výraz, postoj. Nejvýhodnější aspekt je dán biologickou immanencí.

2. Člověk jako nedefinovatelná bytost, existence sui generis, vždy přesahující jakékoliv abstraktní schema. Podstata člověka je v jeho vědomí, sebeuvědomování. Osobnost je celostí, její uchopení předpokládá především osobní zkušenost, uvědomění sebe. Je třeba zaměřit pozornost především na celek, v jehož rámci teprve můžeme pochopit elementární reakce. Nejprůměřenější pojmosloví je psychologické nebo filosofické, jako cit, vůle, vědomí, existence. Lze užívat pojmů alegorických, protože psychické je neredukovatelné na pojmy jiných věd. Nejvýhodnější aspekt je vzhledem k biologii transcendentní.

Je právě rysem dialektického myšlení (na rozdíl od myšlení scholastického⁹⁷), že nepostuluje protiklady jako vzájemně se vylučující, nýbrž že chápe přirozenou protikladnost dějů jako antagonistických stránek jedné a téže dynamické (nikoliv statické) skutečnosti. Antagonismy mají svůj areál platnosti. Antagonismus neznamena negaci jednoho z protikladů, nýbrž vymezení jeho podmínek v toku dění.

V určitém ohledu je možno přistupovat k člověku reduktivně; absolutizace tohoto aspektu však dehumanizuje člověka. Je možno přistupovat k člověku nereduktivně. Absolutizace tohoto přístupu však vylučuje člověka z kontinuity dění a vede konec konců ke ztrátě orientace, k chaosu.

Je pravdou, že obecné poznatky mají v psychologii osobnosti dopad na půdě individua a že pochopení člověka jako osobnosti je vždy nutně jedinečné. Není však pravdou, že by existovaly pouze odlišnosti.

Pokusíme se nyní vystihnout některé osobní sklony, které mohou vést k absolutizaci toho či onoho přístupu, které mohou působit, že jedno nebo druhé stanovisko se nám jeví jako bližší, žádoucnější, "správnější". Půjde nám o taková stanoviska, která mohou mít širší platnost nežli pro oblast psychologie, tj. o postoje, které může člověk zaujímat i k jiným situacím, nežli k situacím theoretickým. Tento vztah je ovšem potencionální. Člověk může být např. obsedantní ve vědě a mimo oblast vědy nemusí obsedantní rysy projevovat. Můžeme tedy pouze říci, že lidé obsedantní v jednom směru bývají také obsedantní ve směru jiném. Nelze také říci, že by postoje, které řadíme k sobě jako antagonistické musely vésti v první variantě k reduktivnímu,

ve druhé variantě k nereduktivnímu pojetí. Mezi určitou tendencí a její efekt se nemusí vždy nutně vřazovat racionalizace, ale také kompenzace či překompenzace. Vystopování celé souvislosti je však až záležitostí individuálně aplikovaného rozboru, k němuž chceme nabídnout jen několik podnětů, či "směrových tabulek".

1. a) úzkost před vším nedefinovatelným, vymykajícím se pravidlu a přesnosti
b) úzkost před vším jednou provždy vymezeným, ohraničeným a pravidelným
2. a) tendence ke zprostředkovanému, formálnímu lidskému kontaktu, potřeba zařazovat prostředníka mezi "já" a "ostatní"
b) tendence k bezprostřednímu lidskému styku, pociťující formální bariéru jako rušivou překážku mezi "já" a "ty"
3. a) nedůvěra ve vlastní tvůrčí fantazii, ev. úzkost z její nezvládnutelnosti bez permanentního podřízení opěrným bodům; totéž ve vztahu k myšlení, jako k "exaktní fantazii"
b) nedůvěra k formálním opěrným bodům, důvěra ve vlastní kreativitu
4. a) schopnost konsekventně vyřazovat a tlumit představivost, názornost, s nebezpečím distance od života
b) neschopnost trvale potlačovat názornost a reálnou představivost s nebezpečím distance a vybočení z konsekventní logiky
5. a) zúžená (utlumená) extenzita řazení vztahů, desintegrovaný přístup
b) rozšířená extenzita řazení vztahů, integrovaný přístup
6. a) potřeba identifikovat člověka se zvířetem nebo strojem, až záliba v ponižující koncepci člověka ("psychický sadomasochismus")
b) potřeba zjišťování výlučnosti člověka, sklon k idealizaci
7. a) důraz na společné, kolektivní, lhostejnost až popření individuálního prvku
b) důraz na individualitu až individualismus

Většina těchto postojů přímo souvisí s typologií theoretických postojů v obecné části. Přece se nám však znovu vynoří otázka po dosahu psychologie jako vědy.

Bere-li si psychologie na jedné straně jako pomocnici biologii, na druhé straně pak sociologii, zdá se, že je schopna vyčerpat bezzbytku psychickou stránku člověka objektivním způsobem. Jestliže chápeme theoretický přístup ke skutečnosti jako důslednou snahu k jejímu převedení na tvar neosobních zákonitostí, jak může např. "úzkost před vším nedefinovatelným a proměnlivým" působit rušivě?

Už ve fázi sbírání materiálu a volby problémů (vyhrocování otázek) prozrazuje psychologie svá specifika. Jednostranně zcizený theoretik bude přistupovat k pestré paletě psychických jevů jako k černobílé ploše. Nezná dimenze pro své úsilí: nasadí páky theorie dříve, nežli je žádoucí, rozšíří síť abstraktního schematu bez ohledu na velikost jejích ok vřady, kam může proniknout jeho zrak. Reálné vazby k životu jsou u něj příliš slabé, aby ho v jeho úsilí mohly korigovat. Právě oblast d u š e v n í h o b e z í v o t a je na podobné zpracování citlivější, nežli jiné, méně dynamické oblasti zkoumání. Psycholog musí být více nežli fysik schopen žít životem mezi lidmi a s lidmi. Tato tendence však činí neobyčejně svůdným druhý extrém: prakticismus a mystifikátorství s jeho sklonem k zanedbávání theorie a vyhledávání senzačního, tajemného a záhadného.

Zvýšené prožívání nejistoty v situaci já : ty ("face to face"), nemusí vadit mikrobiologovi: může se cítit jistější tváří v tvář mikrobům, nežli tváří v tvář lidem, bez škody pro svou vědu. U psychologa však může vést k tomu, že test, "technika vyšetření", psychogalvanometr, mu přestanou být výzkumnou či diagnostickou pomůckou, ale stanou se nutným předpokladem práce s lidmi; ochranným valem, za nímž skrývá své rozpaky. Svou neschopnost jednat s lidmi pak může racionalizovat jako nutnost "standartizovaného chování". Psycholog, který naproti tomu lační po lidském kontaktu, sklouzne do úsilí po ničím neomezované srdečnosti, podvolí se zcela snaze "získat přízeň", "sblížit se" a zapomene na všechny theoretické předpoklady, které jsou důvodem toho, že vystupuje jako psycholog a nikoliv jako žádoucí společník, nebo přítel.

Nedostatek intelektuální agresivity může podporovat dogmatické lpění na hypotézách posvěcených autoritami ("zapřísáhlý freudista", "zapřísáhlý anti-freudista"), do nichž pak nekriticky vsazuje pozorovaná fakta. Přílišná agresivita tvoří kritizující negativistu nebo nekritického spekulativního systemika. Obcují v některém směru zužuje zorné pole. Schopnost v některém ohledu podržet fantazii záměru a v jiném jí zase uvolnit, aby nabídla dostatečný repertoár možných řešení, je právě v psychologické theorii osobnosti nezbytné. Záchrana v práci s dílčími fakty nebo ve velkorysém spekulativním úniku je dvojí tvář extrémní kompensace příslušných nejistot.

Ve vztahu k prožívání individuálního a kolektivního, lze nejlépe vystihnout situaci slovy prof. Tardyho: "Člověk je současně individuálnějším a kolektivnějším nežli mravenec." Kolektivní aspekt "rozpouští" individuum v síti sociálních vztahů, individuální aspekt přehlíží, že je člověk bytostí společenskou. Pro jednostranně kolektivizujícího je "člověk jako člověk"; v teorii i v praxi se dá obstarávat stejnými recepty. Je pouhou manipulační jednotkou v rámci širší nebo užší skupiny. Pro individualizující extrém je člověk natolik uzavřeným systémem, že jeho podřazení obecnější teorii je de facto nemožné. Zdůrazňuje-li jeden potřebu integrity se společností, zdůrazňuje druhý jen antagonismus, ne-li protikladnost zájmů jedince a společnosti.

Mohli bychom ještě obsáhleji komentovat jednotlivé varianty a konjunkce psychologického zájmu dle úvodního obecnějšího modelu. Příslušné aplikace jsou však dosti zřejmé.

V psychologii psychologova zájmu o osobnost se rýsuje stále určitějšími konturami jeden základní vztah: že je totiž zájmem člověka o člověka, zájmem osobnosti o osobnost. Aby tato osobnost byla theoreticky uchopitelná, provádí psycholog určitou destrukci, analýzu projevů, které dávají podklad pro pojem osobnosti.

Psycholog je právě v tomto ohledu vystaven působení možné ambivalence: zájem o člověka jako člověka, v bezprostředním uchopení osobnosti, zaměření k objektu, které odpovídá základní lidské potřebě a které se brání objektivaci jako zásahu zprostředkovaného do bezprostředního, a zájem o člověka jako určitými zákonitostmi se řídící dění. Intelektuální agresivita se "zmocňuje" člověka, tendence k ovládnutí a vlastnictví zákonitosti se zde rozšiřuje na člověka v jeho nejvlastnější podstatě. Theoretik osobnosti chce právě zde podvědomě nebo vědomě dosáhnout jistoty o člověku: tím silnější je pokušení proměnit ho ve věc a slavit triumf zjištěním, že člověk je "jen", "pouze" takový a takový komplex reflexů, pudů, slepých přírodních sil, epifenomen bioelektrické aktivity živé hmoty atd. Myšlenkově destruktivní agresivita jako by obnažila lidskou podstatu, jako dětské zvědavosti obnaží rozpáraná hadrová panenka hrst pilin.

"Lidské myšlení jeví se nám i ve svých nejvyšších formách dnes pouze jako okamžitý výsledek fyzikálních a chemických změn, definovatelných částečně elektrickými projevy"⁹⁸).

Panenka však není hrstí pilin a člověk není hrstí reflexů. Mohu uvažovat také jinak: "Vznikl jsem možná bůhvíjakými transformacemi hmoty, stojím zde jako výsledek všelijakých náhod a biochemických proměn. Jsem to však

já, který zde jsem, uvědomuji si, a c h c i ! " Ta prazvláštní radost z degradace člověka, z ponížení jeho autority je něčím, co stojí mimo vědu. Spíše nežli na poli vědy můžeme najít její zdroj v touze po znehodnocování hodnot, v potřebě rehabilitovat pohyb člověka po horizontále, místo po vertikále, někdy v potřebě najít univerzální stejnost lidí v nízkosti. S masochistickou zálibou vytváří pak theoretik obraz člověka jako nešťastného dítěte zvířat, které "okamžitý výsledek fyzikálních a chemických změn" - myšlení, jenom ruší v příjemném uspokojování pudů, které bylo údělem našich zvířecích předků. Jde o podivuhodně zvrácenou představu a přece ne tak ojedinělou.

Maně se člověku vnucují slova Friedricha Nietzscheho: 99)

"Tihle angličtí psychologové - co vlastně chtějí?"

Vždy stejným způsobem - ať záměrně či bezděčně - nalézají "partie hon-teuse" našeho vnitřního světa, jak proniká do popředí, a právě zde hledají to opravdově účinné, vedoucí, vývojově rozhodující, tam, kde by si intelektuální hrdost člověka až naposled přála hledat (např. ve vis inertiae zvyku či zapomnětlivosti, nebo ve slepém a náhodném spojování a mechanice idejí, nebo v něčem zcela pasivním, automatickém, reflexním, molekulárním a důkladně i stupidním) - co opravdu žene tyto psychology právě tímto směrem? Je to skrytý, obecný, potutelný, sobě samému snad nepřiznaný instinkt ponížování člověka? Nebo snad pesimistické podezření, nedůvěra rozčarovaných, zasmušilých, jedovatých a sezelenalých idealistů? ... Něco mi ale říká, že jsou to jednoduše staré, chladné, nudné žáby, které se plazí a skákají kolem i dovnitř člověka, jako by byly vpravdě ve svém živlu - v bahně.

Z á v ě r y :

- 1) Psychologický zájem o osobnost je zájemem "osobnosti o osobnost".
- 2) Oblast psychologie osobnosti poskytuje více než kterákoliv jiná vědní oblast možnosti různých přístupů, aspektů a metodik.
- 3) V koncepci osobnosti je zahrnuta také osobnost theoretika.
- 4) K obecným rysům theoretického směřování a uchylování přistupuje jako specifikum "humánní akcent" v přímém vztahu mezi poznávajícím a poznávaným.
- 5) Ani napětí mezi "reduktivním" a "nereduktivním" přístupem v psychologii nemůže probíhat stranou všeobecnějších osobních sklonů a postojů.
- 6) Všíme si vztahu k neměnnosti a proměnlivosti dění, k názornosti a abstrakci; fantazijské regulace, extenzity řazení vztahů, potřeby sociálního kontaktu, osobní nejistoty a jistoty, sklonu k degradující nebo respektující identifikaci člověka jako objektu psychologova zájmu.

7) Polární extrémny uvnitř jednotlivých postojů působí rušivě: neextrémní polarita je komplementární a liší se od nezvládnutých postojů tím, že zná své "kdy a kde".

8) Domníváme se, že přirozený antagonismus mezi zájmem o "osobnost jako osobnost" a mezi zájmem o "osobnost jako zákonité dění", může provokovat destruktivní agresivitu zaměřenou směrem k degradaci hodnot, případně humánního specifika.

9) Za předpoklad studia osobnosti považujeme uvědomění osobních tendencí, které nepoznány mohou desorientovat theoretický zájem. Rozborem těchto tendencí hodláme vymezit prostor možnosti osobního přístupu a přivést theoretika k práci "svobodné od komplexů".

10) Otázka nakolik je psychologie schopna zvládnout a poznat osobnost není ničím jiným, nežli otázkou, nakolik je věda schopna poznat skutečnost; jen naléhavost této otázky vystupuje více do ohniska zájmu. Odpověď na tuto otázku tedy zní tak jako v jiných vědách: psychologie může předpokládat, že je po stránce theoretické schopná poznat osobnost a zákonitost její dynamiky. Musí správně rozlišovat oblast poznaného a nepoznaného. A nesmí zapomínat, že poznání theoretické není jedinou formou poznání skutečnosti.

II.

Z Á K L A D N Í P O J M Y T H E O R I E O S O B N O S T I

1. Individuum

Při poznávání neživé přírody je člověku cennou pomůckou představa a t o m u , posledního nedělitelného, nejmenšího prvku. I když moderní fyzika konstruuje obraz fyzikální skutečnosti spíše silovým polem¹⁰⁰⁾, užívá vždy v nějaké formě koncepce k v a n t . Nástrojem exaktního poznání je j e d - n o t k a , operativní pojem, který je základem poměřování a vystižení celku. Chceme-li matematicky prozkoumat skutečnost, snažíme se jí rozložit na dílčí, uzavřené oblasti, v jejichž pozadí tkví představa a - t o m u , i n - d i - v i d u a , nedělitelného. Převedením skutečnosti na jednotky provádíme její homologizaci, snažíme se uvést různorodé na s t e j n o r o d o s t . V naší úvaze je pak jednotka definována ekvivalencí; jednotka musí být zaměnitelná jinou jednotkou. Měříme-li čas a prostor, vyjadřujeme rozměry v jednotkách, které nemají kvalitativní rozlišenosti; úseky pozorované skutečnosti se liší kvantitativním poměrem. Číslo nám vyjadřuje kolikrát se v něm element (jednotka) opakuje. Svět astromie, geometrie (zeměměřičství), i mikrokosmos atomů a molekul je nejpřiměřenější oblastí užití této myšlenkové techniky. Oblast skutečnosti, kde lze manipulovati jednotkami, jejichž úhrn tvoří určitý celek, nezávislý na tom, zda zaměníme jednu jednotku jinou, je světem absolutně matematickým.

Obrovské úspěchy fyziky, chemie a techniky nás povzbuzují k tomu, abychom podobného způsobu uvažování užili také na oblast života: budeme se orientovat i v oblasti živého tak, že na něm budeme pozorovat opakovatelnost stejnorodého elementu.

Mechanické užití jednotkového systému zde však naráží na určité obtíže. Projevy živého dění lze sice popsat podle fyzikálního modelu; podstatným rysem fyzikálního modelu je však jeho pevný tvar (stanovitelný souřadnicovým systémem) a definovatelný efekt síly na změny tohoto tvaru.

Živé dění můžeme charakterizovat převedením změn živého těla na matematickou formulaci. Krajní variantou vědeckého optimismu je přesvědčení, že kdybychom dovedli s dostatečnou přesností kvantifikovat živé dění, dokázali bychom ho konstruovat, asi tak, jako nám stačí udání poloměru ke konstrukci zcela určité kružnice. Jenom komplikovanost potřebných údajů brání nám v tom, abychom takový "náčrt" získali. Živá hmota je v tomto pojetí pouze určitou variantou konstelace prvků mrtvé, neživé hmoty.

V tomto smyslu hovoří v zahajovací řeči přírodovědeckého shromáždění H. Helmholtz v r. 1869. Vše je konec konců změnou elementární agregace, tj. změnou rozdělení v prostoru. Jakákoliv změna je změnou lokálního pohybu. " ... konečným cílem přírodních věd je nalezení pohybů a jejich hnacích sil, tedy vlastně rozplynutí se v mechaniku".¹⁰¹⁾ Pohyb pak zachycujeme řazením určitých okamžiků rozmístění v prostoru za sebou. Abychom mohli matematicky uchopit pohyb, rozkládáme ho na jakési momentní snímky tvořící film, na body, vytvářející dráhu pohybu.¹⁰²⁾ Studium dynamiky je nám přístupné natolik, nakolik je můžeme proměnit na statiku. Známé sofisma o Achillovi a želvě je postaveno právě na vlastnosti našeho rozumu (myšlení), které rozkládá kontinuum na diskontinuum.

Skutečnost je ovšem taková, že předpokladem poznání života jsou dvě živé skutečnosti "subjekt" a "objekt". Živé skutečnosti, které už existují a nikoliv, které vytvoří theoretik až ve svém mozku. Protože vystižení určitého aspektu živé hmoty lze ztotožňovat s určitým druhem odrazu skutečnosti, nikoliv se skutečností samou, můžeme snadno opominout okolnost, která je gnoseologicky závažná. Už při zkoumání faktického pohybu je jistá nepřesnost mezi staticko-mechanickou redukcí a zkoumaným objektem. Oblasti práce s elementárními pohyby ovšem tato přibližnost nevadí. Nevadí také proto, že už současně primární kvantifikace jsou také jiné pochody, nežli jen kvantifikující a že myšlení samo není jen statický odlitek skutečnosti, ale dynamický proces. Prestará filosofický problém, zda jsoucno je jedno či mnohé, pokus najít základní živel, na který by byla skutečnost převeditelná, se vrací ve stále nových obměnách. Už milétským filosofům bývá přisuzována tato myšlenka: ... nic nevzniká, ani nic nehyne, jelikož stále trvá taková podstata mění se jen ve svých stavech Počet a povahu takového počátku neuvádějí všichni stejně...¹⁰³⁾

Diogenes:

"Zdá se mi pak ... že se všechny věci mění z téhož a jsou totéž."¹⁰⁴⁾

Engels v "Dialektice přírody" vyhrocuje problém takto:

"Mají-li být všechny rozdíly a změny kvality redukovány na kvantitativní rozdíly a změny, na mechanické přemísťování, pak dojdeme nezbytně k poučce, že všechna hmota se skládá z totožných nejmenších částic. Tak daleko ještě nejsme."

"Pohyb v nejobecnějším slova smyslu, tj. chápán jako způsob existence hmoty ... zahrnuje všechny změny a procesy probíhající ve vesmíru od pouhého přemístění až po myšlení."

"Čím je forma pohybu vyšší, tím je toto přemístění menší. Přemístění nikterak nevyčerpává povahu příslušného pohybu, ale nemůže být od něho odděleno."¹⁰⁵⁾

Přírodní vědy pokročily od hledání nejmenšího prostorového nedělitelného objektu k používání jednotky jako operativního nástroje poznávání vztahů. Vztah je poznatelný z kvantifikovatelného efektu změn. H. Spencer se pokouší vyložit i v této terminologii:

"... nejširší a nejúplnější výměr života je tento: ustavičné přizpůsobování vnitřních vztahů ke vztahům zevnějším..." Vztahy vnitřní jsou určité sestavy současných a posloupných změn.¹⁰⁶⁾

Je možno život charakterizovat také nějakou jednotkovou soustavou, která se tolik osvědčila ve fyzice?

Chceme-li nějakou oblast zkoumání uvést ve vztah k základnímu mechanickému modelu, musíme ji nejdříve poznat v její specifické odlišnosti, v její kvalitativní zvláštnosti. Musíme užít nových pojmů, jimiž označíme úsek nově pozorované skutečnosti, která má svou kvantitativně mechanickou stránku, kterou bychom eventuelně mohli na podkladě mechanických údajů konstruovat, ale již bychom nerozuměli, neznajíce současně jejího specifika. Sebelepší plán kvantitativních údajů o člověku nám neřekne co člověk je, neznáme-li člověka už odjinud. Sama formulka univerzálního pohybu by nám nebyla k ničemu, kdybychom neměli nějak zahrnutý pohyb ve svých kategoriích. Pro širokou oblast našeho života (všude tam, kde nemůžeme konstruovat) se pak ukazuje exaktně kvantifikující redukce jako nepotřebná. Jednáme a poznáváme na podkladě jiných - kvalitativních - indicií.

Tak např. pátrání po lokalizaci řeči v gyrus frontalis inferior levé hemisféry a Penfieldova polemieka proti dosavadní - zakázané - operativní zóně, má bezprostřední význam pro neurochirurga, který má ovlivnit pacienta

mechanickým zásahem, je však celkem lhostejné pro psychotherapeuta, který chce pacienta ovlivnit svým slovem. Psycholog získává ve sféře své působnosti poznatky bez ohledu na hypostazovaný mechanický model a tyto poznatky umožňují podložit jeho praxi a docilovat jistých předvídaných efektů.

Jednoduchá jednotka ekvivalence míry může být v oblasti živého aplikována za předpokladu zavedení určitého nového pojmu. Nebude už mít ráz neproměnné konstanty, bude jednotkou funkční.

Buňka je pokládána za elementární stavební jednotku živého a je současně elementárním organismem. Cellulární theorie je obecná theorie, stavějící na tvaru. Je však třeba předpokládat i možnost subcellulární struktury života (Purkyněho protoplasma).¹⁰⁷⁾

Oparinovi je život "charakterizován tím, že není rozptýlen v prostoru difusně, ale je tvořen jednotlivými, individuálními, velmi složitými makromolekulárními soustavami - o r g a n i s m y o h r a n i č e n ý m i o d v n ě j š í h o s v ě t a ...". (Proloženo mnou) Od všech soustav neživých se ... " živé organismy podstatně odlišují určitou zaměřeností své látkové přeměny, vysokou "účelností" své vnitřní organizace ... celý tento řád je zaměřen k jedinému cíli - ke stálému sebezachování a sebeobnovování celé živé soustavy v jejím celku, v zákonité souhře s podmínkami okolního prostředí."¹⁰⁸⁾

G. Siegmund:

"Už zcela vnější pozorování nenachází žádné individuum, které by se zcela krylo s individuem jiným. I u nejbližších příbuzných je možno prokázat v živé látce individuální difference."¹⁰⁹⁾

Tyto názory jen dokumentují poznatek, že identita náleží oblasti geometrického, podobnost oblastí živého.¹¹⁰⁾

Ani b u ň k a, ani o r g a n i s m u s nám tedy neposkytují jednotku ve smyslu našeho původního očekávání.

Na živou jednotku lze sice užít kvantitativních jednotek, buňka, organismus, živé individuum však samo takovou jednotkou není. Organismy mají sklon tvořit relativně autonomní celek, jehož funkce přetvářejí látky okolí k tomu, aby tato celistvost byla udržena. Vystupují v jakési opozici proti prostředí: život pluje proti proudu vzrůstající entropie (Wiener).¹¹¹⁾

Příroda vytváří různost v mnohosti. Živý jedinec je i n d i v i - d u u m , které se na nejnižších úrovních života odlišuje od jiného jedince především prostorově, na vyšších úrovních však i svou formální strukturou a dynamikou.

Organický svět vytváří dvojí, vzájemně se podmiňující tendenci: i n - d i v i d u a l i z a c i a k o m p l e m e n t a r i z a c i . Na jedné straně vzniká relativně samostatný biický autonomní celek, na druhé straně vstupuje tento celek do většího celku, který jeho aktivity komplementarizuje.

Poučené doklady této tendence můžeme hledat v říši hmyzu. Společenství termitů je charakterizováno přísnou dělbou práce. Termiti vytvářejí morfolo- gicky odlišené kasty, které vykonávají specifické funkce zaměřené k prosperi- tě celku. Plození obstarává obrovská královna, která je cele uzpůsobena k tomu- to účelu a nebyla by schopna ani samostatné obživy a obrany. Obranu za- jišťují termiti s obrovskými kusadly, kteří jsou zase závislí na jiných, pro- tože se nedokáží kvůli svým kusadlům samostatně živit atd. Bölsche¹¹²⁾ pojme- noval svou studii o termitech, kde jsou všichni přísně začlenění k prospěchu celku a dokonale "organizačně" podchyceni, "Stát termitů". Jedinec je sice prostorově i skupinově morfologicky odlišen, jeho závislost na kolektivu je však tak fatální, že se nemůže ani na chvíli "zařídít sám pro sebe". Síly všech jednotlivců jsou až po samé zničení individuální existence zaměřeny ve prospěch celku, všichni pracují a plní své funkce, aniž by z toho kdo měl nějaký prospěch. Tato funkce kohese je natolik těsná, že vede Maurice Maeter- lincka spíše ke srovnání termitího "státu" jako celku s organismem, a jednot- livé skupiny funkčně specializované, s orgány či tkáněmi organismus vytvářejí- cími.¹¹³⁾

H. Spencer se domnívá, že "není opravdu žádného výměru individua, proti němuž by nebylo námitek. Musíme se spokojit s pojetím, jež ukazuje nejméně nesrovnalostí, to jest budeme za jedince považovati střed nebo osu, jež schop- na jest samostatně vykonávati ono stále připodobování se vnitřních vztahů k zevnějším, ve kterém záleží život".¹¹⁴⁾

Spencerovy rozpaky jsou pochopitelné především proto, že pomýšlí na všeobjímající definici, zahrnující všechny tvary života, a má při tom před očima především nižší organizaci života. Směrem k člověku se tato tendence vyhraňuje a vrcholí.

V oblasti humánní nám představuje individuum nejvyšší stupeň možnosti samostatné aktivity.

Vztah jedince k ostatním lidem; vztah jedince a vývoje lidského druhu poskytoval vždy vděčný námět úvah.

Na kontrapunktu zájmu jedince a druhu je založen Schopenhauerův pesimismus. "Podstata člověka tkví více v druhu nežli v jedinci."¹¹⁵⁾ Příkaz takové vůle druhu pod klamným příslibem blaženosti spojuje muže a ženy, aby je vykořistil ke svým neindividuálním účelům a ponechal jednotlivcům jen zklamání a utrpení. Ale také R. Müllerovi - Freienfelsovi je jedinec "výrazem metafyzické moci, která je sice v něm individualizována, ale sama je nadindividuální přirozenosti: života." Také vědomí se mu z takových kosmických perspektiv jeví jako podružné. "Rušíme tedy nárok vědomí, že by bylo smyslem nebo účelem živého těla". Vědomí má jen služebné místo, jako elektrický proud osvětlující vnitřek domu.

Obě koncepce nějak spojuje resignace na bytostně lidský titanský vzmach, který se v poslední instanci vzpírá údělu otroka. Přece však i Schopenhauer vidí alespoň dočasnou možnost úniku z diktatury slepé vůle přírody v umění a Müller-Freienfels je nucen rozebírat "emancipaci vědomí od života".¹¹⁶⁾

Každým vynálezem, každým rozhodnutím, kterým člověk realizuje sám sebe jako sebevědomé a cílevědomé individuum, demonstruje své poslání podmaňovat přírodu, "naplnit a podmanit zemi", jak to vyjádřil prastarý mýtus o Adamovi a Evě.¹¹⁷⁾

Konkrétnější problém představuje vztah individua a společnosti. Člověk žije jako individuum s p o l e č e n s k é . Sám termín i n d i v i d u u m naznačuje, že individuální bytost existuje jako celek, který není možno dále dělit, aniž by byla porušena jeho existence jako člověka. Představuje celek, jehož dělení by narušilo svébytnost, která je jeho podstatou.

Jakkoliv má individuum charakter určité jednotky, přivádí k platnosti skutečnost, že je jednotkou n e z a m ě n i t e l n o u a j e d i - n e č n o u .

Z hlediska společenské organizace je nahraditelný ve svých funkcích, je však jedinečný a nezaměnitelný ve své individuální existenci. Člověk nemůže žít bez lidí: jeho závislost na kolektivu však nemá charakter oné fatální mechaničnosti, jak ji můžeme pozorovat u nižších živočichů. Jeho diferencovanější kolektivnost je současně možností většího prostoru individuální svobody.

"Ve společnosti hmyzu vládne obecně polymorfismus, rozdělení práce je přirozené a každé individuum je svou tělesnou skladbou spoutáno s funkcí, kterou vykonává. V lidské společnosti jsou výroba a akce formy měnlivé a nadto se každé individuum musí své úloze naučiti, ježto k ní není předurčeno svou skladbou". 118)

Společnost, která nerespektuje tento potřebný individuální prostor lidství, nutně proměňuje člověka v předmět manipulace, v roli kolečka bezduše pracujícího stroje, diferenciací individuí se stává jen funkční a prostorovou, vyhranění individualit je jí nepříjemné, protože čím je člověk individuálněji vyhraněn, tím méně se s ním dá kalkulovat, tím méně se podobá ideálu uniformního ekvivalentu, který by byl cele ve službách bezúčelně kutícího termitího hnízda.

Pojem individua je však ve své podstatě stále ještě spíše kategorií biologickou. Můžeme k němu dojít cestou biologického pozorování. Psychologický aspekt individua představuje teprve pojem " o s o b n o s t " .

Z á v ě r y :

1) Přírodní vědy pokročily od hledání nejmenšího prostorového nedělitelného objektu (atomu) k užívání jednotky jako operativního nástroje poznávání vztahů.

2) Užití jednotkového systému předpokládá homologizaci skutečnosti, která představuje různorodost (heterogenitu). Jednotkový systém má základ v měřičství. Aby mohl zachytit dynamiku, musí ji rozložit na statiku. Homologizace a statizace jsou základní předpoklady možnosti matematicky exaktního uchopení zákonitostí.

3) Oblast živého se tomuto přístupu vzpírá jednak svou složitostí, jednak vzrůstajícím rozporem mezi předpokládaným kvantitativním podkladem a kvalitativním charakterem.

4) Užití měrného systému nevyčerpává zvláštnosti pohybu živé formy dění. Měrný systém lze použít teprve tehdy, jestliže jsme "život" poznali už jinou cestou.

5) Vytvoření termínů charakterizujících odlišnost životní sféry nereduktivní cestou je nutné.

6) Životní dění směřuje k vytváření jednotek (nedělitelných celků) jiného typu, nežli jsme poznali ve sféře neživé. Život se manifestuje v individualizovaných formách. Tyto formy označujeme jako individua.

7) Individua představují relativně samostatné celky, vykazující anti-entropickou tendenci a uchovávání svého typu organizace.

8) Individua jsou složité, dynamické komplexy, jejichž nedělitelnost je třeba chápat především v tom smyslu, že rozdělení ničí řád jejich existence. Individuum lze vymezit pouze jako tendenci, nikoliv jako faktum.

9) Individua nelze pokládat za identická, ale pouze za podobná. Nejsou ekvivalentní.

10) Individuum se odlišuje od jiných individuí na nejnižších úrovních především prostorově, na vyšších stupních i svou formální strukturou a dynamikou.

11) Paradox individua jako svébytné neekvivalentní jednotky matematicky nesouměřitelné, je dosažen v člověku, jako individuální existenci. Individua jsou pouze počítatelná.

12) Psychickou stránkou lidského individua se zabývá psychologie osobnosti.

2. Osobnost

Různé učebnice uvádějí různé definice osobnosti. Některé učebnice přinášejí přehledy definic osobnosti, G. W. Allport jich uvádí padesát. Pověsimme si jen několika charakteristických (k bližší informaci odkazujeme na jiné práce 119 120 121).

H. J. Eysenck vyznává názor "atomistický, vybudovaný na elementech". "Osobnost je jen určitý průsečík kvantitativních proměnných."

Z. Lauterer se pokusil definovat osobnost v duchu pavlovského učení o vyšší nervové činnosti: "Neobyčejně složitý spořádaný komplex všech navzájem těsně organicky spjatých psychických, tj. vyšších nervových reakčních forem individua, vyvinuvších se historicky během jeho života na podkladě vrozené konstituce".¹²²⁾

I když P. Rijlant přímo osobnost nedefinuje, je zřejmé, že mu osobnost vyplývá ze snahy jedince "scelit v. svém vědomí soubor sensitivních vzruchů, odpovídajících všem reakcím, které mohly vzniknout v čivých orgánech na všech-
ny podněty ze zevního prostředí".¹²³⁾

M. Nakonečný nepokládá za element osobnosti reflex, ale sociálně psycho-
logický celek. Osobnost je třeba vysvětlovat v psychologických pojmech, neboť
tyto zahrnují jak biologické, tak společenské aspekty. Mjasiščevovi vystupu-
je v osobnosti do popředí souhrn vztahů k objektům. Rubinštejnovi vyplývá
osobnost právě ve způsobu, jímž se odráží ("lomí") objektivní podmínky v sub-
jektu.

Murray: "Osobnost není nic jiného, než abstraktní biografie člověka".

P. Christian se nedomnívá, že by bytost spočívala v abstrakci. "Určení
osobnosti je nutně kazuistické, jedinečně-eventuální ... osobnost je jedineč-
né a konkrétní bytí". Osobnosti lze rozumět jen s uplatněním hlediska natura-
listicko-positivistického a existenciálního v dialektickém vztahu.

G. W. Allport vidí úkol psychologie ve sbližování protikladných tenden-
cí: koncepce osobnosti jako pasivního podmětu reagujícího na zevní podněty
(sem zařazuje behavioristy a I. P. Pavlova) a pojetí osobnosti jako zdroje
aktivity (např. v celostní psychologii, za otce tohoto přístupu považuje
Leibnize).

H. Thomae vidí v celostním pojetí osobnosti snahu pochopit vyvíjející
se proces, pochopit nerozdělený a nedělitelný objekt, tj. životní proces
z mnoha stránek.

D. Wyss upozorňuje, že výroky o člověku nikdy nesmí ztratit ráz relativ-
ního aspektu, ve kterém je obsaženo nejen pozorování, ale také pozorovatel.
"I pro sebenepatrnější čin je možno přinést neohraničené motivy, které jsou
o to komplexnější, čím více pronikneme do života a osudu jednjícího."

K. Jaspers pokládá osobnost za "souhrn pochopitelného vcelku". Duševní
dění má smysl, protože je pochopitelné, ne proto, že je kauzálně odvoditelné.
Osobnost je zkoumatelná psychologickými pojmy jen ve sféře uskutečňování.

V. Vondráček: "Osobnost ... je individuálně rozmanitá celistvost (souhrn)
srozumitelných vzájemných vztahů duševního života subjektu".

V. Tardy: "Osobnost je individuální jednota člověka; je to jednota jeho duševních vlastností a dějů, založená na jednotě těla a utvářená a projevující se v jeho společenských vztazích. Stručněji: osobnost je člověk jako psychologický celek".

Sestavili jsme úmyslně těchto několik přístupů k pojetí osobnosti v pořadí, z něhož vysvítá určitá diskuze o základní koncepci a dialektika rozmanitých přístupů: od reduktivních pokusů přes nereduktivní, od elementárních k celostním a konečně k těm, které se pokoušejí o syntézu obou hledisek. Sociální aspekty se střetávají s fenomenálně psychologickými, psychologické jsou konfrontovány s fyziologickými. Tradice "fyziologické psychologie" a Wundtova vlivu u nás¹²⁴⁾, stejně jako naděje minulých let, vkládané do formulky "psychické = vyšší nervové", nás zavazují ke konfrontaci na tomto poli.

Zdrojem zavazujícího vlivu na fyziologické koncepce u nás byl svého času popularizovaný I. P. Pavlov. Cele zaujat myšlenkami I. M. Sečenova, který se pokouší mechanicky interpretovat duševní činnost převedením mozkové činnosti na mechanický svalový pohyb (byť s malými výjimkami¹²⁵⁾), vyjadřuje se o možnostech fyziologické interpretace člověka většinou méně nežli více zdrženlivě. V "Odpovědi fyziologa psychologům" je podle jeho názoru nejdůležitějším úkolem současné vědy "spojit a ztotožnit fyziologické s psychologickým a subjektivní s objektivním", i když o něco dále cítí "silnou nechuť k jakékoli teorii, která si dělá nárok na úplné obsáhnutí všeho toho, z čeho se skládá náš subjektivní svět" a rozhodně takovou teorii odmítá. Nemůže se pouze odřici jeho analýzy, "jeho prostého chápání v jednotlivých bodech". Přiznává se k jakémusi amatérskému zájmu o psychologii a označuje se za "psychologa-empirika", který zná psychologickou literaturu jen z několika příruček a "ze zcela nepatrného množství" psychologických článků, které četl. Vzdor tomu ve "Zprávě o výsledcích pokusů s extirpací různých úseků mozkových hemisfér podle metody podmíněných reflexů" (1911) uzavírá svůj proslov:

"Až dosáhne výzkum vyššího zvířete, např. psa, skutečně takového stupně - a to se také stane - že bude umět fyziolog za všech podmínek naprosto přesně předvídat jednání tohoto zvířete, co zbude pak pro samostatnou, zvláště existenci jeho subjektivního stavu, který ovšem má, ale jen svůj, stejně jako i my máme svůj? Nepromění se nám pak nutně činnost každého živého tvora až po člověka v jediný nedílný celek?"¹²⁶⁾

Citovaná Lautererova definice osobnosti aplikuje tento přístup: "Neobyčejně složitý, spořádaný komplex všech navzájem těsně organicky spjatých psychických, tj. vyšších nervových reakčních forem individua, vyvinuvší se historicky během jeho života na podkladě vrozené konstituce nazývá psychologie osobností"¹²⁷⁾

Domníváme se, že je užitečné a instruktivní podrobit tento přístup rozboru.

Především je nutno definici poněkud zjednodušit: slovo "komplex" má platnost souhrnu určitého složitého (resp. složeného) uspořádaného, "navzájem spjatého" celku. V tomto případě je celek vztažen na vyšší nervovou činnost, která je ztotožněna s "psychickými reakčními formami". Obdržíme tento zkrácený, o něco přehlednější tvar: osobnost je komplex vyšších nervových reakčních forem individua, vyvinuvších se historicky během jeho života na podkladě vrozené konstituce.

Slovo "historicky" zjevně vyjadřuje souhrn vlivů vzájemně na sebe navazujících "během života". Je možno tedy zkrátit i druhou polovinu definice:

osobnost je komplex vyšších nervových reakčních forem individua, které se vyvinuly během jeho života na podkladě vrozené konstituce.

Údaj o konstituci nám komplikuje definici zavedením nového faktoru: někteří autoři označují konstituci jen vrozený základ, jiní i získané vlastnosti, které se staly trvalými. Konstituce rovněž v nějaké formě obsahuje pojem "komplexu" a v rámci definice slouží jen k tomu, aby byla zdůrazněna možnost či nutnost vrozeného základu. Postačí tedy, budeme-li uvažovat o osobnosti jako "komplexu vyšších nervových reakčních forem individua jako výsledku vrozených i získaných činitelů (je pochopitelné, že odmyslíme-li "vrozené" či přímo "dědičné" faktory, nemohou se stát součástí individua jindy, nežli během jeho života). Druhá polovina definice je genetická a vyslovuje se ke způsobu jak osobnost vznikla a v obecnější míře k tomu, jak vůbec mohou vznikat vlastnosti živého organismu. Nebudeme-li brát zřetel na tuto obecnou podmínku vzniku a budeme-li se i nadále zajímat o to, co máme považovat za osobnost, obdržíme podivuhodně jednoduchý tvar: osobnost je komplex vyšších reakčních forem individua. Co však jsou tyto vyšší reakční formy individua?

Do kategorie "reakční forma" můžeme zahrnout všechny změny, které vznikají v živém jedinci jako odezva na vnější podnět (resp. i na podnět "vnitřního prostředí"). Poněvadž jsou odezvou podnětů v individuu, předpokládají, že toto individuum samo vytváří určitou komplexní odezvu. Lauterer si toho také je vědom a pokračuje dále: "Osobnost znamená tudíž přibližně totéž co individualita a ta zas znamená jednak celistvost, nedílnost (in - dividere), jednak jedinečnost, odlišnost jedince od ostatních jedinců téhož druhu".

Informativní přínos této definice tedy spočívá v tom, že vyjadřuje přesvědčení, že osobnost je souborem vyšších reakčních forem, nežli jaké se vyskytují u nižších jedinců. Vyšší reakční formy znamenají v řeči fyziologie totéž co komplikovanější, "složitější", pohybují se pojmově ve škále kvantifikace. Podkladem uvedené definice je tedy předpoklad, že osobnost se na škále individuálního zpracování skutečnosti vyznačuje větší složitostí. Konečná forma této definice by mohla znít: osobnost je složitěji utvářené individuum nežli jiná individua; mohli bychom také říci: člověk reaguje složitěji nežli jiní živočichové. Popsaná definice tedy nevyjadřuje nic jiného, nežli fyziologický odhad, že kvantita vztahů, se kterou musíme u člověka počítat je rozsáhlejší. Termín osobnosti je zde vlastně zbytečný.

P. Rijlant zdůvodňuje fyziologický přístup takto: "Bylo by zajisté možné, definovati základní charakteristické vlastnosti lidského chování aniž by bylo nutné sledovati postupná stadia vzniku myšlenky a aniž by se znal vnitřní determinismus jednotlivých funkčních složek - bylo by to možné, kdyby se kvalitativně a kvantitativně analyzovaly pouze pozorované konečné reakce. Bylo by též možno stanoviti vztahy mezi činností různých individuí, nebo mezi přítomným či minulým stavem zevního světa a pozorovaným chováním pokusné bytosti. Tyto různé metody výzkumu nemohou definovati více než poslední výsledky duševní práce, neobjasňují vsunuté mechanismy a tak nedávají důkaz přísného navázání, které spojuje duševní činnost nebo nějakou pozorovanou reakci s vlivy, jež je původně vyvolaly. Fysiolog nemůže se pokusiti o zjištění rigorosního determinismu vší psychické aktivity jinak, nežli sledováním postupného spojení příčin a okamžitých následků".

Rijlant sice očekává, že s postupem "vývoje techniky a především myšlení při pokusech ... bude možno zcela definovat duševní činnost fyzikálními a chemickými projevy ... bude možno přesně určit všechny funkční vlastnosti lidského stroje ...", přece však nepopírá alespoň relativní cenu pozorování "konečných reakcí".¹²⁸⁾

Rozhodně nehodláme popírat, že fysiolog musí zůstat omezen svými metodami, chce-li zkoumat např. oblast osobnosti a zůstat při tom fysiologem. Svými prostředky však nedokáže osobnost definovat, nýbrž pouze popsat, jak se mu jeví z jeho zorného úhlu. Přiznáváme současně fyziologii právo příspěvku ke gnozeologické problematice souvislosti stupňů poznání a rozhodně si vážíme práce anatomů a fyziologů, která je nezbytná, stává-li se člověk předmětem farmakologického či chirurgického působení. Lidé však na sebe nepůsobí jen pomocí skalpelu a farmak. Mnohem častěji pro sebe navzájem nepředstavují objekty zásahu do mozkové tkáně, ale objekty jednání. Domníváme se, že v této oblasti je cena fyziologie jen velmi relativní. Nepochybujeme v tom-

to smyslu o fyziologii jen potud, že "dnes ještě není tak daleko", ale pochybujeme v tomto ohledu o její kompetenci jako vědy vůbec.

Fyziologie posledních desítek let přinesla nesmírně mnoho poznatků z oblasti činnosti mozku - přece však nijak podstatně nepřispěla k poznání lidské osobnosti.

I když jsme ochotni připustit značnou sterilitu nejedné práce o vyšší nervové činnosti podle I. P. Pavlova i v rámci vlastní fyziologie, přece jen nemůžeme upřít Pavlovovi a některým jeho nadanějším žákům přínos pro vědu své doby, kterému se právem dostalo mezinárodního ocenění. Jeho expansivní postoj vůči psychologii (který vtáhli někteří psychologové jako trojského koně s jásotem do vlastních řad) jejímu vývoji nijak neprospěl a to ani na poli terapeutickém. Protože Pavlov mohl na svých psech pozorovat pouze jevy, které upomínaly na hypnozu, byla v širokém měřítku užívána hypnóza na úkor ostatních psychotherapeutických metod. Protože fyziologové pozorovali na psech uklidňující efekt intoxikace vedoucí ke spánku, byla bez ohledu na osobnost aplikována v početných případech "spánková léčba", která nejednou jen posílila tendenci neurotika k úniku, nehledíme-li na některé riskantní možnosti zatěžování organismu hypnotiky. Nejen, že současný stav praxe nutí k začlenění vlastních psychologických metod, ale bez podrobného psychologického rozboru a pozorování není možno fyziologii na člověka vůbec aplikovat. Tak např. Dean E. Woolridge, který ve své práci shrnuje výsledky bádání posledních let¹²⁹⁾, zdůrazňuje spojení subjektivních pozorování s objektivními údaji, závažnost introspekce a úlohu psychologického zřetele i při fyziologickém výzkumu: "... rozumí se samo sebou, že vysvětlení, vyvozená z objektivních faktů, prověřujeme subjektivními pozorováními: je třeba se ujistit, že jsme neudělali závěry, které by úplně odporovaly tomu, co zřejmě pozorujeme v našich mikrolaboratorních bĕhem 16 hodin dennĕ a každý z 365 dnĕ v roce". Při fyziologickĕm výzkumu mechanismĕ myšlení si autor uvĕdomuje možnou nevĕhodu v tom, že dosud neznáme vlastní prĕbĕh složitĕho myšlení.

Fyziolog potřebye při své práci s lidským mozkiem pregnantní psychologická pozorování a analýzu. Psychologovi naopak prospĕje znalost širších fyziologických souvislostĕ zejména v pathologii, bylo by však chybou, jestliže by se nechal vést proti svým psychologickou cestou ovĕřeným pozorováním a závĕrĕm posledními módními poznatky fyziologie v domněnĕ, že teprve zde mů- že získat neotřesitelnou jistotu. Neočekáváme tedy, že by nám fyziologie mohla vymezit pojem osobnosti. Od fyziologie očekáváme závažné podklady pro možné fysikální (např. elektrokonvulsivní), biochemické a chirurgické zásahy do funkcĕ nervového systému a tím do psychiky. Fyziologie přináší zásadní poznatky pro diagnostiku, zejména tam, kde odlišujeme příčiny organické od psychogenních. V této oblasti však musí fyziologie užívat poznatkĕ psychologických.

a) individuum a osobnost

Společenství živých bytostí je společenstvím individuí. Čím níže organizované společenství sledujeme, tím jednoznačněji je určen vztah jedince k ostatním jedincům jeho funkcí. Jestliže je u hmyzu individuum specializováno ke své funkci i tělesným utvářením, má jeho význam pro jiné cenu jen potud, pokud je vykonavatelem funkce. Protože teprve funkce tvoří smysl jeho existence, nezáleží na tom, které individuum se stane jejím nástrojem. Vykonává-li svůj specializovaný úkon, stejnou formou jako jeho předchůdce, nevyvolá změna nějakou pozorovatelnou reakci u ostatních. Tito živočichové nemají schopnost trvalé vazby k určitému jedinci svého druhu, protože všichni jsou uniformní, směnitelní navzájem; i když nejde o jedince identické, blíží se směrem k méně diferencovaným formám přece jen oné "ekvivalenci" jednotek. U vyšších živočichů hraje individuum už mnohem větší roli. Tak např. u psů můžeme sledovat rozlišení "kategorie" cizí a vlastní, i když jde o jedince téhož druhu. Pes je také úzce vázán na svého pána a jeho "páni" nebývají tak zcela ekvivalentní. Případy, kdy pes hyje steskem nad ztrátou "svého" objektu, ať už je tímto objektem člověk nebo i psí kolega, nejsou jen belletristickou nadsázkou. Přesto nehovoříme ani v tomto případě o "osobnosti" psa.

Také lidská společnost, která se seskupuje v organizovaný celek, začleňuje jedince do vztahů, které jsou analogické funkcím, o nichž jsme hovořili. "Nezúčastněný pozorovatel" by mohl také v lidském kolektivu pozorovat určité pravidelnosti úkonů, a výměnu jednotlivců v určitém typu úkonů, aniž by touto záměnou nutně vždy utrpěl "provoz" celku. Nápadná by byla jen jedna okolnost, že jeden a týž jedinec může vykonávat nejrůznější funkce a že počínání jednotlivců by se nedalo předvídat na podkladě stanovených funkcí ve všech případech.

F u n k c e v lidské společnosti znamená společenské předurčení typu chování, které v daných podmínkách společnost od jedince očekává. Čím je však toto určení užší, tím více musí člověk vyvinout úsilí, aby funkci plnil. Člověk se stává dokonalým služebníkem funkce teprve tehdy, když potlačí svou individualitu. Dokonalý "funkcionář" je dokonalým vykonavatelem určení, je funkcí určitého aparátu, mechanismu, který má své chování usměrnit tak, aby pomáhalo vytvářet komplexně pracující mechanismus, jehož je součástí. Každé překročení programování, instrukce, narušuje soukolí hierarchického uspořádání programovaného aparátu. Praxe ovšem ukazuje, že uskutečnění tohoto ideálu (který by nejlépe ve svém poslání plnil přesně pracující stroj) je jen velmi relativní, protože právě lidská individualita si vždy nachází cestu, jak se takové strohé determinaci vyhnout a to tím silněji, čím se snaží funkce intenzivněji a extenzivněji zmocnit jeho života.

Koncepce člověka jako důsledného, monodimensionálního "funkcionáře", součástky mechanického aparátu, odporuje lidské přirozenosti. Vzdor tomu se však organizace společnosti nemůže ubránit (zejména moderní společnosti, která se vyznačuje vysokou vzájemnou závislostí, vyplývající ze složitých výrobních vztahů a povahy "technického světa") určitému uspořádání funkčních vztahů. Takové nutné vztahy reprezentuje především organizace zaměstnání, specializace dělby práce. Ani zde se však nepřiblížíme identitě se strojní součástí, která je funkcí v rámci strojního komplexu. Úzká součinnost člověka se strojem však nejednou nátlač v tomto smyslu vykonává. Funkce dělníka u běžícího pásu, podrobujícího své tempo, pohyby, pozornost a myšlení výkonu stroje, je toho výmluvným dokladem. Není pochyby o tom, že pracovník stlačený do tvaru takovéto funkce (pokud se nestal její obětí jako pověstná figurka Čaplinova filmu) ji nevykonává na podkladě instinktivního puzení, ale že jeho "fungování," počínaje ranním vstáváním, pravidelnou docházkou do zaměstnání a konče noční službou, je jenom výsledkem aktivního překonávání touhy po spánku, volnosti, nechuti ke stereotypii atd., které vyplývá z jiných motivací. Pokud se týká výrobku, je lhostejné, stojí-li u pásu pan A, nebo pan B, jen když se stane přiměřeným agregátem stroje. Čím méně dává jeho individualita najevo svou zvláštnost, o s o b i t o s t, tím lépe pro funkci.

Ačkoliv je zřejmá relativita podobného exaktního programování všude tam, kde předmětem činnosti není neživý předmět, ale člověk, musí i zde vycházet kalkulace náplně funkce z představy mechanického modelu. Jen programování je složitější.

Úsilím sta generací právníků od dob římského práva, je vybudování objektivního systému kanonizovaných pravidel, právního kodexu, který by stanovil pro každou situaci přesný program odpovídajících opatření společnosti, které realizuje funkce soudce. Nic není cizejšího snaze po zpracování pravidel "objektivní spravedlnosti", nežli myšlenka milosti, milosrdenství nebo impulsivní pomsty. Ideální soudce má naopak pečlivě zvážit všechna pro a proti, a na podkladě přesně stanoveného odstupňování určit trest; má soudit neosobně, věcně a přesně. Jakýkoliv projev milosti by byl aktem osobním. Soudce má soudit tak, jako by v jeho funkci soudil stejný případ jiný soudce. Objektivně stanovitelná konfigurace údajů a jejich pojmového zařazení, má zcela nutně, se železnou logikou spět k jedině možnému závěru. Ideální soudce by měl rozhodovat se stejnou objektivitou jako ideální elektronický mozek.

Ať už však jde o soudce v soudní síni, nebo na hřišti, rozpoznáme nejednou velmi citlivě a citelně, že není lhostejné, zda funkci plní ten či onen.

Lidská individualita má tendenci projevovat svou odlišnost. Tuto specificky lidskou odlišnost označujeme jako osobitost. Nositelé této osobitosti jsou individua.

Lidé se vzájemně jako individua poznávají. Už utváření lidského zevnějšku, tvářnosti, tvaru a zejména "tváře" svědčí o interindividuální rozlišenosti. K tomu přistupuje mimika, gesto, bezděčné i záměrné sdělování a samozřejmě řeč. Takřka neomezená možnost poznání nejrozmanitějších konfigurací různých znaků je předpokladem toho, že ke každému osobitému individuu přistupujeme s více nebo méně odlišenými pocity, s oním diferencujícím specifikem v našem vztahu k jednomu oproti druhému. Poznáváme tak ostatní lidi jako osobnosti.

Osobnost současně znamená určitou konstantu v proměnlivosti. Lidé mohou měnit dalekosáhle svou povahu. Přesto nepochybujeme o tom, že je to jeden a týž člověk, který svou povahu změnil. Pětileté dítě a sedmdesátiletý stařec nemají mnoho společného. Přesto existuje vnitřní kontinuita mezi tímto mužem, kterého mám nyní před sebou jako starce a který kdysi býval mužem v plné životní síle, kdysi před tím mladíkem, hochem, dítětem a křičícím novorozencem. Je to jedno a totéž individuum, které zpracovávalo nejrozmanitější životní zkušenosti, ty nejdávnější byly podkladem těch pozdějších, a tak dále, až do nynějška.

Především poznatky psychoanalytických škol zdůraznily tuto kontinuitu osobnosti a pomohly "objevit dítě v dospělém člověku". Neznám možná z vlastní zkušenosti dětství, dospívání a mládí této osobnosti. Poznávám-li ji však nyní, jsou v jejím současném tvaru obsaženy.

Všechny theorie a definice osobnosti nějakým způsobem vystihují její jednotící či celostní charakter. Tato jednota zahrnuje jak velký časový úsek ontogenese, tak oblast aktuálního.

Poznáváme-li někoho po letech, tíhneme zcela bezděčně k tomu, že mu přisuzujeme určité postoje, vlastnosti, které jsme u něj před dávnou dobou pozorovali. Nesouhlasí-li přítomná osoba s touto naší vzpomínkou, cítíme, že se nám naše znovunalezená známost odcizila. Jiné zájmy, jiné prostředí, jiné vlivy mezi námi vytvořily mezeru, marně se snažíme obnovit někdejší pocity, vše zůstává na povrchu, zjišťujeme, že si už nemáme co říci, to co nás spojovalo, zmizelo někde v minulosti a ani zevní póza někdejšího kamarádského ducha a přátelství není schopna oživit a vzkřísit vybledlou minulost. Ani v tomto pří-

paře však nepochybujeme, že se jedná o jednu a tutéž osobu, která přece jen nějakým způsobem v sobě onu někdejší osobu obsahuje, mezi naší vzpomínkou deset let starou a dneškem je někde kontinuita, nejme třeba schopni ji vystopovat, ale nepochybujeme o ní.

Společenské uznání této osobnostní kontinuity je v organizovaných společnostech uznáno užíváním jednoho a téhož jména, člověk si nemůže libovolně své jméno měnit, i sňatek poskytuje příležitost nejvýš k výměně příjmení a ani tentokrát se nemůže vymanit z registrace a tím z práv a povinností, které se týkají jeho osoby. Ani zákon nepřipouští, aby člověk vždy za několik let prostě začal žít znovu jako někdo jiný. Trestní zákon uznává v jistém rozmezí možnou změnu povahy, když určuje lhůtu promlčení, před nedávnem však probíhala na fóru mezinárodního práva diskuse, zda se má promlčení týkat také těžkých válečných zločinů.

Aktuální aspekt jednoty osobnosti je ovšem také aspektem časovým, odehrávajícím se "v čase". Zde však zahrnujeme především ten časový úsek, který se týká podmínek, které v době pozorování trvají. Jsou tedy vymezeny současností vzhledem k pozorování. Tuto současnost lze vymezit v různé šíři. Čím je hledisko obecnější, tím zaujímá "současnost" delší úsek v čase.

Aktuální jednotu osobnosti je především jednotou projevů individua, jehož vnitřní změny osobnosti jsou pro sledovaný časový úsek zanedbatelné.

Život staví člověka před různé úkoly v různých funkcích. Ukázali jsme si, že funkce nepohlcuje cele individualitu člověka. V tomto ohledu je proto lépe mluvit o rolích. Termín role je nejbližší teorii divadla: znamená podrobení se individua určitému souhrnu nároků ("očekávání"), při čemž v různých směrech může člověk přebírat různé role, určené vztahem k ostatním lidem, aniž by "role" vyčerpávala jeho osobnost.¹³⁰⁻¹³¹⁾

Sociální role má komplementární charakter (aby někdo mohl vystupovat v roli otce, musí jiný vystupovat v roli syna, nebo dcery, ev. v roli manželky). Role vymezuje určitou škálu chování, která je ve stabilizovaných společnostech určena jednoznačněji, v rozkolísaných společnostech, v období společenských změn spíše mnohoznačně. Určitý aktuální komplex rolí má intermitující charakter. Během dne vystupuje např. žena v roli matky, zaměstnankyně, pokladnice ROH, manželky, dcery atd. Určité role se střídají periodicky a častěji nežli role jiné, zabírají různé velký časový úsek. Tak např. žena může být více v roli prodavačky, důvěrnice a jednatelky, nežli v roli matky a manželky.

I když člověk může ukazovat v různých rolích různou tvář, jako ředitel krutou, jako patron ženského pěveckého sboru něžnou, jako manžel bázlívu, přesto jde o jednu a tutéž osobu. Čím zřetelněji uchovává v různých rolích stejnou tvář, tím ho více považujeme za vyhraněnou osobnost.

V podobném smyslu hovoříme také o někom, že je *o s o b n o s t í*. Jde vlastně o *h o d n o t í c í s o u d*. Určité osobnosti přisuzujeme zvláštní význam mezi jinými osobnostmi. Tendence nezaměnitelnosti zde vystupuje zvláště zřetelně. Existuje jen jeden jediný Picasso, J. S. Bach, nebo L. N. Tolstoj. Jejich jedinečná osobnost vydala jedinečné dílo. Jen mechanické pojetí společnosti jako stroje může tvrdit, že "kdyby to nebyl Dostojevský, byl by to někdo jiný". V označení "velká osobnost" či "vyhraněná osobnost" je obsaženo pozorování relativního rázu. Každý je osobností. Ne každý je "Osobností". Osobnost tak bývá charakterizována mírou svého vlivu na ostatní. Tento vliv nesmí být pochopitelně mechanický: nabyde-li někdo vlivu jen proto, že se dílem náhody dostane k moci, která mu umožní terorizovat velké skupiny obyvatelstva, má jistě vliv, ale ne takový, který vyplývá z osobnosti. Také skandál může mít vliv na připoutání pozornosti, ale chybí mu právě ona "jedinečnost". Skandál, který "proslaví" herečku, neplyne z její velikosti; desítky jiných by se mohly proslavit stejně, kdyby na ně byly zaměřeny reflektory davové pozornosti a měly stejnou dávku nestoudnosti. V tom tkví herostratovský omyl: člověk se může udělat známým - nemůže se však "udělat" osobností; musí jí být.

Snažili jsme se přiblížit z různých stránek k problému osobnosti. Ověřili jsme si znovu, že osobnost je kontinuálním vyvrcholením tendence, která v širším smyslu působí při utváření individua. Charakter určité relativní autonomie, jednoty a jedinečnosti, patří k tomuto areálu. V oblasti lidské je však teprve díky duševnímu životu a vědomí poznáváno individuum jako individuum. Člověk není jednoznačně určen svou funkcí; ve své funkci je nahraditelný, ve své bytostné existenci nikoliv. Tento fakt je neredukovatelný na jiná fakta: má svou, jedinečnou dimenzi reality.

O s o b n o s t je pojem, určující humánní existenci individua; poznání člověka jako individua.

b) psychopathologie osobnosti

E. Bleuler¹³²⁾ upozorňuje, že každá duševní nemoc v nějakém smyslu přetváří osobnost. Méně samozřejmé jsou mu obsahové poruchy osobnosti. A p p e r s o n a c e vzniká, jestliže pacient pokládá to, co poznává, či co poznal

o osobnosti někoho jiného za součást své vlastní osoby (obyčejný občan se pokládá za císaře).

A l t e r n u j í c í o s o b n o s t kladé Bleuler na roveň zdvojenému vědomí či dvojvědomí. Uvádí příklad hysterické pacienty, která po upadnutí do hysterického spánku a probuzení se začala chovat jako jiná osoba; změnil se její charakter, zapomněla osobní údaje svého minulého života, vzpomínky na své dosavadní zážitky. Nezapomněla však základní návyky a řeč, nebo se jim zase rychle naučila. Po nějakém čase se opět dostavil spánek a po procitnutí se obnovila "původní" osobnost. O mezidobí nevěděla nic. Jestliže můžeme zde pozorovat řazení různých osobností "za sebou", pak, dle Bleulera, vzniká podobnou cestou u schizofrenie řazení různých osobností "vedle sebe". Mohli bychom tedy mluvit o sukcesivní a simultánní alternaci osobnosti.

Při t r a n s i t i v i s m u jsou vlastní zážitky odloučeny od osobnosti a připisovány jiné osobě (pociťuje bolesti, ale tvrdí, že je má jeho soused).

Za t r a n s f o r m a c i osobnosti pokládá Bleuler případy schizofreniků, kteří se pokládají za Napoleona, Krista atd., někdy prostou addicí, připojením k stávající osobnosti, jindy popřením všeho, co je nějak v rozporu s osobností bludnou. Konsekvence, které z toho vyvozují pro své chování jsou různé.

I d e n t i f i k a c e vzniká, jestliže se pacient v určitých podmínkách ztotožňuje s osobou, kterou miluje či obdivuje.

K r o z p a d u o s o b n o s t i dochází, když: jednotlivé duševní procesy, vzpomínky, snahy se uvolňují ze vzájemné významové závislosti.

Mezi poruchy osobnosti počítá Bleuler také d e p e r s o n a l i s a c e, "při které nemocní ztrácejí určitou představu svého já".

R. Lemke¹³³⁾ poruchy osobnosti neuvádí jako samostatnou kapitolu. Poruchy "vědomí osobnosti" probírá v kapitole o vědomí a zařazuje samostatný oddíl zabývající se poruchami jáství.

Také v Reichardtově¹³⁴⁾ učebnici nenacházíme samostatnou kapitolu, věnovanou poruchám osobnosti. Osobnost je považována za široký pojem, který mimo charakterových vlastností a temperamentu zahrnuje navíc intelektuální vlohy. Poruchy, uváděné v jiných pracích jako poruchy osobnosti, zde nacházíme spíše v patologii emocionality, či vědomí (jako "vědomí osobnosti", které je výsledkem sebevědomí).

V. Vondráček¹³⁵⁾ spojuje poruchy jáství a osobnosti a počítá sem:

1. transformaci osobnosti, 2. appersonalisaci (rozdíl proti transformaci je v tom, že nemocný si sice přivlastňuje cizí osobnost, zůstává však současně sám sebou, 3. transitivity, 4. identifikace (protipól transitivity), 5. rozpad osobnosti, 6. rozštěp osobnosti, na který navazují poruchy personalisace.

Z. Mysliveček¹³⁶⁾ si všímá především změn, týkajících se osobnosti jako celku a změn pocitu jáství. Zařazuje do této kategorie: rozpad osobnosti, transformaci, transitivity, alternaci, obnubilaci (které blíže rozvádí u poruch vědomí), depersonalisace a rozdvojení osobnosti, které počítá za blízké depersonalisaci.

Mohli bychom uvést ještě další ukázky, jako doklad závěru, k němuž dochází Z. Lauterer: "Pojem pathologie osobnosti trpí značným terminologickým zmatkem, neboť převážná část všech dosavadních psychopathologií proplétá a zaměňuje objektivní pojem osobnosti se subjektivním pojmem jáství".¹³⁷⁾

Snad nebude zbytečné připomenout v této souvislosti některé aspekty pojmu *o s o b n o s t i*, jak jsme o něm pojednali v předcházejících oddílech této kapitoly. Může se snad zdát nadbytečným naše upozornění, že *o s o b n o s t* je *p o j e m*, kterým vystihujeme individualitu člověka. Chtěli jsme tím podtrhnout skutečnost, že termín osobnost je výsledkem našeho určitého pozorování jiných lidí, který specifikuje zkušenosti s *l i d s k o u* individualitou. Máme-li zde na mysli nejobecnější formu, již se lidské individuum projevuje v celé šíři svých možností, pak stojí kategorie osobnosti "jenseits von Gut und Böse", řečeno bez alegorie: stranou posuzování "normální a pathologický". I "rozpadlá" osobnost schizofrenika projevuje svou individuální specifičnost "rozpadem" funkcí. Chápeme-li osobnost jako pouhou formu existence, pak může být stejně málo patologická jako "přímka" nebo "kruh". Zdá se, že nějaká podobná úvaha vedla některé autory k tomu, že osobnost ze svých psychopathologických zkoumání prostě vypouštějí a zaměřují se na specifikaci patologických deviací v úže definované oblasti. Prozkoumejme, zda tento přístup je theoreticky nosný.

Jakkoliv je kategorie "zdraví" a "nemoci", "normy" a "pathologie" vágní, lze ji uvést na dvojí aspekt.

První přístup vychází ze srovnání "častý" či "průměrný" a definuje pathologii a normu na základě velikosti odchylky od statistického průměru, kterému popřává určitou variační šíři. Druhý přístup vychází z pojetí integrity, z poznání vnitřní souvislosti a definuje pathologii jako porušení této souvislosti, jako desintegraci. Nemoc je porucha harmonie.

Rozlišení zdravého a nemocného, normálního a patologického (abnormálního) nečiní obtíže v extrémech. (Povšimněme si, že dvojice normál - abnormál vyjadřuje spíše stanovisko odchylek od průměru a dvojice zdraví - nemoc stanovisko integrativní.) V jemných nuancích diferenciací hraničních stavů zpravidla nedostačuje ani jedno, ani druhé stanovisko a snažíme se je vzhledem k účelu přiměřeně kombinovat. Protože osobnost je obecnou kategorií, vyjadřující různé projevy individuální rozmanitosti (ne tedy jednoznačně jako "kruh" ap.), není důvodu, proč neužít na osobnost kategorií normální - patologický.

Zde však stojíme před novým problémem: má označení "pathologická osobnost" nějakou sdělovací hodnotu? Má-li sdělovací hodnotu termín "nemocný či patologický organismus" musí jej mít také podobný atribut osobnosti. Je určitým východiskem.

Souhlasíme s těmi autory, kteří připomínají, že vlastně každá psychická porucha je sui generis poruchou osobnosti. Nedostatečná diferenciací úrovně obecnosti tohoto pojmu však zavinuje značnou nejednotnost toho, co do poruch osobnosti zařadit. Domníváme se, že do poruch osobnosti je možno zařazovat takové odchylky, které nevyžadují obsáhlého zdůvodňování dalšími speciálními pojmy (jako jáství, vědomí, povaha apod.). Existují takové poruchy?

Jeden z nejčastějších pojmů psychiatrické praxe je *p r e m o r b i d - n í o s o b n o s t*. Určuje zorný úhel pro možné změny, které se objevily v osobnosti po vypuknutí nemoci, oproti osobnosti před onemocněním. Osobnost zde charakterizujeme především povahou, zájmy, intelektem atd. Proti tomuto postupu nelze mít námitek: osobnost slouží jako východisko, které je pak specifikováno užším rozbořením. V rozmezí vlastní dynamiky osobnosti nás především zajímá eventualita její *d e g r a d a c e*. Degradace osobnosti znamená sestup její úrovně na úroveň nižší; neznamená jen dílčí pokles např. mentálních funkcí, kde hovoříme o *d e m e n c i*, ale úhrnný regres individualizovaného projevu člověka vzhledem k úrovni předchozí. Degradovaný *genius* může ještě stále stát výše, nežli nedegradovaný primitiv.

Povšimněme si na tomto diagnostickém postupu jeho předpokladů. Především: určitého člověka jsme, ať už přímo nebo zprostředkovaně (na podkladě anamnestických údajů, či rekonstrukce), poznali jako určitou osobnost. Postihli jsme její individuální tvářnost, její jedinečnost a blížíme se k ní s určitým očekáváním - které ovšem má značný poloměr - že v daném časovém úseku bude vykazovat takové a takové aktivity. Čím hlouběji poznáme její individualitu, tím citlivěji budeme posuzovat. Víme, že osobnost prodělává určitý vývoj, že je, řečeno s Myslivočkem, "*unitas, ale variabilis*". (Je právě úkolem psychologie,

aby této unitas variabilis co nejspolehlivěji vymezila prostor). Bude-li naše očekávání vzhledem k osobnosti dosti fundováno, postřehneme změny, které jsou s tímto očekáváním inkompaktibilní. Vyjádříme-li je v jejich obecnosti, můžeme mluvit o poruchách osobnosti, vyhovují-li kritériím, která jsme pro normalitu či zdraví stanovili. Většinou budou jen rámcovým východiskem pro další zkoumání. Mezi tyto kategorie bude tedy patřit především

1. d e g r a d a c e o s o b n o s t i (její význam vyplývá z hořejí uvedeného)
2. s t a g n a c e o s o b n o s t i . Jde o jemnější rozlišení. Máme před sebou osobnost, která má předpoklady "růstu" dalšího vývoje a zůstala "stát", "fixovala se" na stadiu, které mohla překročit.

Obě tato hlediska si všímají vývoje a v nějaké formě předpokládají normy vývoje. S tímto relativním omezením budeme počítat tyto symptomy do poruch osobnosti. Osobnost se v obou případech pohybuje na linii integrovaného celku i když regres může být různě hluboký. Další poruchy zasahují spíše integraci, kdy pozorujeme změnu, při které více méně ztrácíme dojem kontinuity, jakoby toto fyzické individuum se začalo projevovat jako jiné individuum, nebo jiná individua, v psychické (humánní) oblasti. Nejnázorněji lze modelový případ takové změny ilustrovat středověkou představou posedlosti. Zde bychom mohli uvést:

3. a l t e r n a c i o s o b n o s t i ; výměnu celého individuálního komplexu, kdy se pacient v určitém období projevuje jako jiná osobnost.

Ilustrativní kazuistiku tohoto typu uvedl C. G. Jung v jedné své ranné práci o spiritistickém mediu¹³⁸). Tyto případy, tak přitažlivé pro romanopisce jsou velmi vzácné a zdaleka ne vždy nadány úplností, jakou bychom očekávali.

Pacientku M. D., čtyřiatřicetiletou přivedl k nám do léčebny příslušník VB. Dostavila se sama na stanici, ohlásila, že její osobní papíry shořely a že se chce dostat zpět do své vlasti, do Jugoslávie. Sděluje, že se jmenuje Dunovská, rodem Jihoslovanka, zaujímala vůdčí místo v odboji, je ze třetí dynastie královského trůnu, měla patnáct dětí, bydleli na břehu Bledu, ale při výbuchu Vesuvu vzal domek za své. Srdceryvně pláče, když vypráví jak osiřela a byla předána knížeti Bukvojovi. Hovoří s výrazem určité superiority. Vypráví, co v životě vytrpěla a ukazuje jizvy v gluteální krajině, které jí zůstaly, když jí jeden inženýr sadisticky zneužíval. Je to pro ni zvláštní ponížení, když jejím otcem byl Alexander a matkou Dagmar či Sylva Dunovská, pocházející až z Persie. Chtěla by zase vidět svou vlast, sejít se s bratrem Petarem v Bělehradě a dát kytičku růží na hrob svých rodičů. Po elektrokonvulsivní

léčbě, během níž pacientka ještě různě mění jména a sděluje nejrozdílnější podrobnosti a píše dopisy např. tohoto znění: "Drahý strýčku! Dunovská Ti děkuje i za Petara. Rodiče Ti dali povinnost i závazky, Tys obstál čestně, můžeš se vrátit na Rožmberk jako lesník a hájit zájmy své rodiny, svých přátel a svých lesníků. Jsi šlechtic...", pacientka mění své chování, hovoří střízlivěji a posléze se omlouvá a stydí za své chování, na které se z větší části pamatuje. Přechod je poznenáhly, pacientka ještě v některých ohledech konfabuluje. Sdělila však už své pravé jméno. Zjišťujeme, že byla už několikrát léčena v psychiatrických zařízeních. Udává, že je bezdětná, nechce mít děti kvůli své duševní chorobě. Byla zaměstnána jako dělnice na lesní brigádě, bydlela tam ve společné ubikaci s mladými děvčaty, která si zcela bezostyšně vodila své milence a v její přítomnosti se s nimi stýkala. Když jim to vytýkala, byla odbyta poznámkou, že je stejně blázen a nemá jim do toho co mluvit. Odjela na společný zájezd, kde si prohlíželi Terezín, to jí silně rozzlobilo, vrátila se (asi předčasně) sama zpět, když přišla na ubikaci nemohla se nijak uklidnit, stále vzrušená odešla na vlak "jakoby měla něco vyřizovat" a jela přes Prahu do Ostravy. Hlásila prý se u lékaře a na další se už nepamatuje, až na některé "fantasie", které vykládala u nás.

Jedno ze jmen, které si přisoudila patřilo její někdejší "velké lásce", která ji zklamala, další jméno bylo jméno představeného z bývalého pracoviště, kde zastávala kvalifikovanější a zodpovědnější práci. V Jugoslávii má prý nějaké známé z dob studií a některé věci jí utkvěly z dějepisu a ze zeměpisu. Přála by si mít dítě, ale její známosti ztroskotávají na jejím psychiatrickém "stigmatu", muži prý o ni mají jen sexuální zájem.

Během svého "état seconde" (druhého stavu) působí sice pacientka dojem jiné osobnosti, srovnání s osobností premorbidní však nemáme k dispozici a proto také nemůžeme spolehlivě posoudit, jak dalece se po léčebném zásahu její projevy vrátily k výchozímu stavu. Nemocná také hrávala v minulosti ochotnické divadlo a její alternace silně upomíná na sugestivní převzetí role. Řada dalších příznaků, které v této souvislosti ponecháváme stranou, však svědčí pro to, že nešlo jen o jednoduchou hysterickou reaktivitu. Značné konfabulační dispozice rovněž znemožňují přesně posoudit míru "vžití se". Ve vyhraněné a l t e r n a c i máme co činit s projevy jedné fyzické osoby, upomínající na projevy několika osobností. Tyto "osobnosti" jsou integrovány uvnitř, nejsou však integrovány mezi sebou. Tento "čistý" tvar však asi těžko nalezneme v neexperimentálních podmínkách (viz dále v poznámkách k fyziologickému přístupu). Literární údaje bývají dosti povšechné a jen výjimečně umožňují přesnější rozbor. Také u naší pacienty nelze dost dobře tvrdit, že by její aristokratická role byla něčím zcela nezávislým na premorbidní osobnosti; nalézáme řadu vztahů, v době "état seconde" snad nevědomých či podvědomých:

její "druhá osobnost" vytváří jakýsi kontrastní obraz její neutěšené situace, formu úniku z osobního stressu. Alternovaná osobnost vždy nějakým způsobem těží z osobnosti základní. I Bleulerova pacientka si podržela určité získané dovednosti a jiným se naučila podezřele rychle. Také případ popsany Knoblochem a kol.¹³⁹⁾, který se týká ženatého muže s alternací při extramatrimoniálním poměru potvrzuje podobné konexe. Můžeme tedy zmnožení osobnosti většinou interpretovat určitým typem selekce a přepracováním zkušenosti.

T r a n s f o r m a c e osobnosti tvoří k alternaci zcela plynulý přechod: pacient s různou důsledností imituje jinou osobnost. Tato fantazijní role může mít vzor (Kristus, Kleopatra) nebo může být více méně samostatnou kreací. Nepozorujeme zde náhlý zlom, pacient nejspíše bludnou cestou v sobě objevuje určité rysy, které dle povahy onemocnění s různou důsledností racionalizuje. Nelze stanovit přesnou hranici vůči **a p p e r s o n a c i** (či appersonalisaci). Nejednou v sobě pacient objevuje znaky určitého poslání, či schopností, které krystalizují v celý bludný systém.

Naše nemocná A. Z.¹⁴⁰⁾ v sobě v průběhu několika let objevuje mesianistické poslání, vyvolení, je sestrou Ježíše Krista. Začíná žít životem světce, hlásá své učení svým nejbližším. Je znovuzrozeným Jozuou, vtělením božím. Veškerá odporující fakta se snaží popírat, nebo racionalizovat.

Domníváme se, že většinu těchto variant je lépe vyložit v terminologii bludů, nežli v obecném rámci osobnosti. Vlastní termín transformace osobnosti bychom vyhrazovali pro mnohem obecnější diagnostiku.

4. **t r a n s f o r m a c í** osobnosti označujeme obecně patologickou proměnu osobnosti. Osobnost se mění: v přirozeném vývoji však sledují tyto změny určité kontinuum. Nápadným znakem počínající duševní choroby je proměna osobnosti (nejčastěji u schizofrenie). Zpočátku zpravidla nedovedeme v celém rozsahu určit, v čem se vlastně osobnost změnila. Ve styku s nemocným však zjišťujeme, že na nás působí cize, jinak nežli dříve. Teprve později můžeme určit jaký podíl na těchto změnách mají bludy, autismus, proměna afektivního spektra atd. Nejde při tom o zřetelně vyhraněný pocit "jiné osoby", jako je tomu u alternace, nejde také - byť o extrémní - kolísání nálady. Osobnost se "nevyměnila" - přerůstá, proměňuje se, **t r a n s f o r m u j e** se v jinou, odlišnou osobnost, jejíž "příbuznost" s osobností původní je stále volnějši.

Při alternaci i při transformaci osobnosti jde stále ještě o určité, v mezích alternace či transformace uchované celky. Může však dojít k poruše, při které dílčí projevy ztrácejí svou souvislost. Neosamostatňují se "nové" osobnosti (jako při alternaci), ani nevyrůstá ze základů dosavadní osobnosti "odlišná" osobnost, ale dílčí projevy postrádají souvztažnosti.

5. Dissociace osobnosti se projevuje ztrátou širší koordinace projevů. Z jednotlivých výrazů, činů, sdělování máme dojem, jakoby každý z nich mohl příslušet osobnosti jiné (tedy jakási "simultánní alternace"; nemůže ovšem jít o simultánní koexistenci několika osobností, což je kontradikce, ale o ztrátu spojitosti v rámci jedné osobnosti), nebo spíše, o "rozštěpení" funkcí, které vede až k "rozpadu". Pokud jde o jiné poruchy, patřící do rámce osobnosti, ale objasnitelné spíše ze speciálnějších nebo jiných aspektů:

- **p s y c h o p a t h i e** je účelnější vyložit v termínech abnormality povah či charakteru
- **d e p e r s o n a l i s a c e**, **d e r e a l i s a c e**, poruchy setevědomí v rámci poruch jáství
- **t r a n s i t i v i s m u s** a **i d e n t i f i k a c e** sice těsně souvisí s osobností, týkají se však dílčích změn a potřebují rozbor jáství: zařazujeme je tedy k oddílu "jáství"
- ty poruchy, které souvisejí se změnami vědomí, probíráme v odpovídající kapitole.

c) osobnost a některé poznatky fyziologie

Silně vyvinuté neopallium je typické pro ssavce a dosahuje vrcholu u člověka. Značná část lobus frontalis neprojevuje místní poškození zřetelnými klinickými příznaky. Bylo už dříve známo, že dráždění areí 9, 10, 11 a 46 nevyvolává motorickou reakci (cytoarchitektonická Brodmannova mapa dle Sarkisova). Podle některých má area 9 vliv na pozornost, vůli a emoce.¹⁴¹⁾

Koncem XIX. století vzrůstá zájem o studium příznaků poškození mozku, lokalizovaných v této oblasti. Ukazuje se, že asi nemá podstatný vliv na regulaci životně důležitých funkcí, pravděpodobně také ne na mentální schopnosti, s výjimkou manipulace, vyžadující simultánní úkony s mnoha abstraktními pojmy. Lze však pozorovat degradaci osobnosti. Někteří autoři připouštějí možnost, že některé výpady mentálních funkcí při poškozeních této lokalizace mohou spadat na vrub tvoření jizev, zasahujících další tkáň a ne samostatným poškozením lobus frontalis. Pokusy s odstraněním této části u šimpanzů se projevíly v neschopnosti komplikovanější kooperovaných řešení. Samička šimpanze, která se velmi rozrušovala nad chybami, které dělala v pokuse a upadala v silný neklid, podstoupila operaci, která odstranila bilaterálně frontální lalok. Začala sice dělat mnohem více chyb, ale projevovala klid a spokojenost. C. F. Jacobsen referoval o těchto výsledcích na Mezinárodní konferenci neuro-

logů v Londýně 1935. E. Moniz, inspirován Jacobsenovými výsledky, aplikoval během roku 1936 podobnou operaci u svých pacientů v Lisabonské psychiatrické léčebně¹⁴²). Neodstranil čelní laloky úplně, ale vyřízl na obou stranách části bílé hmoty. Chtěl přerušit vlákna, spojující lobus frontalis s hlubšími mozkovými strukturami. Zpřesněním chirurgické techniky se ukázalo, že přerušení svazečku axonů, směřujících zejména k thalamu vede k rozdělení mezi frontálním cortexem a ostatním mozkem. Tato operace byla nazvána *f r o n t á l - n í l o b o t o m i e* či *l e u k o t o m i e*. Nebylo tedy třeba odstraňovat tak velkou část mozkové substance, jak se to dalo v zásazích Jacobsenových, nebo Monizových. Na efektivnost těchto zásahů jsou různé názory. Většina odborníků se kloní k názoru, že jich lze užít jen v krajních případech, někteří doporučovali leukotomii i u úporných obsesí, či depresivních stavů, jiní ji zásadně odmítají¹⁴³). (Od lobotomie je třeba odlišovat lobektomii, tj. resekci jak bílé, tak i šedé hmoty čelního laloku, např. při operativním odstranění tumorů. Do vlastní psychochirurgie nepatří.) Při zdařilém efektu lobotomie bývá pozorována otupělost, "tupá euforie", lhostejnost. Tato psychologická pozorování následků zásahu, vedla k pokusu využít lobotomii v terapii neztišitelných bolestí (bolest je sice pociťována dále, ale nemá pro pacienta význam). Podrobnější průběh operace najdeme v učebnici Hanzlíčkové¹⁴⁴). B. Fernandez charakterizoval osobnost lobotomovaného jako "regresivně syntonizovanou".

Děti, které utrpěly úraz frontálních partií, zpravidla silně zaostávají ve své schopnosti získávat učením nové poznatky a zkušenosti. V dospělém věku vede postižení těchto oblastí k výrazným poruchám v mentální činnosti především u duševních pracovníků. Někteří se domnívají, že by mohlo jít o efekt postižení vztahu emocionálního a intelektuálního, resp. snížení motivace mentální činnosti.

V určitém ohledu jsou pozoruhodné práce R. W. Sperryho a C. B. Trevarthena. Zabývali se problémem lokalizace uchovávání naučených reakcí u koček a tzv. přenosu (rozvedení otázek přenosu viz v učebnici Woodworth-Schlossberg).¹⁴⁵) Je běžnou zkušeností, že u kočky, stejně jako u člověka, dochází k přenosu zkušeností podmíněné zrakovou cestou z jednoho oka na druhé. Nacvícíme-li tedy kočku k určité reakci (R) na zrakový podnět pravého oka (OD) při současném zakrytí levého oka (OS), můžeme po upevněném spojení zakrýt OD a odkrýt OS a R se dostaví jako před tím. Nyní autoři prořezali chiasma opticum tím způsobem, že vlákna levého oka vedla jen do cortexu levé hemisféry, vlákna OD jen do hemisféry pravé. Pokus byl opakován. Výsledek pokusu byl stejný, k přenosu docházelo i nadále. Provedli tedy ještě další operaci: přeřezali hlavní interhemisferální spoje v corpus callosum. Po tomto zásahu byly kočky podrobeny předešlému tréninku. Tentokrát se výsledky lišily. K přenosu zkuše-

nosti z jednoho oka na druhé nedocházelo. Kočku bylo dokonce možno naučit, aby při odkrytí OS reagovala opačně nežli při zakrytí OS a odkrytí OD. C. B. Trevarthenovi se podařilo pomocí zvláštních brýlí na principu polarizace trénovat současně každé oko na jiný podnět (např. OS osvětlený kruh, OD kříž). Skrze corpus callosum zřejmě procházejí duplikované pamětní stopy. Podobné závěry potvrzují práce J. Bureše. Wooldridge uzavírá: systém spojení prostřednictvím corpus callosum automaticky zajišťuje identický zápis stop v obou hemisférách. Nás pak na tomto pokusu zajímá, že v těchto pokusech s "rozpolceným mozkem" došlo k jakémusi modelu situace, kdy část nervového systému individua získala jiné zkušenosti, nežli druhá část a tyto zkušenosti se vzájemně neovlivňovaly. Bylo by možno si představit, že takové izolované zkušenosti by mohly vytvořit dva rozmanité typy chování zvířete. Tato umělá situace je však značně vzdálena jednak od přirozených podmínek a jednak od člověka, že její exploatace např. pro studium alternace či "zmnožení" osobnosti je málo přínosná.

Z á v ě r y :

- 1) I přes mnohé shodné rysy se v definicích osobnosti obráží redukční a neredukční přístup.
- 2) Pokus o fyziologickou redukci vede konsekvantně k eliminaci osobnosti. Fyziologie nemůže svými prostředky definovat osobnost.
- 3) Psychologie má vlastní specifický přístup k člověku, který bývá i fyziology více méně respektován, i využíván.
- 4) Osobnost také nelze rozložit v komplex společenských vztahů nebo funkcí. Je-li živočich svou funkcí přirozeně určen (u nižších živočichů namnoze už tělesnou stavbou), pociťuje člověk prostor funkce příliš těsný pro svou individualitu. I zde pronikají jeho vlastnosti jako osoby: ani ve funkci nebývá uniformní.
- 5) Lidská individualita má tendenci projevovat svou odlišnost navenek a jednotu "uvnitř" svého systému. Tato jednota neznamena neměnnost.
- 6) Jednota lidského individua se projevuje určitým usměrněním kontinuálních změn.
- 7) Pojem osobnosti je výsledkem poznání individua jako člověka. Určuje humánní formu existence individua.
- 8) Osobnost jako hodnotící kritérium označuje skutečnost, že osobnost má svou vývojovou dynamiku, svůj vnitřní růst.

9) V psychopathologii považujeme za účelné zařazovat do poruch osobnosti pouze nejobecnější poruchy, týkající se osobnosti jako celku: 1. degradaci 2. stagnaci 3. transformaci 4. alternaci 5. dissociaci.

10) Po stránce anatomico-fysiologické bývají nejvyšší integrativní funkce kladeny do lobus frontalis. Alternace této oblasti přináší svérázné změny především ve smyslu degradace osobnosti. V subhumánní oblasti byly v umělých podmínkách pokusného porušování interhemispherální komunikace vytvořeny částečné "izolované systémy zkušenosti" u jednoho z téhož jedince. Tyto poznatky mají pro psychologa význam spíše v diagnostice v patologii.

11) Osobnost tvoří výchozí rámec studia, který je třeba vyplnit hlubšími a detailnějšími aspekty. Zachycuje způsob, kterým se nám jeví jiný jedinec, jako celek.

3. Charakter a povaha

Ukázali jsme si, že v některých patologických případech je osobnost chorobně proměněna natolik, že nevíme, jaké konkrétní projevy od ní můžeme očekávat. Mohli bychom poukázat na to, že také v mezích normy a každodennosti potkááme nevypočitatelné lidi. Tato "nevypočitatelnost" se však zpravidla týká jen určitého aspektu, který se nás dotýká, který nás zajímá. A také naše očekávání není nejisté v tom, že bychom anticipovali libovolný projev, nýbrž nejsme si jisti v určité, úzké dimensi. Nevíme např. zda náš "nevypočitatelný" soused dá dnes přednost v nočních hodinách televizi, koupání nebo přetahování nábytku. Rozhodně však neočekáváme, že by se za námi proboural stěnou pokoje, aby se zeptal, kolik je hodin. Každá osobnost má určitý svéráz, který určuje rozsah a barevnost spektra jejích projevů. Josef Dastich ve své učebnici z roku 1867 říká: 146)

"Povšechný pak souhrn všelikých zvláštností, jimiž ... tělo člověka vyniká, slove se jeho fysickou přirozeností, již odpovídá přirozenost psychická, co výsledek působení týchž faktorův tělem na duši. Z toho jde, že každý jednotlivec svou zvláštnou psychickou přirozenost mítí musí, pokud jediné při něm určitý zvláštný poměr nadřčených vlivů účinným se jeví". Tuto přirozenost označuje též jako *n a t u r e l*.

V podobném významu se však vžilo především slovo *c h a r a k t e r*, odvozeno z řeckého výrazu pro "příznačnost" (charakteristický = příznačný), "znak", "zvláštnost".

V. A. Krutěckij definuje charakter takto:¹⁴⁷⁾

"Charakter je individuální specifické spojení podstatných vlastností osobnosti, které jsou příznačné pro určitého člověka jako člena společnosti, vyjadřují jeho vztah ke skutečnosti a projevují se v jeho chování, v jeho činech".

František Krejčí termín "charakter" odmítal:¹⁴⁸⁾

"Co jsme v předešlých paragrafech nazvali individualitou čili osobností čili svérázem a co tak i nadále nazýváti chceme, nazývají jiní c h a r a k t e r e m Avšak nebudeme slova toho užívat v psychologické teorii v tomto významu, poněvadž užívá se ho také ve významu jiném ... Místo charakter v širším smyslu máme slovo individualita nebo osobitost a slovo charakter obmezíme jen na to, co znamená ve smyslu užším.

C h a r a k t e r j e č l o v ě k z á s a d o v ý , t j . j e d n a j í c í d ů s l e d n ě p o d l e u r č i t ý c h z á s a d " . Proti tomuto Krejčího odmítavému postoji však mluví několik okolností. Především označujeme určitou oblast zkoumání osobnosti jako charakterologii, aniž by předmětem jejího zkoumání byly mravní aspekty osobnosti. Ve světovém písemnictví je slovo "charakter" vžito právě ve významu širším a museli bychom pak ze stejného důvodu odmítnout slovo "osobnost", protože může označovat užší, hodnotící aspekty (angl. character, franc. caractère, něm. Charakter, rus. характер, pol. charakter).

K. Černocký považuje charakter za "jakýsi soubor trvalých vlastností a náklonností psychických, který dává lidské osobnosti zvláštní a odlišný vzhled jevení se v projevech nejružnějšího druhu ... Vzhledem na hodnoty mravní mívá charakter význam dobrého nebo špatného".¹⁴⁹⁾ K. Leonhard považuje charakter za stejně obtížně popsatelný jako temperament.¹⁵⁰⁾

M. Reichardt: "Soubor vlohami podmíněných a skrze výchovu a zkušenost vytvořených vlastností citového života a mysli, smýšlení, ethického a volního zaměření, nazývá se charakter člověka. Charakter má spíše kvalitativní, temperament kvantitativní ráz".¹⁵¹⁾

E. Kretschmer nazývá svou práci "Körperbau und Charakter" a oddíl, zabývající se typologií charakteru nadepíše: "Temperamenty".¹⁵²⁾

Vezmeme-li si na pomoc původní význam slova, který označoval především ryté či ražené znamení, případně "poznávací znamení", upoutá nás především

jeden stručný výměr, který mezi definicemi charakteru uvádí H. Schmidt: "...pevný základní rys chování a jednání..."¹⁵³⁾

Patří k základní charakteristice osobnosti, že se projevuje osobitým způsobem. Avšak ne každé konstatování této osobitosti, tj. projevu interindividuální odlišnosti, je možno zahrnout pod pojem charakteru. Charakter člověka jsme odkryli teprve tehdy, jestliže jsme v projevech konkrétní osobnosti našli určité trvalé znaky, které tyto projevy určují. Že tyto znaky jsou projevem tendencí, které navzájem souvisejí, které na sebe působí a jsou součástí jednoho celku, to vyplývá samo sebou z pojmu zdravé (normální) osobnosti. Jakým způsobem na sebe působí a do jaké míry, to už je úkolem studia speciální charakterologie. Jejich spojitost je ještě hlouběji zdůvodněna samou existencí individua.

C h a r a k t e r je tedy stabilní, t r v a l ý z á k l a d p r o - j e v ů k o n k r é t n í o s o b n o s t i . Vyjadřujeme jej nejčastěji v termínech vlastností nebo typů.

Nejpřiléhavějším českým slovem pro charakter je p o v a h a . Užíváme také slovo "povaha věci" ve významu ráz, charakter problému. Přímě na slovo charakter nás upomíná obrat: "... je to člověk takového ražení..." tj. má určitou, vyhraněnou povahu.

UŽ ze samé proměnlivé povahy života plyne, že ani charakter nemá ráz absolutní, rigidní stálosti. Jde o stálost dynamickou, relativní. Také vyjádření charakteru není jednoznačné, charakter může být více nebo méně prokreslen, "vyhraněn". Čím je stálejší a určitější, tím více vystupuje do popředí. V y h r a n ě n o s t c h a r a k t e r u se však nemusí krýt s určitým typem. Podřazení určitému typu je pouze výrazem snadnosti jeho začlenění do kategorií, které jsou stanoveny podle určitých aspektů.

Studium d y n a m i k y c h a r a k t e r u vede k rozboru dění a aktivit, které se na tvorbě vlastností, ev. určitých typů podílejí. Všímá si spíše průběhu formování charakteru, zatímco typologie přihlíží spíše ke konečnému, výslednému tvaru. C h a r a k t e r o l o g i e k á d i a g n o s - t i k a může spíše opomíjet studium subjektivní stránky a usuzovat do jisté míry na podkladě zevních pozorování. Na podkladě srovnání určitého počtu jedinců určí typické kombinace a pak postupuje podle stupně pravděpodobnosti, že z přítomnosti jedněch znaků lze usuzovat na přítomnost znaků jiných. Tomuto přístupu jsou relativně nejpřístupnější takové vlastnosti, které jsou obecné a jednoduše určitelné. Zahrnují především takové charakteristiky aktivity, které můžeme pozorovat i v subhumanní úrovni chování živočichů, jako je pohyblivost -

-nepohyblivost v určitých situacích.

Toto hledisko dalo vznik už klasickým Hippokratovým temperamentům a jejich pavlovské revivalistické modifikaci. Toto hledisko konstituující pojem *temperamentu* se ukazuje pro osobnost příliš úzkým. Většinou autorů však bývá u temperamentu (pokud jej chápou jako samostatný operativní pojem) zdůrazňován jeho biologický, vrozený základ. Poznání tohoto základu biologickou cestou, resp. studiem genetických souvislostí je značně nesnadné. Pokusil se o ně ve svém velkolepém systému E. Kretschmer: chce přispět k diagnostice osobnosti její biometrickou charakteristikou a hereditárním rozbořením.¹⁵⁴⁾ Avšak ani více méně statisticky prověřené souvislosti v psychopathologii nepřinesly očekávaný diagnostický přínos. Podobně i jiné systémy jako např. Violův,¹⁵⁵⁾ či Sheldonův,¹⁵⁶⁾ bratří Jaenschů¹⁵⁶⁾, vzbudily větší očekávání, nežli mohly uspokojit.

Pokusíme se vymezit temperament ještě po jiné stránce.

Charakter bývá blíže specifikován vrozenými a akvirovanými vlastnostmi. Vrozené vlastnosti bývají označovány jako konstituční, Pavlov např. počítá do konstituce fenotyp i genotyp.

Je známo, že charakter se formuje na podkladě určitých dispozic, které životní zkušenost různě usměrňuje či potlačuje, nebo naopak facilituje. Řada zásahů a vlivů prostředí, zejména v raném dětství, působí s podobnou neúprosností a nezávislostí na aktivitě jedince do té míry, že se může s "genotypem" dokonale prolnout a působit jako jediný, ranně získaný komplex postojů či vlastností, který je hoden označení konstituce. Chování člověka v intencích konstituce vyžaduje premalé úsilí. *K o n s t i t u c i* člověk podléhá, "nevypracovává se" k ní. Řečeno jinak: vztah subjektu ke konstituci je *p a s i v n í*. Jaderným projevem konstituce je *t e m p e r a m e n t*. Temperament však nevyčerpává povahu, čili charakter člověka. Temperament může být např. toho druhu, že je v zájmu jedince i společnosti, aby byl "krocen", přetvářen, usměrňován. Mnozí velcí lidé byli velkými právě navzdory svému "založení" (konstituci). Často právě ty osobní kvality či charakterové rysy nejvíce ceněné, vznikají v důsledku *ú s i l í*, *n á m a h y*, *s e b e z a p ř e n í*, člověka "něco stojí". Tento výsledek aktivního úsilí nespadá pod pojem konstituce. Ten výsledek úsilí subjektu, který míří k cílevědomému sebezdokonalení (zdokonalení svého charakteru) označujeme jako *m r a v n í c h a r a k t e r*. Je tedy určitá polarita mezi temperamentem a mravním charakterem. Je právě příznačné pro opravdové mravní vlastnosti, že nevyplývají z konstituce. Jestliže je někdo citově hypersensitivní a proto se úzkostlivě snaží, aby za žádnou cenu "neublížil", nebo v důsledku své "depresivní konstituce" se snaží vždy zavděčit a obětovat se, může to být sice rys prospěšný (častěji bývá taková prospěšnost draze vykoupena), ale není to rys mravní-

ho charakteru. Immanuel Kant vystihl tuto podmínku pravé ethiky, neodvozené ze "zvláštní vlastnosti lidské přirozenosti"¹⁵⁷⁾.

A vyjadřuje nejvyšší aspiraci šlechetnosti i hodnoty osobnosti, když žádá pro šlechetný charakter, aby vykonával činy z povinnosti, nikoliv z "překypění srdce".¹⁵⁸⁾ "I pravím: člověk a vůbec každá rozumná bytost *e x i s t u j e* jakožto účel o sobě, ne pouze jakožto prostředek k libovolenému užívání pro tu neb onu vůli, nýbrž ve všech svých jednáních, ať směřují k němu samému, ať k jiným rozumným bytostem, musí být uvažován vždy spolu jakožto *ú č e l*".¹⁵⁹⁾ Kant ostře vyhrocuje protiklad ethiky postavené na náklonnostech (řekli bychom na temperamentu) a ethiky postavené na prosté účtě k dobru, k zákonu. Nechce nic očekávat od "náklonnosti člověka ... aneb jinak odsouditi člověka k pohrdání samým sebou a k vnitřní ošklivosti". Tato slova zní možná pro naši mentalitu, zdůrazňující příliš princip "uspokojování potřeb", tvrdě; nelze však popřít, že moderní literatura přináší s dostatek dokladů pro vnitřní afinitu jednostranných smyslových a smyslných regulativu ethosu k pocitům hnusu, ošklivosti, ponižování všeho a pohrdání vším. Čím snáze můžeme vyložit charakter z temperamentu, tím méně najdeme podíl mravního charakteru, který je *k o r u n o u*, nikoli apifenomenem charakterotvorných procesů.

Psychopathologie charakteru

Poruchy charakteru označujeme jako charakteropathie či psychopathie. Z. Mysliveček hovoří o "psychopathických povahách" či "zkráceně psychopathických"¹⁶⁰⁾. "... je to povaha, která se již od mládí liší v některém směru od normálních povah ... vyvíjí se od dětství na podkladě vrozeného odchýlného základu a vlivem okolí, v kterém žije. Čím více takové dítě dospívá a jeho povaha se stává diferencovanější a komplikovanější, tím více začínají vystupovat její psychopathické rysy, které ji odlišují od průměrných povah stejného věku".

V. A. Giljarovskij podotýká, že psychopathie nejsou psychickým onemocněním ve vlastním slova smyslu.¹⁶¹⁾ "Jde o případ celkové disharmonie osobnosti, s prosazením jejích dílčích stránek do popředí, s jejich hypertrofií, která sahá daleko za hranice toho, co je možno pokládat za individuální výkyvy".

H. W. Gruhle hovoří o "psychopathických osobnostech či charakterech" a počítá sem osoby, které sice psychiatricky neonemocněly, ale jsou od narození podstatně odlišné od svých bližních. Upozorňuje, že by do této kategorie měli vlastně spadat také oligofrenici (lidé s vrozeně méněcenným intelektem), kteří zpravidla k psychopatům nebývají počítáni.¹⁶²⁾

F. Knobloch¹⁶³⁾ srovnává psychopata s neurotikem (někteří autoři, jako např. cit. Mysliveček, staví vedle sebe neurotickou a psychopathickou osobnost). Zatímco souvislost neurotické poruchy s povahovými rysy musíme zpravidla pracně odkrývat, "nazýváme psychopatem, psychopathickou osobností jedince, jehož povaha je zřetelně abnormální a on sám touto abnormalitou trpí, anebo jí trpí společnost, nebo nejčastěji obojí. Nejde o chorobu s pravým slova smyslu, se začátkem, trváním, zakončením a remisemi, nýbrž o relativně trvalý stav osobnosti". Psychoanalytici uvažují spíše nad těžkými ev. charakterovými neurózami, resp. neurózami charakteru; poukazují na to, že nejednou se povahová abnormalita dá vysvětlit dynamikou. Hovoří se o tzv. těžkých neurotických strukturách charakteru a "asymptomatických neurósách". V duchu rozpoznání psychopatů jako odchylných (úchylných) lidí, jejich úchylností trpí buď oni sami či okolí, postupuje při své klasifikaci také Kurt Schneider.¹⁶⁴⁾ Psychopathie byly považovány za nekorigovatelné odchylky povahy: s tímto stanoviskem polemizuje H. Schultz-Hencke.¹⁶⁵⁾

Psychopaty výstižně charakterizoval názvem své knihy Antonín Heveroch: "O podivínech a lidech nápadných". Základem psychopathie je mu "porušená harmonie duševní".¹⁶⁶⁾

Jistou vystupňovanou kontinuitu od rozmezí normálního typu povahy (schizothymie, cyklothymie) přes povahu psychopathickou (schizoidie a cykloidie) k psychóze (schizofrenie, cyklofrenie) podal E. Kretschmer. F. Riemann uvádí typické, psychopathické a psychotické na stejný základ různě intenzivní obrany před úzkostí.¹⁶⁷⁾

Pro nás stojí nyní otázka především takto: co můžeme nazývat *a b n o r m a l n í p o v a h y*? Jsou to změny trvalého základu projevů konkrétní osobnosti, vedoucí k trvale odchylným projevům. Poněvadž "základu" přísluší atribut relativní trvalosti, postačí, budeme-li charakteropathie vymezovat jako odchylky základu osobních projevů.

Heverochova charakteristika "podivínů" a "lidí nápadných" bezděčně vyjadřuje postoje, které psychopaté ve svém okolí vyvolávají: upoutávají pozornost a vzbuzují podiv, údiv (někdy také obdiv, ale společnost, která častuje psychopaty obdivem, nelze označit za příliš zdravou). V chování psychopatů je něco neobvyklého, běžným kritériím nesrozumitelného. Dojem neobvyklosti však může působit stejně člověk, jehož osobnost je transformována vlivem psychózy, jako genius, který se příliš odlišil od svého prostředí. Celá problematika může být ještě komplikována tím, že jak genius, tak psychotik v premorbidní osobnosti, nejednou prozrazuje známky psychopatie. Zdá se také, že prostou odlišností od malé skupiny nelze vždy označovat za charakteropatii. Psycho-

paté mají nejednou tendenci sdružovat se do skupin, jako např. homosexuálové, nebo vytvářet prostředí preferující psychopathické povahy, jak tomu např. bývalo v profesorských sborech některých gymnasií. V prostředí psychopatů se nutně jeví zdravá osobnost jako abnormální, posuzujeme-li pathičnost jen na podkladě konformity či non-konformity v rámci skupin.

A ještě další obtíž: psychopatie se nemusí vždy zřetelně manifestovat, pohybuje-li se v prostředí, které působí proti abnormálním postojům, sklónům a povahovým rysům. Až náhlá změna podmínek obnaží charakteropatii. K tomu např. může dojít při přechodu z civilního života do války, nebo při přechodu z vojenského prostředí do občanského života.

Také psychopathická povaha prodělává určitý vývoj, který se někdy může projevit jako *h l e d á n í f o r m y a o b j e k t u* psychopathické aktivity. Jeden z našich pacientů nacházel zprvu zálibu ve strašení žen. Později začal strašit svou starou tetu s nožem v ruce, spíše tak, že s ní žertoval. Dále začal s nožem lekat malé chlapce a pocítoval při tom tím větší sexuální uspokojení, čím více je vystrašil. Náhle si uvědomil, že to pravé, po čem touží, je zabíjet chlapce a vidět jejich krev. Tento vývoj se odehrával u mladíka, už od dětství podivínského, během pár let.

U psychopatů vykazujících aberaci sexuálního pudu, vystupovala tato stránka jejich projevů natolik do popředí, že se stávala předmětem izolovaného zájmu, který opomíjel, že každá sexuální aberrace se v nějaké formě týká celé osobnosti. Tak např. v učebnici Kuffnerově z r. 1897 jsou tyto psychopatie parazeny do "anomálií instinktů".¹⁶⁸⁾

U psychopatů všeho druhu pozorujeme zpravidla intenzifikaci psychopathických projevů v pubertálním a postpubertálním období. Samo zastavení vývoje v pubertálním stadiu může vést ke svérázné psychopatii, která je speciálním případem stagnace osobnosti: jde o jedince povahově nevyzrálé, o imaturované charaktery. Jejich vytoužený životní styl a pořadí hodnot nikdy nepřerůstá dimensi puberty.

Někdy se však projevuje charakteropathie už ve velmi časném věku. Náš desítiletý pacient P. se už v předškolním věku nemohl vřadit do žádné dětské skupiny a byl výchovně nezvládnutelný. Jeho dobrý intelekt mu umožňuje racionalizovat a zakrývat své kousky. Když byl napomínán proto, že bodl mladšího spolužáka nožem, vysvětloval to tím, že si zapomněl nůž na *šidli* a posazený si na něj sednul. Nabídně se matce k pomoci při luxování, upoutá její pozornost a mezitím ukradne peníze. Spustí se z okna bytu na balkon, kde na něho dorážejí psi. Zažene je tak, že jim vhodí koště do *pootevřených* dveří, zabouch-

ne je za nimi a pokračuje ve své loupežné výpravě, při níž uloupí 7 Kčs. Chytne malou holčičku, stáhne jí kalhoty a posadí do kaluže atd.

U antisociálních psychopatů je nejučinnějším prostředkem dozor, přísné tresty a izolace, místo jalového dojmání se na jejich "postižení", podporovaným někdy moderní sentimentální literaturou, nebo místo fantastických nadějí nad léčebnými úspěchy, podporovaných nevhodně optimistickou osvětou.

Psychopatie nemusí mít vždy antisociální ráz. Může se projevit v celé řadě neškodných fanatických zálib nebo v "soukromých podvíváních".

Psychoanalytici, protestující proti pojmu psychopatie, mají v oblasti praxe pravdu. Termín "psychopat" skutečně nabyt v diagnostice zvláštní plochosti a fatálnosti. Především může být mezi jednotlivými formami psychopatií stejná vzdálenost jako mezi jednotlivými typy: uvedu pro ilustraci rozdíl mezi depresivní "psychopatií", trávící z nicotných důvodů celý svůj život ve smutku, sebeobviňování a obavách, vedle podvívánského sběratele kuriozit, který dokázal zadlužit celou svou rodinu, nebo vedle sadistického pedofila. Povahová odchylka extrémně nerozhodného anankasty, který se neustále kontroluje a do nekonečna váží při každém činu všechny důvody pro a proti, může mít rozsah od všedních variant až po stupně, které zcela znemožňují samostatný život. Dojem malé terapeutické efektivity, opodstatněný v těch nejtěžších případech, se stává nepodloženým u lehčích forem a může svádět k jednoduché úvaze: psychopatie = neovlivnitelná povahová odchylka. Že podobný závěr může hned při prvních neúspěších poskytnout záminku lidskému pohodlí, je zřejmé. Někteří autoři mluví o *p s y c h o p a t i s a c i* povahy. Jde o povahové abnormality, které se rozvinuly až v pozdějších letech pod vlivem abnormálních podmínek, do nichž se jedinec dostal a vyvolaly trvalé změny jeho povahy. Musí jít o podmínky zvláštní vzhledem k dané osobnosti, nikoliv např. o tíživé podmínky, které sdílela širší skupina lidí, ale jen u jednoho vyvolala psychopatické změny osobnosti. V tom případě by šlo spíše o manifestaci psychopatie, do té doby latentní. I když je zde mnoho sporného, přece nám i tento směr úvah přispívá k relativitě označení psychopatie.

Zdá se tedy, že je účelnější kvalifikovat povahovou odchylku ve speciálních termínech s udáním stupně závažnosti, nežli provádět predikci diagnózou psychopatie (tedy např. těžká schizoidní struktura). Rozpracování jednotlivých typů charakteropatií nepatří do této obecné části, nýbrž je předmětem disciplíny speciální.

Z á v ě r y :

1) Charakter představuje relativně trvalý základ projevů konkrétní osobnosti. Užíváme slova charakter ve stejném smyslu jako slova povaha.

2) Konstituce vymezuje tu část charakteru, která vzniká asimilací získaných vlastností vrozenými znaky a vykazuje nejvyšší stabilitu.

3) Temperament je jádrem konstituce a je charakterizovatelný především pohyblivostí, průběhem reaktivity. Můžeme jej sledovat také u zvířat.

4) Vztah subjektu ke konstituci a temperamentu je pasivní: jedinec jím podléhá.

5) Úsilí po vědomém sebezdokonalení vytváří mravní charakter,

6) Mezi temperamentem a mravním charakterem je jistá polarita.

7) Charakteropatie či psychopatické povahy (abnormální povahy) jsou dány změnami základu osobních projevů.

8) Kritéria těchto změn, které je činí abnormálními, stejně jako i jejich klasifikace je předmětem speciální disciplíny.

9) Za obecná východiska stanovení diagnózy charakteropatie slouží jednak znalost vnitřního uspořádání osobnosti (strukturování charakteru, dimenze přirozenosti lidské existence), jednak srovnávání osobností mezi sebou navzájem a posuzování schopnosti zvládnout trvale životní situace.

10) Theoreticky sice nelze nic namítat proti diagnóze psychopatie, tento termín však nabyl během času infaustní predikce a setření variability, takže se ukazuje nejednou jako zavádějící.

4. Subjekt a vědomí

Bdící mají jeden společný svět, ale snící
se obracejí každý do svého vlastního.

Herakleitos¹⁶⁹⁾

Až dosud jsme si všímali člověka, nakolik se jeví pozorovateli jako objekt. Zabývali jsme se jeho existencí jako individua, které poznáváme jako osobnost. Všímali jsme si jednotlivých linií jeho projevu, které tvoří charakter, pokusili jsme se vymezit tu stránku charakteru, která nás vede k předpokladu konstituce a temperamentu a konečně také té stránky, která vede k charakteru mravnímu. Zejména v této oblasti jsme se několikrát letmo dotkli vnitřního světa osobnosti. Při dosavadním postupu jsme jaksi mlčky předpoklá-

dali, že k projevům, které jsme studovali, se můžeme s uznáním jisté specifčnosti chovat celkem podobně, jako ke skutečnostem, které jsou předmětem jiných věd. Jen pro konečné pochopení psychologických termínů jsme si ponežovali výhradu, že pro ně platí zdroj poznatků, který pramení odjinud, nežli z nazírání na člověka, jako na objekt. Většina vědních disciplin může tuto okolnost zanedbávat, aniž by tím nějak utrpěla povaha jejich zkoumání. Psychologie však tuto svéráznou podmíněnost přejít nemůže.

Necítíme se povolání přispívat na tomto místě k jednomu z největších filosofických problémů - k problému vědomí. Vědomí lze gnozeologicky chápat jako nejvyšší formu odrazu¹⁷⁰⁾. S. L. Rubinštejn se přimlouvá za užití pojmu vědomí jen u člověka. "Vznik vědomí souvisí se vznikem nové formy bytí - bytí lidského - nové formy života ... Vědomí vždy předpokládá poznávací vztah vzhledem k předmětu, který je m i m o vědomí".

"K uvědomění psychických procesů a jevů dochází zprostředkovaně, na základě jejich uvedení do vzájemného stavu s objektivním světem".¹⁷¹⁾ J. Zeman dospívá po důkladném rozboru nejrozmanitějších teorií vědomí k této pracovní definici:

"Intuitivní vědomí by se potom dalo definovati jako kategoriální forma, jejíž smysl je protikladný smyslu kategoriálních forem prostoru a času". Touto formou se stává "transcendentní skutečnost skutečností vědomou, ač nikoliv v tom smyslu, jak tohoto výrazu obvykle používáme. Pouhá existence jistých skutečností za určující podmínky - vědomí - ve sféře vědomého subjektu by k tomu nestačila, nýbrž tyto skutečnosti musí ještě vstoupiti do soustavy vztahů, která se zvedá nad úroveň intuitivně perceptivního vědomí jako nad svým základem ... A tato soustava vědomých aktů a jejich obsahů tvoří teprve to, co míníme vědomím v běžném slova smyslu ". "... akt představování růže a akt, jímž si uvědomujeme toto představování, musí se dít zároveň, neboť oba akty dají teprve spolu akt plného vědomí růže jako jeden a týž akt, avšak dvojnásobný syntésou obou těchto aktů můžeme dostati plně reflexivně intelektuální aperceptivní a zvýznamňující vědomí (soustavu myslí) jako nadvědomí nebo dvojevědomí oproti jeho podvědomým složkám".¹⁷²⁾

F. Krejčí:

"Duševní děje jsou děje, jež si uvědomují bezprostředně ..." "... "bezprostřední uvědomění" je pojem naprosto jednoduchý. Následkem toho jest nedefinovatelný. Nemůžeme říci, j a k si uvědomujeme, v čem záleží to uvědomění; můžeme se jenom dozorůmeti o tom, c o si uvědomujeme".¹⁷³⁾

K. Kuffner:

"Vědomí je něco čistě subjektivního a nedá se objektivně zjistit. Domníváme se, že osoba má plné vědomí, jestliže její projevy, její chování, jednání a její výroky nasvědčují, že po svém obvyklém způsobu dbá věcí a příběhů kolem ní se odehrávajících, nezanedbávajíc žádného ze svých zájmů".¹⁷⁴⁾

K. Leonhard:

"Psychické, je možno říci, začíná tam, kde vědomí. Snažíme-li se toto ale dostatečně určit, narážíme na nepřekonatelné obtíže". Při veškeré vtipnosti četných definic vědomí v nás zůstává dojem jisté neúplnosti. Připouštíme, že lze vědomí duchaplně zařadit pomocí kvantifikátorů nejvyšší, nejdokonalější, nejsložitější do gnozeologického systému. Dovedeme říci leccos zajímavého o vědomí po stránce fyziologické, dokážeme je lokalizovat, ale ani fyziologická zkoumání nakonec nepřesahují rámec, který určuje J. Laufberger, když studuje vědomí na podkladě své vzruchové teorie: "Vědomí je proměnlivý stav ústředního nervstva. Hlavní jeho kolísání jsou: bdění a spánek".¹⁷⁶⁾ A tak nám nezbyvá nežli konstatovat se Z. Myslivečkem: "Každému je zcela dobře známo z vlastní zkušenosti, co míníme slovem vědomí; v každé řeči je to zcela běžný pojem. Kdybychom si však chtěli definovat pojem vědomí, byli bychom značně na rozpacích, kdyby v definici vědomí neměla být stejnoznačná slova jako "uvědomit si, pociťovat nebo prožívat vlastní duševní dění" apod."¹⁷⁷⁾

Neexistuje taková definice, která by nám umožnila pochopit význam vědomí, aniž by předpokládala naši zkušenost s vědomím. Jako sebepřesnější spektrální či elektromagnetické vystižení nemůže barvoslepému nahradit vjem červené barvy, ani vést k její představě, tak bychom neporozuměli smyslu slova vědomí, kdybychom nevzali na pomoc svou bezprostřední zkušenost s ním. Vědomí je samozřejmě vždy vědomím něčeho, má vždy nějaký obsah: ale vědomý způsob existence tohoto obsahu není určitelný jinak, nežli zase pomocí vědomí. Tato situace však nemusí být psychologickému zkoumání nijak na škodu. Budeme předpokládat vědění o tom co je vědomí. Toto vědění se zdá být lepším vodítkem nežli složitě definice, které bývají nejčastěji buď neúplné nebo definice kruhem. Udivuje značná složitost právě těch nejvtipnějších definic ve srovnání s prostým faktem uvědomování si něčeho. A nakonec přece jen objevíme nějakou formu axiomu ekvivalentního tomu, co má být vysvětleno: jedna neznámá je nahrazena druhou neznámou. Ta skupina definic, která přistupuje k vědomí cestou kvantifikovatelné formalizace obsahů (např. kybernetický přístup) nám sice v ideálním případě podává návod k postupu, jak vytvořit model některých složitých funkcí, např. abstrahujícího myšlení, ale oblast takto postižitelná je docela dobře pochopitelná bez vědomí (rozumí se bez vědomí studovaného objektu, nikoliv zkoumajícího subjektu). Tak se stalo vědomí pro ryze přírodovědecky orientované psycho-

logy zbytečnou hypotézou, jak je tomu např. v ranném behaviorismu. Je zcela v intenci takového zaměření popření vědomí vůbec, protože je "objektivními" metodami neprokazatelné. Jestliže je jednosměrnému (a jednostrannému) postupu od subjektu k objektu neprokazatelným objekt (subjektivní idealismus, Berkeley), stává se jednostrannému mechanismu postupu od objektu k subjektu neprokazatelným subjekt. Oba přístupy relativizují jeden typ evidence a pokoušejí se jej inadekvátní cestou dokazovat; postižení této inadekvátnosti pak vede k jejímu přiznání, ale pouze v jednom směru. Jestliže nemůže Descartes (viz v kapitole "Vědomí sebe a jáství") pochybovat alespoň o svém vědomí, nemůže empirik pochybovat alespoň o specifickém chování.

Vědomí je evidentním zážitkem subjektu. U jiných subjektů jsme sice o něm přesvědčení s neotřesitelnou jistotou, dospíváme však k tomuto předpokladu analogizováním se sebou samým.

S v ě v ě d o m í p r o ž í v á m , v ě d o m í j i n ý c h v y - s u z u j í . V rozmezí běžné zkušenosti nepředstavuje tato okolnost obtíže. Nepochybujeme o tom, že člověk, s nímž jednáme, reaguje stejně vědomě jako my. Nesnáze se objevují především v hraničních a patologických stavech. Jiný zdroj obtíží se také vynoří, máme-li určit aktuální obsah tohoto vědomí. Tak např. řada úkonů může být natolik zmechanizována, že může, ale nemusí být uvědomována. Konečně převážná část vědomých obsahů není provázena zřetelnými zevními projevy, které by svou diferencovaností odpovídaly diferencovanosti vědomého zážitku. Psychologie nás má mimo jiné poučit o mezích pravděpodobnosti, s níž můžeme nějaké "vnitřní" obsahy spojovat se zevními situacemi. Tato "psychologická technika odhadu" bývá někdy vlastní "rozeným psychologům" a je nezbytná při jednání s lidmi, nejen v psychotherapii, kde je ovšem její uplatnění *conditio sine qua non* úspěchu.

Že se v tomto odhadu lidé dost často mýlí, dosvědčuje častost "nedorozumění" a "neporozumění", které dokonce vykrytalizovalo v jeden aspekt módního problému "zcizení", který v jevištní rovině tak pěkně demonstruje v "principu mimoběžky" Ionesco, Albee, nebo náš Havel.¹⁷⁸⁾

V obecném tvaru se pak setkáváme s problémem projekce vědomí i ve filosofii. Vědomí bývá v různém rozsahu přisuzováno zvířatům, rostlinám nebo celému vesmíru, zpravidla s různými omezeními. Poučné, i když nejasné tendence tohoto druhu můžeme sledovat např. v Leibnizově monadologii. Jeho vesmír se skládá z jakýchsi entelechiálních atomů-individuí, v nichž se přímátem monismu a determinismu jeví každá monada současně representantem jsoucna.

"Vše jest vyplněno, což působí, že veškerá hmota navzájem je spojena. Ve vyplněném prostoru každý pohyb nějak působí na odlehlá tělesa úměrně své vzdálenosti. Tudiž každé těleso procituje vše, co se děje ve vesmíru tak, že ten, kdo vidí vše, by mohl čísti v každém, co se děje všude, ba i co se dělo či bude dít: pozoruje totiž v tom, co je přítomno, také co jest vzdáleno i časově i prostorově ... Tak ač každá stvořená monada představuje celý vesmír, představuje zřetelněji tělo, které jí jest zvláště oddáno a jehož entelechei tvoří".¹⁷⁹⁾

V podobném smyslu jsou vděčným námětem studia nejrozumnější náboženské systémy. Marx a Engels správně specifikovali úlohu vědomí v jakýchkoliv systémech idealismu a náboženství: škrtneme-li z nich problematiku vědomí a bytí, ztrácí svůj *raison d'être*.

Nás však zajímá problém vědomí ve sféře člověka. Chtěl-li Pavlov odanthropomorfisovat psa, bylo by absurdním počínáním chtít odanthropomorfisovat člověka.

Zážitek vědomí je u každého evidentní. Je vždy vědomím někoho o něčem, tato polarita vystupuje jako vztah *s u b j e k t u* a *o b j e k t u*. Nezáleží na tom, stávají-li se předmětem uvědomování mé vlastní psychické procesy: tehdy se stávají objektem mé pozornosti. Tyto "skutečnosti vědomí" se však nikdy nestávají předmětem mého uvědomování ve stejné formě, jako předměty "mimo mne".

I n t r o s p e k c e ¹⁸⁰⁾ je způsob zaměření pozornosti k obsahům vlastního vědomí. Nemohu tedy zaměřit pozornost k vědomí "o sobě". Snažím se pouze soustředěněji pozorovat pocity, představy, myšlenky, které vstupují do mého vědomí; pokud jsem "při vědomí", vždy zde nějaký obsah je. Není možné "nic si neuvědomovat". Nemusím si být vědom nějakých myšlenek (pojmu) či představ, mám však alespoň difusní vědomí svých tělových pocitů, či vjemů z exteroceptorů. Pak je *ex post* (i když třeba v malém časovém úseku) utřídím, pojmově začleňuji, případně pojmenovávám. Fakt vědomí tedy nevyplývá z introspekce; naopak je jejím předpokladem. Introspekce však není pasivním postojem: je aktivním zaměřením, které navozuje určité změny v mých vědomých obsazích. Snažím se vybat si z paměti komplex mých vnitřních pochodů, které by jinak unikly mému vědomí. Za tím účelem musím omezit aktuální vnímání a reprodukovat v paměti své reakce. Introspekce tedy nemůže být simultánním pozorováním.

K tomu je třeba ještě něco dodat. Pozoruji-li statický objekt, mohu jej mít "v zorném poli" své pozornosti a současně ho myšlenkově "zpracovávat"; tj. rozdělit svou pozornost mezi vjem a aplikaci určitých pojmových kateg-

rií. Do značné míry mohou postupovat podobně, i když mám před očima určitý probíhající proces, tedy změnu. Čím však bude sled změn méně očekávaný, tím obtížnější bude rozdělení pozornosti. Tato nesnáze bude také vzrůstat paralelně s tím, jak bude vzrůstat extensita pozorovaných jevů, tj. čím bude pozorovaný objekt rozlehlejší a komplikovanější a konečně také, čím budou změny nejasnější a nezřetelnější: tím více bude vzrůstat akcent na složce perceptivní oproti složce intelektuální. Je konečně známou zkušeností, že určité pozorování, či "nápad" jím podmíněný, mohou lépe promyslet dodatečně a v klidu.

Dříve nežli přistupuji k záměrnému pozorování nějaké skutečnosti, provádím jistou "prestrukturuaci" budoucí pozornosti; určuji si zorný úhel, aspekt pozorování, jakousi předběžnou selekci očekávaných vjemů, vytyčuji linie, kterými se dám především v určitém rozmezí vést: jednoznačnost prestrukturace závisí na mé dosavadní zkušenosti.

Sebe pozorování se může zaměřit v různém poměru na :

- a) sledování vjemů
- b) představ
- c) aktů myšlení
- d) citových reakcí
- e) volní komponenty

při čemž tyto různé stránky vystupují nejčastěji jako celost různě složitě a proměnlivé konfigurace. Simultánní sebe pozorování by předpokládalo rozdělení subjektu na "subjekt pozorující" a "subjekt pozorovaný"; pozorovatel musí být schopen klást část sebe sama jako objekt, tj. objektivovat část subjektu.

Zdá se, že toto rozštěpení subjektu je vždy jen částečné, a i tak je krajně obtížné, ne-li nemožné. Distančuji-li se např. od svých tělových vjemů, mohou toho docílit buď tak, že od nich odvracím pozornost, nebo je zapojuji do souvislostí, které proměňují jejich kvalitu. Je obtížné posoudit tyto pochody v patologii. V běžných poměrech však lze tvrdit, že je nesporná možnost objektivace vzpomínek, ale možnost objektivace aktuálních vjemů je sporná. Podle toho by tedy introspekce nejlépe postupovala tak, že buď nějak prestrukturuje pozornost (např. budu si pozorně všímat všeho, co mně v klidové poloze a při zavřených očích prochází myslí), nebo se rozpomínám ex post na nějaké své reakce (př.: "co se ve mně odehrávalo v dané situaci, která uplynula"). Rozdělení na kritického pozorovatele a pozorovaný objekt nastává tedy vlastně až během fáze zpracování, kdy část svého subjektu vlastně neobjektivuji přímo, ale prostřednictvím vzpomínky. I při prestruktu-

rované introspekci mohu spíše říci: "pociťoval jsem v důsledku své zaměřenosti intenzivněji to či ono", nežli: "pozoroval jsem se (jako pozorovatel) v těch a těch věcech".

Otázku rozštěpení subjektu v subjekt pozorující a pozorovaný nesmíme zaměňovat s otázkou změny pocitu reality či já, kterou probíráme v jiné kapitole.

Pro užití techniky simultánního pozorování svých aktuálních stavů je pro pozorovatele několik komplikujících okolností: obsahy našeho vědomí jsou

- a) vysoce proměnlivé
- b) různě jasné, "zřetelné"
- c) většinou značně extenzivní a při tom komplexně diferencované
- d) citlivé na sám pokus "státí se předmětem vlastní pozornosti"
- e) nesterilně vůli ovlivnitelné

I když sama introspekce přináší nemálo problémů, je specificky psychologickým zdrojem poznatků o duševním životě a je v nějaké formě zastoupena v každé psychologické metodice. Pro psychologa by nemělo být spornou otázkou její užívání; je však třeba rozpracovávat metody, umožňující introspektivní poznatky správně hodnotit.

Mohou-li býti některými theoretiky hodnoceny uvědomovací procesy a vědomí všeobecně jako epifenomenální, podružné a nedůležité, kontrastuje s tímto akademickým postojem hodnocení vědomí v životě. Člověku není nijak lhostejné, zda vědomí má či nemá. Skoro bych věřil, že ani zapřísáhlému epifenomenalistovi, ujišťujícímu, že vědomí je jen podružná zplodina biochemismu mozku, že vědomí člověka je jen nepatrnou epizodou ve vývoji druhu, "služkou" neúprosných zákonitostí, není tak lhostejné, když se před ním otvírá perspektiva, že by měl ztratit vědomí navždy - tj. ztratit život. Konec konců, nevěřím, že by někomu mohlo být lhostejné, "co" je v jeho vědomí, i když nevědomost hříchu nečiní.

Vědomí je vždy vlastností individua. Člověk má vědomí jako individuum. Vědomá sféra individua tvoří psychologický subjekt. Představuje-li se člověk navenek jako o s o b n o s t, představuje jeho n i t e r n á stránka, kterou je schopen si nějakým způsobem uvědomit s u b j e k t. Poznání subjektu předpokládá vědomí, osobní zkušenost s vědomím. Proto také osobnost by mi byla nepochopitelná, kdybych neuznával také její subjekt. Termín "subjektivní" zde tedy neznamená nereálný, nebo nepravdivý. Označení "subjektivní" jakožto určité hodnocení, je pouze odvozeno z jedné možnosti subjektu, totiž té - řečeno slovy teorie odrazu - že její ráz "zrcadlení", "odrazu" nesubjektivní (objektivní reality) není totéž co realita sama. Odraz něčeho může být -

a je - dalekosáhle závislý na tom, co odráží (tedy: "na odrazové ploše"), a že tedy subjektivní realita se zdaleka nemusí kryt s realitou objektivní. Protože člověk je individualita, osobnost, nekryjí se jednotlivé reality subjektů navzájem. Jedině společenská praxe může poskytnout jednotící kritéria pro rozmanité subjekty, při tom však zůstává možnost, že pro určitý subjekt může platit realita specifická a při tom neobjektivní. I pro dva blízké lidi, sedící vedle sebe na koncertě, exponované shodným podnětům, mohou v daném okamžiku existovat dvě různé subjektivní reality. Lidé se mohou daleko spíše shodnout cestou racionálního, cestou abstraktní a logiky, která tvoří možnost překlenutí subjektivních světů ve světě objektivním. Jedině slovo, jakožto výsledek abstrakce může zajistit dorozumění a uspokojit onu bytostně lidskou touhu po sdílení v objektivním světě a překlenout vzdálenosti mezi subjekty. Teprve z tohoto hlediska můžeme pochopit pravou podstatu dialogu, jakožto zápasu o překonání interindividuálních hranic.

a) vědomí a realita

Psychologický pojem reality je odlišný od gnozeologického pojmu reality. Psycholog se zabývá subjektivní realitou. Zajímá ho struktura subjektivního světa člověka, tj. hierarchie významnosti, závaznosti různých oblastí jeho vnitřního života. Psychologická realita není zdaleka pojmem vymezeným rozsahem "buď a nebo". Psychologická realita má svou stupňovitou a variabilní výstavbu, nepřevoditelnou na jediný faktor. Je "zážitkem" reality. Její psychologická problematika je těsně spjata s problematikou vědomí.

Tuto okolnost nám ve vyhraněné podobě demonstruje pathologie. Že nás právě psychopathologie důrazně upozorňuje na tuto okolnost ovšem nijak neznamená, že by dosah této zkušenosti končil na hranicích "normy". Už velmi povšechná introspekce nás přesvědčí, že zážitek skutečnosti je výsledkem velmi komplikovaného procesu, který zatím označíme jako realizace nebo personalizace.

Proces realizace určuje, které obsahy vědomí mají pro nás zásadní důležitost, obstarává určité odstínění intenzity zážitku, které opět těsně souvisí s emocemi, ev. pudově-instinktivní sférou a s jejími metamorfosami. Za stavu bdělosti (která se nijak nekryje s vědomím; vědomí zahrnuje širší oblast) nám více méně přesně odlišuje meze subjektivního a objektivního světa. Diferencujeme své představy o skutečnosti od svých vjemů a v rámci představ stanovíme jejich stupeň pravděpodobnosti s ohledem na

m y š l e n í . Ve bdělém stavu se proces realizace odehrává pod stálou kontrolou usuzování. U s u z o v á n í m í ř í k d o s a ž e n í j i s - t o t y , kterou ve sféře gnozeologické označujeme jako p r a v d u .

Ani ve stavu bdělosti však nemůžeme reagovat pouze na podkladě evidentních jistot, případně aktuálních smyslových vjemů. Reagujeme na podkladě celé své minulosti, která zase prochází neustálým přepracováváním. Každá zkušenost dává svůj výsledný efekt jediné asimilací zkušenosti minulé, s níž je nerozlučně spjata: ani vnímání a vjem nepředstavují jednoduchý element, také vjem je výsledkem učení a počitek je pouze uměle konstruovaným elementem, vzniklým na podkladě analogizování s atomem. K naší orientaci ve světě nutně přistupují naše představy o něm. Různé nezvládnuté citové komplexy naší minulosti svádějí k preferenci některých představ, které mohou výsledný obraz objektivní zkušenosti zkreslovat a myšlení, které jsme zavolali na pomoc, aby převzalo roli nestranného soudce se může stát nástrojem racionalizace, jak jsme to demonstrovali v prvním dílu učebních textů.

Náš z á ž i t e k s k u t e č n o s t i je do značné míry závislý na představách. Nejedna osoba žije s úzkostnými pocity, vyplývajícími z permanentní představy o ohrožení vlastní osoby okolím. Nějaký minulý zážitek transponuje aktuální skutečnost do zcela odlišné podoby, prožívá imminenci¹⁸¹⁾, i když se okolí k němu chová přátelsky. Subjektivní realita zde zvítězila nad realitou objektivní.

I v rozmezí normy však existuje stav, každému přístupný, ve kterém se může přesvědčit o principiální proměně realizačních procesů. Vnější, objektivní skutečnost si co do akcentu reality vyměňuje své postavení se skutečností vnitřní, subjektivní. Ve s n u pro nás neomezeně platí subjektivní skutečnost. Tím není popírána s o u v i s l o s t tohoto aspektu vědomí s objektivní realitou. Vztahy k uspořádání objektivní reality jsou však pro příslušnou dobu trvání snu uvolněny, regulativy řídící bdělou hierarchii skutečností ustupují do pozadí, z hlediska striktní logiky platí sen za nesmysl, což zdaleka neznamená, že by neměl smysl či význam vzhledem k subjektivní stránce osobnosti. Také sen má své závažné místo v subjektivní realitě, nežijeme jen ve skutečnosti, žijeme také ve snu. Část svého života trávíme pod nadvládou subjektu, i když část menší. Mechanismy snu však nekončí v údobí vymezeném spánkem. Sen přechází do života bdělého ve tvaru s n ě n í a jsou jedinci, kteří se dokáží ponořit do takových denních snů s intenzitou, která "bdělý svět" zatlačí do pozadí. U m ě l e c pak nejednou postupuje tím způsobem, že své subjektivní fantasie (snění) r e a l i z u j e ve světě objektivním, aby přizpůsobil objektivní realitu realitě subjektivní.

b) realizace a derealizace

Realizace a derealizace jsou antagonisty zážitku skutečnosti. Jestliže jsou jedny obsahy vědomí realizovány, jsou jiné derealizovány. Už z této pohyblivosti realizačních procesů plyne, že můžeme přesněji hovořit spíše o subjektivních realitách, nežli o jediné, homogenní a elementární subjektivní realitě.

Dalším poznatkem, který z naší úvahy vyplývá, je, že *d e r e a l i z a - c e* není sama o sobě procesem chorobným, že se chorobným procesem stává až za určitých podmínek.

Všimneme-li si průběhu dne i života z hlediska vědomí, pochopíme, jak dalece vědomí kolísá. Pokusíme-li se tyto proměny vědomí vyložit analogií kvantifikace intenzity, nemůžeme jim současně upřít kvalitativní ráz. Hovorový jazyk užívá srovnání se světlem a hovoří o *j a s n o s t i* vědomí.

Setkáváme-li se u našich pacientů se stížnostmi, které vyjadřují pocit určité snížené jasnosti vědomí, prolíná se nejednou s obtížemi v myšlení. Charakterizují své stavy nejčastěji těmito obraty: tupost v hlavě, stav jako v mrákotách, jako po ráně do hlavy, vše je jakoby v mlze, nemohou se plně probudit k životu, nic necítí, neprožívají, všechno je šedivé, jako by měli v hlavě clonu, žijí jako automat nebo stroj, mají pocit prázdnoty, cítí se jako pod skleněným poklopem, pozorují svět jako za tlustým sklem, jako ve snách, v polospánku, jakoby žili jen na polovic, v útlumu, bez chuti, jako stín, jako mátoha, zvládnou sice svou práci, ale z jejich života vymizely barvy, světla a stíny, stěžují si na svou "necitelnost", necitlivost, jakoby v nich něco vyhaslo, odumřelo, něco z nich vyprchalo.

Vjemům, představám a myšlenkám zřejmě chybí přiměřené citové zabarvení, které dává vědomí jeho hloubku a intenzitu. Vědomí nelze oddělit od *c i - t o v é* složky. Už samo slovo "pociťuji" je blízké ke slovu "uvědomuji si" a bývá někdy užíváno v identickém významu.

Skutečnost se při těchto stavech stává méně skutečnou, *d e r e a l i - z o v a n o u*, i když ve slovníku pacienta nemusí být přímo výraz *o d - c i z e n í*.

Určitá bazální vitální tendence, hluboce biologicky podmíněná, směřuje k realizaci příjemného a *d e r e a l i z a c i* *n e p ř í j e m n é h o*.

Protože stupňování vědomí příjemného a vyřazení vědomí nepříjemného akcí ve skutečně objektivním prostředí je vždy odkázáno do určitých mezí, zatímco apetence subjektu jsou neomezené, objevuje se všelidská tendence překračovat o m e z e n í vyplývající z objektivního prostředí různými manipulacemi s realizačním akcentem. P r o t i principu reality, odpírajícímu uspokojení nekonečných lidských aspirací, pokouší se člověk dosáhnout vědomí štěstí ve svém subjektu.

Životní pocit derealizace uvádí ne jeden filosof a sociolog jako charakteristický pro masovou neurózu moderního člověka. Vybičování smyslových potřeb a jednostranná orientace na podněcování a uspokojování sensualitu pomocí stále se zvyšující techniky šoků (senzace, překvapivost, novost, překotné změny módy atd.) oproti technizaci, monotonii a uniformnosti, která z ní vyplývá, nutně přispívá k prohloubení rozporu mezi subjektivním a objektivním.¹⁸²⁾

I když bližší a podrobnější analýza procesů realizace je úkolem části speciální, poukážeme zde na okolnost, ilustrující vztah mezi emocionalitou a realizací.

Stavy d e r e a l i z a c e ne jednou pozorujeme v negativních afektivních situacích, které překračují meze únosnosti pro subjekt. Výsadkáři udávají shodně pocity derealizace v okamžicích, kdy selhal mechanismus rozevření padáku (pochopitelně, že ne úplně, protože pak by o svých zážitcích nemohli vyprávět). Náhle se dostavil pocit, že nebezpečí se jich vlastně netýká, zcela věcně pozorovali blízkost se zemí, lhostejně si představovali, kam asi dopadnou, jak se roztříští jejich tělo a pod. Strach a hrůza se obvykle dostavily, až byla situace zachráněna. Ne jednou popisují účastníci železničních neštěstí a různých katastrof, že v okamžicích nejvyššího nebezpečí začali se chovat zcela distancovaně, skoro nezúčastněně a teprve dodatečně se "nervově zhroutili". Podobné pocity popisují odsouzení k smrti, vedení na popraviště, z něhož byli v poslední chvíli odvoláni. Náhlé úmrtí blízkého člověka může ponechat subjekt v překvapivém klidu: jakoby dosah celé věci zůstal mimo jeho vědomí (i když o ní nemá logických pochyb), jakoby to nebylo možné, skutečné. Ztráta erotického objektu, na nějž byl subjekt silně citově vázán, bývá i delší dobu po rozchodu následována pocity derealizace; postižený vykonává mechanicky svou běžnou práci a obstarává denní záležitosti "nepřítomně", cítí se být "vyřazen ze života". Derealizační zážitky jsou také známy ze soudních protokolů i belletristických vylíčení u obžalovaných, kteří zkratkově zavraždili a pak si začali uvědomovat význam svého činu. Sugestivně líčí takové pocity Pirandello.

Z v ý š e n é u v ě d o m o v á n í , které je výsledkem realizace, pozorujeme naopak v těch stavech, které jsou provázeny silnou libostí, případně radostí. Nejvýraznějším příkladem může být prožívání erotiky. Prosté sexuální uspokojení, případně orgasmus, může sice rovněž přinést krátkodobý intenzivní zážitek reality rozkoše, jeho závažnost je však závislá na celkovém vztahu k objektu, a čím se stává uspokojení samoučelnější ("cool sex"), tím více se blíží sebeukájení a nabývá forem degradovaného sexu (regresivity).

Plně prožívaný erotický vztah naopak pozměňuje celý systém reality a je - a politování - spíše znám jen z pera básníků, nežli také z psychologických studií. Člověk prožívá v milostném citu proměnu celé skutečnosti, prožívá vše intenzivněji, hlouběji, objevuje estetické a ethické hodnoty, prohlubuje se jeho vnímavost. Někdy je svět přímo znovuobjevován a předcházející životní úsek se jeví jako šedivý a bezbarvý. Motivací nejedné nevěry jinak svědomitého muže není pouhé extramatrimoniální sexuální uspokojení, nebo jen přízemní touha po změně; té by mohl nejednou dosáhnout bez rodinného rozvratu, opuštění ženy a dětí. Pocitový komplex, který ho vhání do extrémů, jemuž je schopen obětovat svou pověst, postavení i čest, vyvěrá z toho, že nový citový vztah mu otevírá novou realitu, antidotum monotonie a derealizace, kterou před tím prožíval, probuzení nového vědomí a zážitek skutečnosti, proti níž jsou jeho povinnosti a dřívější závazky derealizovány. K jakým dalším konfliktům a derealizačním přesunům může toto počínání vést, není už předmětem naší studie.

Zdá se, že zvláště intenzivní vědomí a pohotová přestavba realitních akcentů je vlastní dětem: prožívají jasně a plně nejen objektivní realitu, ale i realitu svých her a fantazií a snadno přecházejí k realizaci jednoho i druhého. Je zřejmě oprávněný předpoklad, že kus této dětské živosti vědomí si nutně uchovávají umělci.

Srovnajme nyní stav našeho vědomí, který se vzácně dostaví, třeba někdy ráno jarního jitra v přírodě, kdy cítíme svět i sebe všemi možnostmi své existence, se stavem únavy pracovního dne, prostým vším svěžesti a vzruchu a dospějeme k závěru, že lidé jsou jen výjimečně na vrcholu svého vědomí, že mnohdy i při vyčerpávající intelektuální činnosti prožívají svůj život v jakémsi polovědomí (což zní optimističtěji, nežli když řekneme "v polospánku", ale znamená to totéž). Čím jsou podmínky života umělejší, čím více se člověk vzdaluje své přirozenosti, čím více prožívá nejrůznější úzkosti, tím rafinovaněji se snaží navodit si vědomí, překračující dimenze všedního dne. Zde podává nejednou záchranný pás umění, nebo nabízí lákavé ovoce zla narkotikum. Někdy se může také umění stát jakýmsi narkotikem, někdy se hovoří např. o filmu jako o "celuloidové droze".

Alkohol, kofein, nikotin, marihuana i nejrůznější psychotonika mají člověku usnadňovat cestu ke znovunalezení reality. Je paradox v tom, že člověk chce objektivní realitu přehlúšit, aby našel realitu svou. Tyto tendence nepřinesla až moderní doba; pouze je vyhrotila, změnila její proporce a někdy zdeformovala. Člověk se vždy snažil nějakým způsobem a v nějaké míře uniknout z pout tíživé reality. Jinak řečeno: snažil se manipulovat svým realizačním systémem.

Jsou charakteristické především dvě cesty, které mají určitou techniku napomáhat přesunu reality. V základech jedné leží *e x a l t a c e*, v základech druhé *m e d i t a c e*. Obě jsou v určitém vztahu (polárním vztahu) k pohybu a obě chtějí navodit *t r a n s*.

Exaltace je intenzivní formou nadšení, zpravidla facilituje pohyb a je facilitována stupňujícími se rytmickými pohyby, případně extatickým tancem. Jsou-li v tomto ohledu proslulé tance dervišů, zapomínáme někdy, že zcela aktuální formu extáze, spojující často - tak jako v archaických kulturách - extatický tanec s účinky narkotik, představuje odezva jazzového tančícího publika, nezřídka potencovaného alkoholem, zejména v linii, která vede od boogie-woogie před rock'n roll ke skladbám rychlého tempa big-beatu. Prudký rytmizovaný pohyb, vzdálený jakýmkoliv běžným formám pohybu, jimiž se člověk orientuje, nebo jimiž přetváří realitu, dociluje snadno porušení kontaktu s objektivní zkušeností, dostavuje se zúžené vědomí (viz dále) stále se stupňujícího opojení, až k zážitku vytržení, extáze, která může vyústit až v agresivní raptus, motorické vybití tenze, nebo v hysterickom ztrátu vědomí. Paralely s rytmizovaným průběhem sexuálního aktu i jeho extatickým crescendem jsou zde obzvláště patrné, také z toho důvodu, že "klíma" tanečního prostředí bývá silně erotizováno. Efekty této extáze bývají většinou velmi krátkodobé.

Meditace není prostým uvažováním a zdaleka ne přemýšlením. Je něčím, co by bylo nejlépe vystižitelné obratem "nazírajícím ponořením do sebe". Jestliže extatik užívá k docílení různého stupně transu extrém pohybu ve smyslu plus, užívá meditující pohybu ve smyslu minus. Snaží se vyřadit maximálně nejen pohyb, zaujetím klidové polohy, ale i svalovou připravenost k němu, tj. napětí svalstva. Řada meditačních technik přináší také návody, jak vyřadit maximálně smyslové vnímání, aby vnoření do sebe bylo co nejúplnější. První fázi meditace představuje rozjímání. Systém, který hlouběji propracovává techniku vnitřní koncentrace, soustředění a přetvoření subjektu, označujeme jako mystiku. Mystické spisy různých dob a prostředí užívají dosti shodného způsobu vyjadřování, i když je zřejmě těžké, aby změny vědomí navozené touto cestou, pochopil člověk bez vlastní introspektivní zkušenosti.

Tato oblast zřejmě také láká některé duševně nemocné, kteří zde nalézají možnost racionalizace svých chorobných pocitů.

c) poruchy vědomí

R. Lemke¹⁸³⁾ pokládá vědomí za první příznak v řadě psychických procesů, zahrnující celek duševního života jako vědomí sebe a vědomí předmětné. Rozlišuje stupňovitost jasnosti vědomí a obsah vědomí. Poruchy shledává v těchto detailnějších ohledech; při stupních jasnosti vědomí: 1. pozorné, koncentrované vědomí ("Besonnenheit"), vyznačuje se schopností pohotové a snadné rozvahy, může se vystupňovat až v jakési "nadměrně jasné", osvětlené vědomí také v některých patologických stavech (jako aura u epilepsie, při intoxikacích) 2. termín "Bewusstseinklarheit" nevystihuje plně tento stav, který charakterizuje jako difuzní vědomí se sníženou intencí; za poruchy považuje jeho chronicitu či labilitu 3. zúžené vědomí ("omezení psychického zorného pole"), normálně při soustředěné duševní práci, v hypnóze, v afektu; patologicky např. u alkoholové intoxikace 4. mráкотné vědomí ve škále: a) zaujetí b) ospalost c) sopor d) koma. Jako příklad fyziologického mráкотného vědomí uvádí spánek se sny. Pokud se týká obsahu vědomí: 1. kvantitativní odchylky: a) zvětšení objemu vědomí u geniů b) zmenšení např. u slabomyslných, při únavě apod. 2. kvalitativní změny při uchované jasnosti při poruchách vnímání a myšlení.

E. Bleuler¹⁸⁴⁾ zahrnuje do kapitoly o poruchách vědomí různé anomálie, při nichž je porušena celková souvislost psychických procesů, nebo je ve vysokém stupni zabrzděno jejich uvědomování. Počítá sem zmatenost, delirantní a mráкотné stavy. Delirantní stavy bývají spojeny s halucinacemi, bludy, nesouvislým myšlením, aktivitou a rychlým průběhem. U mráкотných stavů jde o systematické zkreslení situace, mají určitý smysl a více méně logickou souvislost. Začátek a konec bývá náhlý. Bleuler zde ještě rozlišuje: a) orientovanou, b) desorientovanou formu. a) chování je řízeno zúženým programem, nejčastěji v rozporu s dosavadní osobností, pacient může podniknout cestu, správně si koupí jízdenky apod. b) dají se srovnat se stavy snovými, skutečnost je dalekosáhle zkreslena. Lehké formy delirantní spolu s mráкотnými stavy označuje jako zakalené vědomí. Stupňovité oslabení vědomí: zaujetí, somnolence, torpor či sopor, koma. Za jasného vědomí (Bleuler zde v tomto významu užívá "Besonnenheit"), kterýžto pojem je dle B. každému srozumitelný - i když ho nelze přesně definovat -, chybí každá porucha paměti, orientace je správná. Pokládá tento termín za závažný, protože jednotlivé příznaky nabývají docela jiného významu ve stavu jasného vědomí oproti vědomí pozměněnému.

V. Vondráček¹⁸⁵⁾ dělí změny vědomí na normální a pathické. Mezi normální zařazuje 1. spánek, v souvislosti s ním si všímá a) hypnagógia, stavu mezi spánkem a bděním, usínání, b) hypnexasogia, probuzení c) rozespalosti d) snu 2. extazi 3. hypnozu. Do pathických změn počítá: 1. zúžené vědomí 2. depersonalizace 3. synkopu (mdlobu) 4. epileptické projevy 5. somnolenci, sopor a koma 6. mráкотné stavy a) se zachovalými duševními mohutnostmi (v různé míře) b) s porušenými duševními mohutnostmi c) poruchu větší paměti d) zmatenost, amenci e) deliria f) stuporósní mráкотný stav. Uvádí pak tento přehled: A. kvantitativní poruchy a) krátkodobé: synkopa, paroxysmus d) dlouhodobé: somnolence, sopor koma B. kvalitativní poruchy a) obluzené vědomí b) mráкотné stavy či obnubilace formy automatické vigilambulní, stuporósní a delirantní (Vondráček užívá výrazu "deliriosní").

Z. Mysliveček¹⁸⁶⁾ uvádí zastřené vědomí (zeslabená jasnost vědomí), kterou je možno vyjádřit v gradientech somnolence, soporu a komatu, ve fyziologickém stupni pak lehce zastřené vědomí zaujaté; obluzené vědomí se manifestuje především změnou obsahu - automatické vybavování představ bez aktivního zásahu se podobá snu, proto jmenujeme touto cestou vybavené myšlenky a představy "oneirické" (z řec. onar = sen, gen. oneiros). Vnímání je nejasné, doplňuje se oneirickými produkty, vznikají iluze. Vzpomínka na tento stav je nejvýše útržkovitá, čím slabší, čím byl stav těžší. Mysliveček do poruch vědomí dále zařazuje obnubilace (mráкотné stavy). Na proběhlý mráкотný stav má pacient amnesii. Normální osobnost, dle Myslivečka, při obnubilaci zaniká. Obnubilace stuporósní je charakterizována inaktivitou, imobilností. Při delirantní formě je pacient živý, pohyblivý, převládají-li bouřlivé afekty, hovoříme o afektivně-delirantní formě. Ve stavu vigilambulantní či automatické obnubilace nemusí pacient vyvolávat dojem duševně nemocného, může užívat svých zkušeností, vědomostí, dovedností. Kdo pacienta dobře zná, vystihne, že s ním není něco v pořádku. Ganserův syndrom diagnostikujeme u klidného chování, celkem nenápadného, kdy se však v odpovědích na otázky objevují hrubá nesprávnost až nemožnost (kolik je vám let? - tři sta). Mysliveček nachází Ganserův syndrom zejména u hysterických obnubilací, může se však vyskytovat i u schizofrenií. Imituje simulaci.

Snad těchto několik ukázek postaví k ilustraci různých možností přístupu a různé šíře příznaků zahrnovaných do poruch vědomí. Poruchy vědomí je ne snadné jednotně utřídít z několika důvodů: jednotlivé poruchy do sebe často plynule přecházejí, v různé míře se vzájemně kombinují, často nemohou být vystiženy jen z hlediska terminologie vědomí, ale vyžadují v různé míře užití jiných kritérií (paměti, pozornosti) a konečně záleží i na tom, nakolik považuje autor příslušné třídění za vhodné vzhledem ke své celkové koncepci, nakolik dává přednost systematické před praxí, či nakolik kombinuje oba přístupy.

ovšimneme si především těchto základních poruch vědomí:

1. Odchyłky i n t e n z i t y vědomí

Normální intenzitu vědomí označujeme prostě slovem vědomí, nemáme pro ni zvláštní výraz, proto užíváme alegorii. Řekneme-li vědomí jasné, přisuzujeme tomuto stavu zpravidla něco víc, jakési "projasnění", mimořádně "komponované" vědomí. Ve srovnání se svalovým napětím bychom mohli hovořit o tonic-kém stavu vědomí, to je ale neobvyklé. Bude přece jen vhodné užít alegorií se světlem a abychom se vyhlí zavádějícím významovým přízvukům běžného jazyka, užívejme označení odborných. Běžný, průměrný stav vědomí, který kolísá ve smyslu plus i minus označme jako vědomí l u c i d n í . Zvýšeně zjasnělé vědomí bude pak hyperlucidní. H y p e r l u c i d i t a se samozřejmě objevuje i v normě, existují jistě i interindividuální rozdíly v luciditě. Hyperlucidní vědomí jako zjasnělé až "osvícené" může přicházet i v pathologickém kontextu, např. po některých drogách, u epileptické aury, ale i u některých migreniků, někdy před, jindy po záchvatech. V pozáchvatovém intervalu může ovšem jít o určitý fenomen kontrastu s náhlým odezněním bolesti. Popis takového stavu jedním migrenikem:

"Zatím co by člověk očekával, že bude znaven prodělanými bolestmi, prožívám stav určité pohody. Podotýkám, že užívám jen výjimečně analgetik. Cítím se svěží, mám jasno v hlavě, optimistické ladění, chuť do práce, zájem o všechno kolem, vybavuje se mi řada dobrých nápadů, jako bych si teprve začal uvědomovat barevnost světa kolem, vše je plno netušených možností, mám zvýšenou dispozici k radostným pocitům. Žiji sebe sama i okolí v ostrých konturách. Není to nějak principiálně odlišný stav od jiných běžných duševních stavů: jde o stav výjimečné pohody, který se může dostavit i jinak. Mám prostě pocit výborné nálady, čilé bdělosti, snadno si vybavují vzpomínky, dobře je ovládám a jsem více než obvykle naladěný k estetickému prožívání. Někdy si myslím, že jsem takto za prodělaný záchvat bohatě odměněn".

Docilování takového stavu hyperlucidity je někdy motivací užívání coffeinu, či různých preparátů jako je Ritalin, Psychoton, Centedrin, Fénmetrazin apod.

S n í ž e n é vědomí je kontrastní k popsanému stavu. V mírném stupni ho můžeme označit jako v ě d o m í m a t n é , ve smyslu obvyklého obratu "matně si uvědomuji". Realita je difusně prožívána jako méně reálná, "derealizovaná". Ještě hlubší stupeň sníženého ladění vědomí bychom označili jako vědomí z a s t ř e n é , při kterém má subjekt velmi neurčité, mlhavé pocity, které mu neumožňují, aby se náležitě orientoval. V normě se objevuje

při usínání, silné vyčerpanosti, únavě, někdy při probouzení. Jestliže je matné či zastřené vědomí provázeno touhou po spánku, mluvíme o s o m n o l e n c i . Zdá se však, že stavy sníženého vědomí se mohou dostavovat i bez apatencie spánku, zejména po úrazech, organických postiženích mozku a při otravách některými jedy. Jestliže vědomí prakticky mizí a je pouze virtuální, tj. ze stavu bezvědomí lze pacienta probudit (nejčastěji dočasně), jde o sopor. Zdá se, že sopor není identický s přirozeným, fyziologickým spánkem. Ještě hlubší stav bezvědomí, ze kterého nelze člověka probudit ani silnými podněty je k o m a .

2. Odchytky e x t e n z i t y vědomí

Souvisí těsně s pozorností. Vědomí je vždy nějak zaměřeno, tj. má vždy nějaký stupeň pozornosti. Kapacita tohoto centra vědomí, ohniska bdělosti, nejjasnějšího vědomí má zřejmě inter- i intra-individuální výkyvy. Snad je nějaký vztah mezi intenzitou a extenzitou vědomí; vztah nepřímo úměrný.

V psychiatrické praxi připadá nejčastěji v úvahu vědomí p a t h i c k y z ú ž e n é .

Zúžené vědomí může být vysoce intenzivní, je však selektivně zaměřeno na určitý úzký výsek, nadaný vysokým stupněm reality. Avšak i matné vědomí může být zúжено. K určitému zúžení vědomí dochází už i při soustředěné intelektuální práci. Nápadně vystupuje také při afektech, rovněž sexuální aktivita je provázena zúženým vědomím. Zvláštní variantou zúženého vědomí je hypnotický report.

Zejména v patologických případech je zúžené vědomí nadáno zvláštní rigiditou a izolací od ostatních duševních vlivů, regulativů, zábran. Proto v něm může snadno docházet k trestním činům a má tedy forensní význam.

3. Poruchy p r ů b ě h u vědomí

Vědomí běžně osciluje mezi stavem bdění a spánku. I během spánku si vědomí zřejmě nějak podržuje svou kontinuitu. Nejruznější změny proporcí mezi dobou bdění a spánku můžeme označit jako dissomnie, spánkové poruchy v nejširším slova smyslu. Porušení přirozeného průběhu vědomí představuje i nejruznější stavy bezvědomí (např. při mdlobě). Svěráznou poruchu průběhu vědomí představují rovněž absence, se kterými se setkáváme u epilepsií. Jsou to krátkodobé stavy "nepřítomnosti", "vypnutí", "blokování" vědomí, snad bezvědomí, je nemožné se o tom přesvědčit, protože na proběhlý stav má pacient úplnou amnesii.

4. Poruchy realizací funkce vědomí

V normální vědomé činnosti člověka existuje určitý způsob odstupňování duševních obsahů, které jsou v různých situacích prožívány jako více nebo méně reálné. Záměna těchto dimenzí reality vede nutně k vnitřní desorganizaci. Hierarchie významů je porušena, představy nabývají platnosti vjemů, hranice mezi podstatným a nepodstatným se stírá, vědomí ztrácí svou integraci. Tuto skupinu poruch vědomí můžeme shrnout do kategorie **v ě d o m í d e s - i n t e g r o v a n é h o**. Desintegrované vědomí se může prolínat s různými stupni vědomí sníženého, někdy jen v určitých oblastech.

Desintegrace **v i g i l a m b u l a n t n í h o** typu postihuje spíše širší oblast vědomí, která je sice v rámci subjektu desintegrována, vykazuje však určitou integraci ve vigilambulantním areálu. Pacient může v tomto stavu podnikat určité souvislé akce, tyto však vykazují uvolnění z kontextu subjektu a proto také nejsou nadány obvyklým vědomím (pacient může odejít z domova, vejít např. do kostela, tam se "vzpamatovat" a s údivem uvažovat, jak se tam dostal). Od somnambulního stavu se vigilambulismus liší především tím, že není vázán na spánek, a co do projevu často tím, že je v tomto stavu schopen mnohem komplikovanějších reakcí, řešení, úsudku. Pokračuje-li desintegrace vědomí v hlubší porušení hierarchie systému reality, objevuje se podobnost strukturování vědomí s vědomím oneirickým: vědomí **k o n f u s n í** až **a m e n t n í**, zmatené. Avšak i při dalekosáhlém přeznačování vjemů a situací, chová se pacient přece jen ještě uceleně, jako by žil nějakou fantastickou scénou. Jedna z našich nemocných považovala v tomto stavu oddělení za předpěklí, hovořila s neviditelnými bytostmi, ošetřující personál považovala za personál ďábelský, primáře za satana: pod kachličkami chodby pozorovala různé výjevy. Takové stavy nebývají vždy přesně odlišeny od paranoidně-halucinatorních stavů, zejména pokud máme na mysli jejich floridní stadium.

Desintegrace však může postihnout i dílčí komponenty situace. V **d e - l i r a n t n í m** s t a v u se mění chování nemocného v útržkovité akce, nadané zpravidla značnou těkavostí a doprovázené motorickým neklidem. Delirující alkoholik považoval účastníky vizity, stojící kolem lůžka, na kterém musel být pro neklid připoután chvilku za kolegy (byl číšníkem), chvilku za hosty, ložnici za sokolovnu, prostředí i osoby rychle zaměňoval, bodrou náladu střídala úzkost, pak zase vztek, začal hovořit něco o rvačce, chvílemi jakoby to říkal pro sebe, chvílemi jakoby předpokládal, že jsme očitými svědky, pak zase jako by nám něco sděloval, snažil se pozvednout, obrátit se, výraz obličeje se rychle měnil, brzy odpověděl správně na otázku, jak ho dostali do sanitky, pak počítal peníze, když mu byl předložen prázdný list papíru s výzvou, aby četl, jal se číst smyšlený text atd.

Bližší kategorizování bývá zhusta nemožné, zejména poslední dvě formy se často prolínají v konfusně-delirantní stav, či a m e n t n ě - d e l i - r a n t n í s y n d r o m (amence = zmatenost). Tyto stavy bývá ve všech případech nutné popsat širěji, ev. diagnostikovat v pojmech pathologie vnímání, afektivity, motoriky, myšlení.

d) podvědomí

Ve své učebnici z roku 1913 uvádí Wilhelm Wundt své stanovisko k problému vědomí.¹⁸⁷⁾ Vědomí lze odstupňovat, nulový bod na takové stupnici bude znamenat bezvědomí. Od tohoto absolutního chybění souvislostí (jako protipólu vědomí) je třeba odlišit neuvědomování si jednotlivých psychických obsahů. Tato okolnost vlastně vyplývá z proměnlivého toku vědomí, kde si různé obsahy vyměňují místo. Takový zmizelý psychický element můžeme označit jako nevědomý teprve potud, pokud máme možnost jeho obnovení ve vědomí, "... tj. jeho opětový vstup do aktuálních psychických souvislostí...". Uznání nějakého stavu "nevědomí" nebo "nevědomých procesů", které bychom předpokládali vedle těch, které předpokládají zkušeností dané vědomé procesy, "je pro psychologii veskrze neplodné". Theoretický zájem k otázkám povědomých procesů nepřipoutala ani tak romantika nevědomého (Hartmann, Schopenhauer aj.), ale především Freudovo dílo "Výklad snů".¹⁸⁸⁾ Freud zde rozvíjí svou teorii a označuje studium snu jako "via regia" ke studiu podvědomí.

Už z pozorování pathologických stavů vědomí vysvítá, že mohou existovat procesy, které různým způsobem pozměňují aktivitu člověka, svědčí současně o přítomnosti nějaké formy vědomí a při tom nezanechávají ve vědomí vzpomínek.

Freud obhajuje svou koncepci vědomí a podvědomí tím, že předpokladem podvědomí nedělá vlastně nic jiného, nežli to, co děláme napořád ve vztahu k jiným lidem. Na podkladě určitých projevů předpokládáme, že mají vědomí. Proč bychom se tedy měli vzdávat předpokladu, že také naše vědomé reakce ovlivňuje nějaký mechanismus, jehož si sice nejsme bezprostředně vědomi, ale který se "chová" nápadně podobným způsobem jako naše vědomí, někdy v toto vědomí přechází a dokládá určitý typ "inteligentní" práce, či tvořivosti. Je sice pochopitelné, že se o něm nemůžeme přesvědčit jinak, nežli zase z našeho vědomí, ale z výsledků můžeme usuzovat na složitá dění, která se odehrávají bez účasti našeho běžného vědomí. Tuto oblast lze tedy bez vnitřního sporu označit jako podvědomí či nevědomí. E. Bleuler poukazuje na okolnost, že mnohé drobné úkony (zapnutí knoflíku, přičesání vlasů, zahrnutí mouchy) můžeme provádět, aniž bychom o tom věděli; při tom nejde z velké části o prosté reflexy, o subkortikální akty, nýbrž o akty kortikální, zcela analogické

vědomým funkcím, předpokládají osobně získané vzpomínky. Také "automatické jednání" v hypnotickém experimentu a chorobných stavech mohou být komplikované stejně, jako nějaký vědomý akt. Mnohé reakce v asociačním experimentu lze objasnit teprve tehdy, když předpokládáme neuvědomělý spojovací článek.

"Všechny psychické druhy funkcí, které známe, mohou tedy probíhat, aniž bychom o nich přímo věděli. V tom smyslu existují nevědomé psychické pochody". 189)

"Jsou zcela rovnocenné vědomým psychismům jako členové kauzálního nexu našeho myšlení a jednání. Tím je také nutné jejich spojení s vědomými procesy v jednom pojmu, který je nejlépe označit jako "psyche", a to nejen proto, že ve všem, odhlížeje od chybění vědomé kvality, jsou rovny vědomím, ale především z toho důvodu, že psychologie a zejména psychopathologie mohou být jen tehdy objasňující vědou, jestliže mají současně na zřeteli tak závažné příčiny jevů." (Proloženo mnou.)

Už na podkladě zcela běžné zkušenosti je třeba připustit, že naše vědomé zážitky jsou už vzhledem k omezení aktuální kapacity vědomí, výsledkem mnohem komplikovanějších procesů, nežli si v daném okamžiku můžeme uvědomit. "Příprava" vědomých procesů se odehrává někde mimo ně. Obsah paměti, který naplnily naše zkušenosti, nezůstává ladem, zatím co jej neužíváme. Neuvědomělé vzpomínky a tendence často ovlivňují i naše rozhodování a někdy teprve ex post pátráme namáhavě po stále hlubších a hlubších motivech, které prosadily naše rozhodnutí. Studium podvědomých procesů je předmětem dynamické psychologie osobnosti. My pouze dospíváme k závěru, že pojem podvědomí je pro psychologii osobnosti nezbytný.

e) vědomí a fyziologie mozku

Pokusy o lokalizaci vědomí a duševního života sahají do nejstarších dob. H. W. Magoun¹⁹⁰⁾ dokládá toto prastaré úsilí na historii evropské vědy. Platon a Aristoteles poukazovali na hlavu a srdce, mezi něž byla podle jejich představ rozdělena nižší a vyšší duše. Vyšší duši přisuzovali místo v hlavě. Galenos i jeho pozdní žáci postupovali ve shodě s dobovými fyzikálními poznatky z hydrauliky a všímají si mozkových dutin. Uvádí tři ventriculy, řazené za sebou, jak je nacházíme vyobrazené ještě ve spise Alberta Magna z r. 1506. Galenos lokalizuje "sensus communis" do předních dutin mozku.

V 17. a 18. století se stává pomocníkem dioptrická soustava, podnícena optickými a geometrickými poznatky doby. Descartes si představuje, že psychi-

ké elementy dosahující komor se odrážejí podobně jako paprsky světla na odpovídající motorické dráhy. Jeho pozornost upoutává corpus pineale (epiphysis), nepárový orgán, spočívající na lamina quadrigemina (soudí se o něm, že je zbytkem parietálního oka, vyskytujícího se u některých plazů.¹⁹¹) Descartes se domníval, že právě zde se převážně uskutečňuje jakási syntéza informací. Jak všeobecně známo, pochází od Descarta pojem reflexu.

V první polovině 19. století přichází J. F. Gall se svou frenologickou koncepcí, vyrůstající z předpokladu, že nejvyšší psychické funkce jsou spojeny s povrchem hemisfér.

V druhé polovině 19. století nabývá popularity myšlenka vývoje země, živočichů a člověka. Objevuje se představa geologického modelu, vrstvení, teorie vrstev, která má svůj ohlas ve fyziologii i v psychologii.¹⁹²) J. H. Jackson, L. Edinger, I. P. Pavlov a ostatní určují místo nejvyšších regulujících funkcí - a tedy i vědomí - cortexu, jako vrstvě fylogeneticky nejmladší a základní regulaci životně důležitých funkcí starším, subkortikálním oblastem.

K. E. Baer (1837) už dříve razil "princip progresivní diferenciacce". Z homogenního a společného postupně vzniká heterogenní a specifické. Vývoj jde od centra k periférii, ne tedy "skládáním" horizontálních vrstev na sebe. U embrya pozorujeme základ střední části, ze které se diferencuje vše ostatní. Oproti horizontálnímu modelu diferenciacce je tedy proklamován vertikální model, i pro nervovou soustavu.

V "Revue v neurologii a psychiatrii" (1909-1910) a v "Revue scientifique" (1912) se objevil článek L. Haškovece, zabývající se otázkou lokalizace vědomí v mozku.¹⁹³)

Haškovec dospěl na základě "psychofysiologických úvah", anatomické zkušenosti a klinického pozorování k závěru, že ústředí psychické, "ústřední vědomí" je třeba lokalizovat mimo kůru mozkovou. Píše: "Místo, kde jako v konečné stanici koncentruje se celá mohutnost poznávací, reprezentovaná systémem sensitivním a sensorielním, s mohutností citící i prožitou funkcí myslící, a místo, odkud vycházejí podněty k reakcím vědomým pohybem, myšlenkou, činem (vůle, snaha, chtění) obstarané systémem ideativním a motorickým, místo, kde i ústředí vegetativní dlužno předpokládati, tato centrála, zhuštěný ústřední duševní real, "ústřední vědomí", místo to, jehož analogon důvodně hledáme v uzlinách nižších živočichů anebo primitivních základech mozkových bez kory, místo, které ve vývoji svém bude v embryonální kontinuitě s primitivním útvarem a základem nervovým, místo to nehledáme v kůře, útvaru mladším, nýbrž v útvaru fylogeneticky starším, původnějším".

Toto ústředí se nachází v blízkosti III. komory. Členitost kory mozkové je sice vyvrcholením "dnešní psychonervové" organizace, ale i vrstva její myšlení sloužící je "orgán ústředím ovládaný". Tyto názory Haškovcovy vcelku upadly v zapomenutí a bylo u nás přejímáno především učení I. P. Pavlova, které ovšem ve své všeobecnosti nemusí být v celém rozsahu ve sporu s jinými koncepcemi. Spor se týká především lokalizace a dostatečnosti koncepce kory jako suverenní regulující instance, ovlivňující všechny procesy.

Henri Piéron (1923) se domnívá, že studium mechanismů duševních nevyčerpává celý problém duševní činnosti. Je třeba si položit otázku činitele, který uvádí mechanismus v pohyb: takovou vis motrix je zájem, který těsně souvisí s emocemi. Asociační, myšlenkové činnosti se realizují v neencephalu. Regulace emocí je však hledati v paleencephatické oblasti: ve velkých uzlinách na spodině mozkové, v thalamu. Uvolnění nervové energie šíří se odtud určitými drahami, jichž valná část směřuje do sféry intelektuální. Objasnění myšlenkové činnosti nelze najít v mechanismech kortikálních (196).

P. Rijlant¹⁹⁷⁾ považuje thalamus nejen za pouhou spojku v dráze vědomé čivosti, ale paleothalamus představuje vlastní systém primitivní čivosti, ve kterém vzniká elementární vědomí.

Vědomí je mu spojeno s vmezeřenými pochody, které oddělují "tzv." volní motorické projevy od sensitivních vzruchů periferního původu. Vědomí se váže hlavně na činnost buněčných skupin thalamu a kory. Oblast korová má větší význam u člověka, zatímco thalamus "dostačuje k tvorbě vědomí u mnoha nižších obratlovců a dokonce u většiny plazů a ptáků". Některé druhy podráždění nemusí opouštět úroveň thalamu - obzvláště bolestivost - a přece vedou k uvědomování. Rijlant rozlišuje "vědomé děje, které mohou vzniknout pouze okamžitým vlivem zevního prostředí", představují mu jakési "vědomí okamžité", druhá část vědomí předvídá budoucnost, jde tedy o "vědomí do budoucnosti". Toto vědomí, které bychom raději označili jako prospektivní nebo anticipující, lokalizuje Rijlant do frontálních partií cortexu. Vzhledem k "existenci různých forem vědomí a především hierarchicky uspořádáních vědomých stavů, z nichž jeden je určen aktuálním okamžikem, zatímco jiný se zabývá budoucností" (proloženo mnou) může dojít ke konfliktu. Rijlant zde má na mysli především konflikt intrapsychický.

Pavlov a jeho žáci vidí v korové činnosti vysoce složitou součinnost "velmi dynamického a měnlivého odrazu vnějšího prostředí s odrazem vnitřního prostředí organismu", tj. s vnímáním celého souhrnu somatických a vegetativních (proprioceptivních i interoceptivních) podráždění, která přicházejí do mozkové kůry od kosterního svalstva a vnitřních orgánů a tvoří základ "uvě-

domění sebe sama". 198) Určitou představu o změnách vědomí se snaží po fyziologické stránce nabídnout I. P. Pavlov svým učením o fázových změnách korové činnosti neboli o přechodných stavech mezi bděním a spánkem.

O. S. Rozental (1936) vypracoval sedm variant stavu nervové činnosti mezi bděním a útlumem: 199)

1. normální stav mozkové kůry,
2. stav přechodu k vyrovnávací fázi,
3. vyrovnávací fáze (nivelizační),
4. přechod k narkotické fázi,
5. fáze narkotická,
6. fáze paradoxní,
7. fáze útlumová.

Jde vlastně o fáze bdělosti, které jsou konstruovány na podkladě pozorování chování zvířete vůči intenzitě (slabé, střední a silné podněty) a inhibičně-facilitační diferenciaci (kladné a záporné podněty) podnětů. Narkotická fáze pak přihlíží k upevnění podmíněného reflexu vůči síle podnětu. I v těchto zjednodušených poměrech však nelze stanovit přesný sled těchto fází.

Nivelizační fáze : všechny podmíněné reflexy nezávisle na své síle dávají stejný efekt.

Narkotická fáze : podmíněné reflexy zanikají, nejdříve na slabé, pak i na silné podněty.

Paradoxní fáze : silná reakce na slabé, slabá na silné podněty.

Ultraparadoxní fáze : kladná reakce na záporné, záporná reakce na kladné podněty.

N. J. Vveděnskij studoval jevy parabiologického útlumu na periferním nervovém vlákne. Jsou jisté analogie mezi pozorováním jeho a pozorováním fázových stavů v činnosti cortexu.

I. P. Razenkov popsal ještě "střední fázi", při níž největší efekt dávaly podněty střední síly. Toto pozorování potvrzuje jen velmi málo dalších badatelů.

Aplikace těchto poznatků na člověka není snadná. Z protokolů pokusů vyplývá, že ani u psů, reagujících nesrovnatelně jednodušeji nežli člověk, nelze s určitostí předvídat, která fáze se právě objeví. U člověka není možno na-

víc určit tak jednoduše, co pro něj představuje silný a co kladný, co slabý a co záporný podnět, protože lidské reakce jsou mnohem plastičtější, variabilnější, řídicí se složitým "vnitřním zpracováním". Metodika klasických podmíněných reflexů je ve své mechanické jednoduchosti na člověka použitelná jen výjimečně. Stává se spíše interpretační technikou nežli vlastní metodikou. V tomto ohledu se zdá být pohotovější instrumentální či operantní podmíněování. Operantní podmíněné reflexy nepředpokládají pouhé automaticky mechanické spojení, respektují současně vnitřní aktivitu, či "puzení" individua, "motivaci" u vyšších živočichů. Je posilována ta reakce, která nejvhodněji uspokojuje nějakou potřebu organismu - pracuje s principem "odměny" (uspokojení potřeby) a trestu (neuspokojení, odepření, ohrožení).

Bdělé vědomí I. P. Pavlovovi vyplývá z určitého kvantitativnímu poměru útlumu a podráždění v kůře mozkové, ev. z dislokace tohoto podráždění. Bdělý stav je pak prověřován podmíněně reflexní metodikou. In puncto nevědomých procesů Pavlov soudí: "... tak závažný korový akt, jakým je syntéza, se může uskutečňovat i v těch oblastech hemisfér, jež jsou v určitém stupni útlumu vlivem silné excitace, která v daném okamžiku v kůře převládá. I když v tomto případě nevstupuje tento akt do vědomí, přece jen k němu dochází a za příznivých okolností se může objevit ve vědomí jako hotový, takže se zdá, že vznikl, neznámo jak".²⁰⁰⁾

V. A. Giljarovskij²⁰¹⁾ interpretuje změny vědomí z pavlovovských pozic. Vědomí je představováno nervovou činností určitého okrsku velkých hemisfér, v daný okamžik, za daných podmínek, nadanou optimální, tj. střední dráždivostí. V tentýž okamžik se nachází celá ostatní část ve stavu více méně snížené dráždivosti. Poruchy vědomí tedy vyplývají z porušených vztahů podráždění a útlumu, z fázových stavů.

Sen a oneirické stavy bývají např. interpretovány pomocí paradoxní a ultraparadoxní fáze. Slabé "podněty" - vzpomínky, představy, jsou prožívány jako skutečnost, tedy jako "silné" podněty. Klad může ve snu znamenat zápor - ultraparadoxní fáze. Podobná vysvětlení svádějí k určité simplifikující verbalizaci.

V mnohých případech můžeme pozorovat, jak Pavlovem přehlížená důkladná psychologická analýza duševních procesů, by mohla fyziologii usnadnit pozorování, upřesnit její zaměření, zejména při zkoumání nejvyšších forem činnosti mozku, kde vážné psychologické termíny hrají spíše zavádějící úlohu. Také dva základní procesy "podráždění" a "útlumu" nejsou v Pavlovově koncepci dostatečně jasné.

Poněkud odlišným způsobem se zabývá vědomím V. Laufberger.²⁰² "Vědomí je proměnlivý stav ústředního nervstva. Hlavní jeho kolísání jsou: bdění a spánek".

Jsou řízeny spánkovým středem v corpora mamillaria. Stav vědomí lze rozdělit na 5 údobí. V nejnižším údobí za hlubokého spánku (D, E), krouží vzruchy po uzavřených okruzích kůry mozkové bez jakéhokoli spojení. Člověk při tom nemá vůbec žádných pocitů, ale kroužení vzruchů zachovává v paměti vše, co zažil. V údobí druhém (C) se objevuje snový spánek. Krouživé vzruchy tu nabývají aktivity tím, že vzrušitelnost kůry stoupá. Nestací však k tomu, aby zapojila krouživé vzruchy mezi sebou. Jsou pocítovány, ale nejsou zapojovány do příjmu smyslového. Jsou aktivovány náhodně, snad podle lokálních metabolických podmínek. Třetí stupeň hloubky vědomí je snění, které se odehrává ráno při probuzení nebo za podobných podmínek. Člověk při tom myslí na věci, které mu zpravidla diktuje pohnutkové dění, své snění však vědomě reguluje, dle Laufbergera "logicky". Teprve ve čtvrtém údobí (odpovídajícímu na EEG stavu /A/), se vzruchy zapojují nejen na sebe podle vnitřní kontroly, ale podle nepřetržitého proudu smyslových vzruchů. Je to stav bdění. Za páté období možno pokládat to, za kterého dochází k vědomým reakcím a pohybům, tj. údobí jednání.

Laufberger se pokusil syntetizovat výsledky lokalizačních studií s poznatky elektrofysiologie mozku a psychologie. Přesto v mnoha bodech plně neuspokojuje.

Detailnější zkoumání bdělých funkcí mozku umožnilo až přesnější rozpracování elektrofysiologie mozku a srovnávacích laboratorních metodik.

Okolnost, že předávání vzruchů v nervovém systému se zřejmě děje pomocí šíření elektrických "výbojů" a projevuje se na citlivých měřicích přístrojích změnami elektrické aktivity, umožnilo proniknout do mechanismu činnosti nervové tkáně. Elektrické proudy, které snímáme pomocí elektrod připevněných na hlavu (elektroencefalogram) jsou postačujícím způsobem shodné s proudy, snímanými přímo z povrchu hemisfér (elektrokortikogram). Jemná chirurgická technika, umožňující zapustit elektrody různě hluboko do mozku (u zvířat pokusně, u člověka jako součást operativních zásahů) přinesla ve spojení se studiem kybernetických modelů řadu přesněji formulovaných poznatků. V normálním encefalogramu se setkáváme s charakteristickými druhy frekvence vln, o amplitudě kolem 50 mikrovoltů (amplituda je zřejmě mj. závislá i na odporu kůže, galea aponeurotica a klenby lební. Frekvence je nejspolehlivějším měřítkem. Vlny se tedy dělí podle frekvence za vteřinu a označují se písmeny

řecké abecedy. 203)

Vlny od	1/2	za sec.	-	3 1/2	za sec.	=	vlny delta
"	4	"		7 3/4	"	=	" theta
"	8	"		13	"	=	" alfa
"	14	"		27	"	=	" beta
"	30	"		60	"	=	" gama.

Jedním z nejzajímavějších poznatků se ukázala okolnost, že tyto vlny se charakteristickým způsobem měnily paralelně se změnou stavu vědomí, např. při přechodu od nesoustředěnosti k soustředění. Charakteristickými normálními vlnami jsou vlny alfa. Také hluboké partie mozku mají svou elektrickou činnost, která se přenáší na povrch. Tak vznikají vlastně vlny theta.

K prvnímu pozorování elektrické aktivity mozku došlo už v roce 1924. Hans Berger si povšimnul, že na galvanometru, připojením ke kůži hlavy, se jeví drobné odchylky, měřitelné asi ve stotisícinách voltu, jevící nepravidelné odchylky, snad v důsledku nějakých zvláštností práce mozku. Berger nepatřil k oněm typickým pohotově publikujícím a propagujícím mužům vědy, protože uplynulo 5 let, nežli svůj objev širěji zveřejnil. Pozorování potvrdili angličtí vědci a rázem se v třicátých letech vzedmula vlna nadšení a theoretických aspirací. Mozek člověka se začal jevit příbuzným radiopřijímači! Nebo telefonní centrále? Ať už se staly populárními jakékoliv závěry technické mythologie, ať už vědci sprádali své "science fiction" jakkoliv směle, určitá fakta se stala základem dalších možností výzkumu. Elektronkové zesilovače zprostředkovaly přesnější rozlišování.

Proudy snímané elektrodami z povrchu mozku zřejmě nepředstavují záznam aktivity dílčích okreků. V klidovém stavu se na různých částech hemisfér jeví shodná aktivita, i když zadní část hlavy vykazuje základní rytmy zvláště výrazně. Výsledná křivka nám tedy ukazuje jakýsi "střední" stav elektrické aktivity.

Alfa rytmus je charakteristický pro uvolněný bdělý stav. S nástupem spánku se aktivita mění. V první fázi, při usnutí, se objevují různé aktivity theta i delta, promísené episodkami vln 12-14/sec., se vzestupem a poklesem amplitudy, tedy jakási "vřeténka". V hlubokém spánku se objevují pomalé delta vlny, dosti nízké amplitudy. H. W. Magoun zdůrazňuje dvě různá stadia spánku. 204)

Termíny "lehký" a "hluboký" (lépe mělký a hluboký) spánek vyplývají z míry intenzity podnětu, které je zapotřebí k probuzení. Podle Magouna je l e h k ý s p á n e k charakterizován nepřítomností snu: korové funkce

jsou potlačeny, zatímco subkortikální mechanismy zůstávají celkem nedotknuty: proto dochází ke snadnému probuzení, protože pohotovost těchto subkortikálních zón je k bdělosti nezbytná. EEG obráží synchronizovanou činnost kory v úrovni, která je nezpůsobila pro subjektivní zážitky.

Hluboký spánek označuje jako paradoxní. Paradoxní proto, že proti očekávání se objevuje v EEG určitá shoda s bdělými rytmy. Nepřítomnost pomalých vln by se dala vysvětlit útlumem nespecifického thalamo-kortikálního synchronizujícího mechanismu. Aktivizovaný spánek je tedy charakteristický především útlumy v subkortikálních oblastech, zatímco cortex se částečně "probouzí". Současná hypersynchronizace limbických struktur umožňuje předpokládat aktivaci hippocampa, se vztahem ke zvýšené výbavnosti paměti.

"V obecnější formě je už dávno známý fakt o různých úrovních bdění", což má své důsledky i pro spánek, který nemůžeme chápat jako něco zcela jednotného. (Magoun)

Alfa rytmus je charakteristický pro bdělou klidovou polohu (ležícího, se zavřenými očima). Nenastoupí-li spánek, ale bezvědomí, vlny EEG se úměrně tomu shlazují. Přejde-li subjekt od klidu k aktivitě, dochází ke změně: "Je možné, že typická forma EEG při bdění představuje sumární výsledek milionů nepatrných proudů, jdoucích v různých směrech a v různých okamžicích v neuronech, nacházejících se v blízkosti zevní měřicí elektrody: fluktuační elektrického napětí tohoto druhu označují fyzici a inženýři jako "šum", který jak známo vzniká v důsledku sumace množství náhodných, nespojitých, elektrických efektů".²⁰⁵ Při aktivní práci mozku, otevření očí, vědomém soustředění, totiž alfa vlny mizí, už nepozorujeme synchronní rytmus, části mozku zřejmě začínají plnit svá dílčí poslání. Synchronizace by tak, dle Wooldridge, znamenala pouze vědomí "rozptýlené", připravené k vlastní aktivitě. Charakter EEG ukazuje také zvláštnosti vzhledem k věku. Záznamy novorozenců a několikátýdených dětí ukazují jen vlny delta. Mezi prvním a druhým rokem přibývá temporálně vln theta. Od pěti let vln alfa, asi ve 12ti letech lze považovat EEG za zralý. Lesný zjistil na materiálu National Hospitalu v Londýně, že "ploché" záznamy s abnormálně nízkou amplitudou jsou dvojnásob častější u žen nežli u mužů.

Zcela "dospělý" EEG bývá kladen do devatenácti let. Rozšíření rychlých aktivit bývá dost typické u lidí nad šedesát let.

Další zdroj poznatků představuje EEG zkoumání epilepsie. Epileptická aktivita se projevuje špičatými, rychlými, bilaterálně synchronními vlnami, někdy však i více méně izolovanými, ostrými hroty, episodického rázu, či hroty

o velké amplitudě 14-16/sec., charakteristickými pro grand mal. Bližší rozbor všech znaků a charakteristik se vymyká z rámce naší práce.

Někteří autoři tvrdí, že při nejmenším u 13 % epileptiků je EEG normální a asi 12 % normálních jedinců má patologické EEG, upomínající na epilepsii. Epileptický záchvat nastupuje jen tehdy, jestliže se spontánní, nekontrolovaná impulzace rozšíří z "ložiska" i na zdravou tkáň; objeví se patologická hypersynchronizace mozku.

EEG nás tak může v laboratorních podmínkách informovat o přibližném stavu vědomí bioelektrickou cestou.

Zdá se, že u jedinců disponovaných k epilepsii lze konstatovat určité usnadnění vzájemných spojení aktivit různých částí nervové tkáně. EEG snímáný při provokaci (např. rytmicky blikajícím světlem) ukazuje mnohem bezpečněji latentní epileptické dispozice. Překvapující byl výsledek zkoumání u prvotřídních, inteligentních a bystře reagujících letců (sensibilizovaných flicke-rem a farmaky). Jejich záznam byl blízký záznamu epileptiků, podle Wooldridge se ukázali "dvakrát tak citliví" jako průměrný člověk.

Epilepsie nemusí být vždy inkompaktibilní s intelektuálními schopnostmi ani v chorobné podobě. Jako příklad bývá uváděn E. M. Dostojevskij, G. I. Caesar, Petr Veliký, Napoleon Bonaparte, sv. Pavel atd. Už od dávných dob je známo, že v nervové soustavě lze také vyvolávat reakce drážděním elektrickým proudem. Touto cestou se např. nesly proslulé pokusy W. R. Hesse z Curychu s kočkami, kterým byly implantovány elektrody do mozku. Drážděním určitých částí mozku docházelo k odpovídajícím reakcím: k pohybům, vzteku, strachu atd.

Závažným objevem bylo pozorování James Oldse v r. 1953. Experimenty se týkaly krys s implantovanými elektrodami. Pokus byl později upraven tak, že zvíře mohlo samo stisknout tlačítko, resp. dotekem zapojit elektrický okruh, který vedl k dráždění vlastního mozku (J. Olds, P. Milner): byla vypracována "self-stimulation technik". Elektroda zapuštěná v blízkosti hypothalamu vyvolávala silně libé pocity, zvíře opakovaně vyhledávalo zdroj podráždění tak dlouho, pokud nedošlo k tělesnému vyčerpání. I vyhladovělé krysy, které mohly volit mezi potravou a "elektrickým sebeuspokojováním" preferovaly umělé podráždění mozku. Předpokládaná centra byla označena jako "pleasure centers", tedy centra "libosti". Lokalizace se zřejmě nachází zejména v thalamu, hypothalamu a některých bazálních angliích. Byla diferencována i centra potravního a sexuálního uspokojení. U samce makaka se podařilo zapustit elektrody v takové lokalizaci, že příjemné pocity byly natolik silné, že zvíře se oddá-

valo sebedráždění v průběhu 48 hodin, aniž by projevovalo potřebu spánku. Dráždění cortexu prý obvykle nevzbuzuje pocity libosti, leda snad v kooperaci s podrážděním hlubších struktur. Snad se zde také podílí libost z novosti, ale není zde pozorována ani ta míra atraktivity, ani nenasytelnost, vlastní dráždění přímo v centrech libosti. U člověka bylo dráždění příbuzných oblastí provázáno pocity uspokojení, radosti. "Jestliže bylo vytvořeno zařízení k dráždění centra radosti, nemocní se někdy uvedli do konvulzí, podobných a křečemi při elektrošokové terapii".²⁰⁶ Užití této techniky v terapii schizofrenie nebo k odstranění neztížitelných bolestí se zatím prakticky neosvědčilo.

Analogickou cestou byla zjištěna také centra opačného významu, vyvolávající pocity silně nelibé, resp. pocity napětí. Bývají označována jako "centra trestu".

Detailní hodnocení těchto nálezů by vyžadovalo ještě obsáhlejších výzkumů a informací.

Fysiologické poznatky o regulativech vědomí obohatilo poznání funkcí retikulárního aktivujícího systému, či *f o r m a t i o r e t i c u l a - r i s*.²⁰⁷

Retikulární aktivační systém (RAS) se skládá z nediferencovaných neuronů, prostírajících se od medulla oblongata v průběhu mozkového kmene, mesencephala, včetně thalamu a hypothalamu. Patří k němu vše, co není jádrem mozkového nervu nebo specifickou drahou. Obsahuje nervové buňky, roztroušené ve spleti nervových vláken, která se ve zvětšení jeví jako síť (reticulum). Má spojení s kůrou i periferií pomocí kolaterál s aferentními i eferentními drahami a je s těmito oblastmi ve vztahu vzájemného působení.

Všechny "vstupy" a "výstupy" mozku jsou takto zapojeny na RAS. Nejnápadnějším projevem činnosti RAS je snižování nebo zvyšování úrovně aktivity ostatních částí mozku, spojování a integrace jejich různých projevů (H. W. Magoun²⁰⁸).

Ve vztahu k vědomí nás budou zajímat pouze některé aspekty funkce RAS. Aktivační úloha RAS má jistě vztah k bdění a "tonizaci" vědomí. Přímé dráždění RAS implantovanými elektrodami vyvolává zaměření aktivity "jakoby vznikla situace vyžadující zvláštní pozornost". Pomocí dráždění RAS lze probudit ze spánku, analogicky jako smyslovými podněty. Poškození RAS vyvolává u koček komatózní stav. Celková narkóza je patrně dosahována v důsledku inaktivace RAS. Bolest, smyslové podráždění vyvolává v koře narkotizovaného subjektu

elektrickou aktivitu shodnou s odezvou za bdění. Pacient si však tyto pocity neuvědomuje, protože RAS pod vlivem narkotického účinku neposílá do vyšších částí mozku budivé impulzy. Podobným způsobem možná RAS blokuje uvědomování i některých složitých "nevědomých" procesů.

Kortex by se tak jevil nástrojem detailnějšího zpracování podnětů, který sám ze sebe netvoří nové oblasti poznání, ale je ve vztahu vzájemné souvislosti s MDAS. Upomíná to na některé aspekty smělé koncepce Haškovcovy.

V určitém vztahu k fyziologickému studiu procesů spojených s vědomím jsou výzkumy Penfieldovy, spojené s pamětí. Pomocí elektrostimulace vyvolával u svých pacientů velmi živé vzpomínky, které se rozvíjely v určitém konstantním sledu, doprovázené živými citovými reakcemi. Někteří pacienti popisovali dojem určitého "dvojvědomí", ve kterém si současně uvědomovali reálnost svých vzpomínek a určitý stupeň reálnosti laboratorního prostředí, v němž se experiment odehrával. W. Penfield dociloval těchto efektů přímým drážděním parietálních oblastí. Magoun poznamenává, že šlo o nemocné s konvulsemi a předpokládá poruchy funkcí daných okrsků mozku.²⁰⁹⁾

Vcelku lze říci, že k získání poznatků touto cestou na normálních lidech by bylo třeba při nejmenším dvou nenormálních individuí: toho, kdo by se k podobnému výzkumu propůjčil, a toho, kdo by zkoumání prováděl. A tak by ani tentokrát nebyly výsledky nesporné.

d) vědomí, psychologie a fyziologie

O existenci vědomí se přesvědčujeme vždy na základě určitých vnějších znaků, které uvádíme ve vztah ke své subjektivní evidenci. Fyziologie rozšiřuje počet vnějších znaků, z nichž můžeme usuzovat na subjektivní děje u jiných individuí: EEG mi může rámcově určit stav stupně bdělosti jiného subjektu, aniž bych s ním musel hovořit, vnímat bezprostředně jeho chování, mimiku, gestiku atd.

Postupuje tedy zhruba stejnou cestou, jako postupuje bezděčně každý člověk vývojem své sociability: učí se dekodovat určité projevy jako znaky duševní činnosti, vědomých či nevědomých procesů, které se za těmito znaky skrývají. Důsledné poznávání takových subjektivních dějů přináší psychologie. Bez respektování této roviny bychom si připadali v ovzduší fyziologických poznatků jako na exkurzi v elektrárně, nebo v továrně na počítačové stroje. Lidé, ohdaření živější fantazií, jako B. Shaw²¹⁰⁾, by mohli číst protokoly o výzkumech pokusů s poškozováním mozku zvířat jako záznamy kultivovanějších potom-

ků vivisektorů, kteří mrzačením mozků psů, koček a krys chtějí z přírody mučením vynutit odpovědi na otázky prosté samoučelné zvědavosti. V tom případě by nezbylo, než litovat, že byl opuštěn středověký zvyk, kdy se za podobné všetečnosti lámalo na kole. Výsledky fyziologických zkoumání však lze, i když ne dosud v rozsahu, jaký slibuje teprve budoucnost, aplikovat v terapii a diagnostice. Příspěvek k vlastní psychologické teorii a praxi je však nevelký. Lidé se nepohybují ve společnosti s implantovanými elektrodami. I když bych si třeba přál, aby můj nadřazený místo vyhledávání směrnic se oddával raději "self-stimulation", zdá se, že zřetelně preferuje prvou možnost, bez ohledu na to, že tato kortikální činnost u něj dávno ztratila půvab novosti a nevykazuje oné atraktivnosti a nenasycenosti dráždění centra libosti. Jestliže si má pacientka v analýze nemůže vybavit příslušné vzpomínky, mohu se sice na chvíli zabavit představou o chemismu desoxyribonukleové kyseliny, RAS a elektrostimulace, přirozenější a efektivnější však bude analýza odporu. I když se nejednou otvírá možnost farmakologické či jiné pomoci psychickým aktivitám, zůstává zde vždy, pokud je člověk člověkem, oblast zkoumání a působení psychologickými prostředky, zejména v rozmezí normy; v patologii je pak preference jednoho přístupu a míra jejich vzájemné kombinace věcí volby. Domnívám se, že v jaderné oblasti psychologie se může psycholog obejít bez fyziologických poznatků; fyziolog se však při studiu lidské psychiky neobejde bez psychologie. Vlastní charakter základních psychologických poznatků a hypotéz vykazuje mnohem větší odolnost času nežli fyziologické koncepce. Je možno dnes s užitek- kem studovat pár desítek století starý Aristotelův spis "O duši". Ani ne století staré fyziologické práce mají převážně jen význam historický.

Nadhazují-li někteří kyberneticky orientovaní elektrofyziologové možnosti konstrukce umělého automatu s vědomím (někdy ty různé věštby popularizujících theoretiků připomínají pokažené science fiction, tak jako některé science fiction připomínají pokažené pohádky); nemění tato možnost nic na našich vývodech. Dosáhnou-li dokonalosti člověka, bude o nich platit totéž co o člověku, nadaným vlastní aktivitou, vůlí a rozhodováním. Budou-li závislé na našem programování a zásazích, nebudou lidmi. Nechci zde šíře komentovat okolnost, že lidé zatím vznikají v dostatečném počtu přirozenou cestou bez velkých výrobních nákladů.

Z á v ě r y :

- 1) Vědomí je evidentním zážitkem subjektu. Svě vědomí prožívám, vědomí jiných vysuzuji.
- 2) Vědomí je možno v různém rozsahu projikovat na okolí. Extrémy dokumentují některé filosofické směry.

- 3) Vědomí vystupuje v polaritě subjektu a objektu,
- 4) Vědomí jako vnitřní stránku osobnosti, v jeho individuální existenci označujeme jako subjekt.
- 5) Introspekce je vědomí zaměřené k obsahu vlastního subjektu.
- 6) Introspekce vědomí nedokazuje, ale předpokládá.
- 7) Psychologický pojem reality není totožný s gnozeologickým.
- 8) Psycholog se zabývá subjektivní realitou, tj. realitou jako zážitkem.
- 9) Psychologická realita je výsledkem realizačního procesu, vykazuje stupňovitou a proměnlivou existenci.
- 10) Objektem realizačního procesu může být utváření obrazu světa, selekce vjemů, oblast představ, pojmů, retrospektivní i prospektivní postoje.
- 11) Stupeň realizace je v těsném vztahu s pozorností a emocionálním nábojem. Vyplývá z míry závaznosti pro subjekt.
- 12) Proces realizace má dvě antagonistické stránky: realizaci a derealizaci.
- 13) Realizované oblasti mají pro subjekt platnost bez ohledu na objektivní konstelaci vztahů.
- 14) Prožívání reality i její směřování souvisí těsně s bdělostí a jasností vědomí.
- 15) Člověk může do jisté míry svým realizačním systémem manipulovat.
- 16) Má tendenci realizovat příjemné a derealizovat nepříjemné.
- 17) Stavy derealizace nacházíme často v negativně citově akcentovaných situacích.
- 18) Zvýšené prožívání reality se často spojuje s výrazně libě akcentovanými situacemi.
- 19) Únik z neuspokojující objektivní reality je provázen realizací subjektivních oblastí.
- 20) Prastaré techniky úniku lze spatřovat v protipólech technik, podporujících záměrnou manipulaci s realizačním systémem: v extatice a mystice. K určitým formám úniku však patří také umění a věda.
- 21) Mezi poruchy vědomí zařazujeme: 1. odchylky intenzity, 2. odchylky extenzity, 3. odchylky průběhu, 4. odchylky realizační funkce vědomí, které lze z aspektu integrace označit jako vědomí desintegrované.
- 22) Desintegrované vědomí rozdělujeme podle stupně na a) vigilambulantní desintegraci, b) konfusní a amentní vědomí, c) vědomí delirantní.

23) Všechny psychické funkce, které známe, mohou probíhat bez účasti vědomí. Tyto funkce označujeme jako nevědomé, nebo podvědomé.

24) Pro jejich příbuznost s vědomím a schopnost za určitých okolností uvědomění, je označujeme pojmem "podvědomí" nebo "nevědomí".

25) Fysiologie studuje vědomí po stránce prostorové lokalizace a spojitosti s funkcí vnitřních orgánů, především mozku.

26) Haškovec lokalizuje ústřední základnu vědomí subkortikálně, do blízkosti III. komory, tedy blíže k thalamu.

27) Směr Pavlovova učení o vyšší nervové činnosti soustředil pozornost především na děje kortikální.

28) Pavlov upozornil na možnost vyšších poznávacích funkcí vzdálit se od reality.

29) Fázové stavy mohou na elementárním modelu mechanicky naznačovat změny realizačních funkcí za snížené bdělosti.

30) Zavedení techniky snímání elektrické aktivity mozku a aplikace implantovaných elektrod umožnila přesnější prostorovou lokalizaci a fyzikální charakteristiku činnosti mozku.

31) EEG zachycuje zvláštnosti různých stupňů bdění a vědomí, ev. práce realizačního systému. Stupňovitost vědomí se projevuje elektrofyziologicky.

32) V blízkosti hypothalamu byly objeveny význačné okrsy dráždivosti vedoucí k zažívání libosti a nelibosti. Irritace "center" libosti vedla k preferenci umělého uspokojení proti uspokojení reálně podmíněnému. Intracerebrální libost potlačila "realitu" potavy.

33) Formatio reticularis, retikulární aktivační systém (RAS), ev. mesencephalický aktivační systém (MDAS) se zřejmě zásadním způsobem podílí na aktivaci stavu hemisfér, na zavedení bdělosti a na udržení vědomí. Vědomí je tak těsně spjato s hlubšími vrstvami mozku.

5. Vědomí sebe a jáství

Stačí pouhá dimenze vědomí a subjektu charakterizovat obecný rámec vnitřní stránky osobnosti? Zdá se, že subjekt prožívá sám sebe jako podmět a že tomuto prožívání dává výraz slůvkem "já". Panuje spor o to, zda je toto uvědomění sebe obligátní součástí každého vědomého aktu, nebo zda je něčím zprostředkovaným, zda je pocitem, který vystupuje do popředí jen za určitých okolností. Ještě jinak lze formulovat tento problém: je "jáství" evidentním faktem, nebo je výsledkem objektivace subjektu? Je jáství immanentní vědomí, je jeho neodmyslitelným atributem, nebo je užším pojmem nežli vědomí, jednou

z mnoha jeho možných kvalit?

Wilhelm Wundt²¹¹⁾ považuje JÁ za pocit, nikoliv za pouhou představu. Volní procesy sice mohou být rozličného obsahu, jsou ale pojímány jako stejnorodé procesy. Při volní aktivitě vzniká průvodní pocit vykazující spojitost, ať je vůle zaměřena kterýmkoliv směrem. Tento pocit se rozprostře na vědomí jako celek. Pociť souvislosti všech individuálních psychických zážitků označujeme jako JÁ. Komplex, vyčleněný z celkového obsahu vědomí, spojující obsah pocitů a představ doprovázených pocitem JÁ, označuje jako vědomí sebe.

Už A. Schopenhauer považoval za původní zážitek vůli. Vědomí sebe obsahuje pouze chtění, nikoliv základy chtění určující. Je tedy manifestací vůle subjektu přesahující, člověk ji v sobě prožívá jako něco daného, za hranice čehož nemůže pokročit. Naše individuální vůle je tedy vlastně nevolníkem vůle obecnější, vůle druhu, která klamně formou JÁ představuje prospěch jedin-
ce.²¹²⁾

Friedrich Nietzsche²¹³⁾ kritizuje Schopenhauerův přístup: podlehl v tomto ohledu obvyklé chybě filosofů; převzal lidový předsudek a přehnal jej. "Především se mi zdá chtění něčím komplikovanějším, něčím, co představuje jednotu jen jako slovo".

V hormistické psychologii (hormao = snažiti se, hormé = snahová stránka našeho jednání) je chtění v dynamickém aspektu organizované já. F. Krejčí váže já na představu vlastní osobnosti. "Když se vyvinula představa vlastní osobnosti, když člověk vědomě odlišuje sebe od svého okolí a v něm od jiných osobností, nedá se mysliti žádný úkaz duševní, žádná činnost, žádný stav vědomí, v němž by tato představa nebyla spoluobsažena, nedá se mysliti žádná změna organismu, jíž bychom si nebyli vědomi jako něčeho, co se děje s námi, žádný čin, o němž bychom si nebyli vědomi, že jej konáme my. Tudíž ani žádný cit nemůže býti bez vztahu k této představě a na stupni, kde je představa osobnosti vyvinuta, byly by všechny city egoistické..."

"Vědomí sebe a představ vlastní osobnosti je vyjadřováno slůvkem JÁ. Mezi pouhým vědomím sebe a představou o sobě je rozdíl..." "Každý dojem se této představy nedotýká, třebaže každý uvědoměný dojem ji předpokládá".²¹⁴⁾

O několik let později Krejčí zdůrazňuje spíše fakt, že člověk může pozbyť představy o sobě, vědomí sebe sama, sebevědomí, aniž by pozbyl vědomí vůbec.¹⁰⁾ "... ztrácíme se v dojmech, aniž jsme si vědomi, že existují skrze nás a pro nás... konečně se naše já přihlásí ke svému právu, jest nám, jako bychom byli vyburcování ze sna, ponenáhlu p ř i c h á z í m e k s o b ě ".²¹⁵⁾

Svérázné spojení gnozeologické, logické a psychologické koncepce JÁ přináší už v 18. století J. G. Fichte.²¹⁶⁾

JÁ předpokládá samo sebe; ne-já pro nás existuje jen činností JÁ. Tento předpoklad je obsažen ve zvláštní a speciální formě v každé představě. Objevujeme jej však jen abstraktní reflexí. Pozorujeme své meze, ne však to, co je vymezeno. Já klade omezené ne-já do protikladu omezeného já, které jest já empirickým. Jednání předpokládá předmět, tedy odpor a hranici. Úkolem člověka je, aby vyvinul svou svobodu postupným překonáváním hranic. Tento postup pak Fichte vyjadřuje logickým schematem:

A = A, these, já klade sebe samo

A není non A, antithese, já je konfrontací odlišeno od ne-já

A + non A, synthese shrnuje oba pojmy v pojmu nadřazeném.

Touto cestou konstituuje Fichte vědomí.

Z gnozeologicko-psychologického aspektu interpretuje jáství také G. Lehmann. Ve své knize z roku 1923 analyzuje nejprve různé typy výpovědí o "já": (já) něco tělesně pociťuji; já myslím; já chci. Jáství nevystupuje při těchto označovaných vztazích do popředí stejnou měrou. Tak např. myšlení je pociťováno neosobněji nežli chtění. Při chtění člověk prožívá závislost dosažení výsledku na své aktivitě, při myšlení je spíše pasivní k mechanismu, kterým dosahuje výsledku. Také v čase se různě mění obsahy vědomí, nemění se však vztážnost k já. Já tedy bude nějakou sjednocující funkcí vědomí. J e d n o - t a může být jednotou spojení, "organickou jednotou" (souvislostí), nebo jednotou abstraktní, nebo jednotou absolutního vztážného bodu. Já je jednotou absolutního vztážného bodu. Je jednotícím bodem všech vědomých jevů v časovém diferenciálu. Já představuje identitu subjektu, nezávisle na obsazích vědomí; je kontinuální a identické. V časovém diferenciálu se jeví identické já jako "momentální já". Sen, uváděný jako příklad zdvojení já, není zdvojením já, ale zdvojením hodnocené osoby, která je předmětem charakterologie, může být proto dělena a porušena. Já se tedy Lehmannovi stává aspektem vědomí.²¹⁷⁾

J. L. Fischer (1931) nepokládá přiřazení já k vědomí za jednoznačné. Já je výrazem pro vědomou totalitní funkci, zasahující v celek vědomých subjektivních pochodů. Doprovodem a spolu důsledkem této totalitní funkce já je zážitek jeho domnělé totožnosti, podmíněné relativně konstantní výbavou naší psychofysické konstituce, tělo tvoří integrující součást našeho já. Já lze tedy pochopit jedině v závislosti na totalitním vztahu, obepínajícím řád činností reálného psychofysického subjektu jako celku.²¹⁸⁾

Robert Konečný pokládá já za výraz "vědomého sebeodloučení individua od ostatního světa". Je výrazem vědomí vlastní tělesně-duševní jednoty. Subjektivní zážitky existují i tam, kde nemůžeme "ani zdaleka mluvit o tom, že by byly doprovázeny oním vědomím totalitní intence". Já je vždy výrazem vědomí, kdežto subjekt ani - zdaleka není jen vědomým. Já je psychologicky vázáno na paměť, nejtěžší formy demence a idiocie se vyznačují absencí "já" (příznačný je i slovní výraz "bolí").²¹⁹⁾

Josef Zeman pokládá "empirickou představu já" za výsledek ontogenetického i fylogenetického vývoje. Není útvarem ani jednoduchým, ani neredukovatelným. Nemůže být z toho důvodu činitelem, konstituujícím rozdíl mezi vědomím a sebevědomím, popř. mezi vědomím a podvědomím, jak tvrdí např. P. Janet a E. Bleuler. Zeman se zaměřuje na výklad vědomí sebe: původní, perceptivní vědomí lze, podle něho, označit jako podvědomí. Toto primární vědomí uvědomující si samo sebe - "jsouc takto v souvztahu samo k sobě, se zdvojuje, aby dalo intelektuálně reflexivní, zvýznamňující, aperceptivní (nad)vědomí, jakožto sebevědomí. Vědomí, jak je běžně chápeme, by bylo "soustavou podvojného reflexivního způsobu uvědomování". Vědomí je tedy Zemanovi vlastně sebevědomím, uvědoměním si vědomí v elementárnější formě: jsem si vědom²²⁰⁾ sebe = mám vědomí = vím, že vím = jsem si vědom, že jsem si vědom.

Vladimír Vondráček uvádí do naší literatury pojem *ultrasensibility*: "Pociťujeme, že vnímáme, pociťujeme, že cítíme, pociťujeme, že myslíme, pociťujeme, že konáme. Jde o zvláštní druh sensibility - ultrasensibility. Tato je podmínkou správného vnímání, je-li porušena, vzniká depersonalizace."²²¹⁾

Už u Aristotela se můžeme dočíst o *koiné aisthesis*,²²²⁾ o společném smyslu, či společném pociťování. Znamená naší schopnost vnímatí vjemy našich smyslů jako naše vlastní a zároveň všechny jejich předměty. Společným smyslem dává duše směr činnosti jednotlivých smyslů a k působení z vnějšku přispívá z nitra nedělitelnou pozorností či vnímavostí. Je asi duší vnímací proti duši myslící. Funkce ultrasensibility se manifestuje v tom, co můžeme pochopit u Aristotela jako vědomí objektu za současného uvědomění, že je to vědomí naše. Je to tedy rozlišení hranice subjektivního a objektivního, určuje podíl subjektu v objektivním a podíl objektu v subjektivním. Vondráček uvádí tuto rozlišovací schopnost ve vztah k pociťování, tedy k něčemu, co tvoří přechodnou hranici mezi čítím a city. Objektem tohoto pociťování jsou naše vlastní psychické procesy, tak jako jsou podněty působící na čidla předmětem našeho vnímání. Naše psychická činnost je zde tedy reflektována analogicky jakési interocepce či propriocepce.

Zdá se však, že ultrasensibilita, koiné aisthesis i "dvojvědomí", mající společný rys "odrazu odrazu", ať už pojímaného cestou gnozeologické analýzy, či převážně psychofysiologickým způsobem, spíše vědomí sebe v nějaké formě předpokládají, intenzifikují či graduji; lze ovšem přijmout hypotézu, že subjektivní vědomí se stává sebevědomím až na podkladě určité autoobjektivace. Dá se říci, že koncepce ultrasensibility předpokládá jáství mnohem jednoznač-
nější (já pociťuji, že vnímám), nežli koncepce Zemanova (uvědomil jsem si své vědomí). Ponecháváme zatím tuto otázku otevřenou.

I. M. Sečenov (1864)²²³⁾ zdůrazňuje při sebevědomí a jáství úlohu "systémového smyslu". "Počítky tohoto druhu jsou průvodci pochodů, konajících se ve všech hlavních anatomických systémech těla (hlad, žízeň, pocit blahobytu, unavenost apod.)". Doprovázejí bez přerušení akty, odehrávající se kontinuálně v těle, i když někdy bývá jejich výsledkem jen temný, neurčitý, "nerozčleněný" pocit. Pro exteroceptory existuje jako ekvivalent předmět vnějšího světa; pro zbyvající, "systémové počítky", takový ekvivalent neexistuje: ekvivalentem jsou zde stavy vlastního těla "sebepercipování". Tato subjektivní, kontinuální řada se asociuje s řadou objektivní (pramenící z exteroceptorů). Díky neobyčejné častosti tvoření podobných asociací (osobně percipovaných řad) "...každý počitek ... dostává možnost projevit se ve vědomí a v řeči dvojí formou: bez přídatku J á a s ním". Je to rozdíl mezi větou "pes běží" a "já vidím běžícího psa". V jednom případě předávají se události dějící se mimo nás, ale v druhém se tytéž události p o c i ť u j í j a k o a k t y p o c i ť o v á n í . Já je pak výsledkem této zkušenosti, umožněné reprodukci minulých zážitků. Podklad já je tedy sensitivní. Já se jeví ve dvou formách, jako a k t i v n í a jako p a s i v n í j á . Pasivní já vzniká sdružováním s účinky podráždění nervů světlem, zvukem atd., aktivní reakce tvoří sdružování se svalovými reakcemi.

Jiným způsobem se blíží k jáství E. Bleuler. "Já spočívá ... v engramech všech našich zážitků plus v aktuálních psychismech". Já shrnuje ve zkratce celou naši minulost. Její jednotlivé části ovšem nejsou stejně významné, nejsou ekforizovány (vybavovány). Já tedy představuje kontinuitu našich psychických funkcí, vzájemně spjatých ve zvláště pevný a trvalý komplex pamětních obrazů a představ.²²⁴⁾

V. Tardy²²⁵⁾ hovoří o sebeprožívání, které je téměř neustále v proudu našeho vědomí, někdy v popředí, jindy v pozadí. Je to "aktuální, ale proměnlivý stav". Představa vlastní osobnosti, kterou uvedli už asocianisté, je velmi složitá: v daném okamžiku si uvědomujeme jen některé její stránky a části. Patří do naší mysli a dílčím způsobem se vybavuje. Není to sklon ani vlastnost. "Osobnost totiž nemá jen trvalé vlastnosti, ale také obsahy".

"Podněty k těmto obsahům mohou být podrážkovány pod vlastnosti, jak to učinil Lazurskij. V tomto případě je obsahem osobnost sama, jak si ji člověk uvědomuje".

Bertrand Russel²²⁶⁾ se zabývá "zkušeností z introspekce". "Jsem si nejen vědomí věci, nýbrž jsme si často vědomí i toho, že jsme si jich vědomí". Vidění slunce je zprostředkované, má touha po jídle je bezprostřední. Bezprostředně si tedy můžeme být vědomí všech pochodů, které se odehrávají v naší mysli. Co se odehrává v myslích jiných lidí, poznáváme jen skrze smyslová data, bez bezprostřední zkušenosti o obsazích své mysli bychom vůbec nemohli dojít k poznání, že nějakou mysl mají. Zvířata si nejsou vědoma faktu, že existují jako subjekty svých počitků a pocitů. Zkušenost, týkající se bezprostředně obsahu vlastní mysli je v ě d o m í s e b e. Je to vědomí určitých myšlenek a citů. To ovšem není vědomí naší osobnosti. Snažíme-li se podívat do sebe, přijdeme vždy na nějakou určitou myšlenku nebo cit, ale ne na já, které má právě tuto myšlenku nebo cit. Vzdor tomu pokládá Russel možnost, že máme bezprostřední vědomí já za pravděpodobnou. Celý fakt bezprostřední smyslové zkušenosti zní: "já, uvědomující si smyslové datum". Nezdá se nutným předpokládat, že máme zkušenost o více nebo méně stálé osobě, téže dnes jako včera, ale zdá se, že nezbytně máme zkušenost o oné věci jež má bezprostřední zkušenost. Své výhody shrnuje takto:

"Máme ve vjemech zkušenost o datech vnějších smyslů a v introspekci o datech toho, co lze nazvat vnitřním smyslem - o myšlenkách, citech, touhách atd.; máme dále zkušenost v paměti o věcech, jež byly daty buď vnějších smyslů anebo vnitřního smyslu. Dále jest pravděpodobno, ač ne jisto, že máme zkušenost o já, jež si uvědomuje věci a touží po nich".

Richard Müller-Freienfels²²⁷⁾ zdůrazňuje relativitu "vědomí já". Já lze pochopit jen za zřetele k proměnlivým vztahům k jiným já a k věcem neživým. "Já existuje jen v korelaci se světem". Civilizace a kultura učinila lidi nezávislejší na přírodě: tím hlouběji je však zapojila do společnosti jiných lidí. Tato samostatnost se odráží v nás jako "vědomí já", ale naše vědomí já je současně také vědomím nejá, protože je vědomím já jen potud, pokud je postaveno proti světu. Žádný jednotlivý člověk není "věcí o sobě", nýbrž "bytostí pro jiné".

Tím se však, podle našeho názoru, dostává autor mimo jádro otázky, protože probírá sociální aspekty já, kdežto jáství jako psychologická skutečnost ho nezajímá. Ještě neurčitěji vymezuje já, když hovoří o vědomí, jako "centru vztahů".

Abychom nějakým způsobem mohli jednotlivé přístupy k já uvést v soulad, pokusíme se vyjít z určitého všeobecného faktu: v každém případě je JÁ určitým vymezením existence s u b j e k t u . Každé vymezení předpokládá vztah nejméně dvou skutečností, vykazujících odlišné znaky. "Já", které gramaticky vykrystalizovalo v pevnou formu první osoby singuláru, nemůže být ničím jiným, nežli výsledkem zcela reálného diferenciačního procesu, v jehož podstatě leží systém nějakých vztahů. Půjde zřejmě o zvláštní způsob s t r u k t u r a - l i z a c e r e a l i t y , v níž některé stránky jsou prožívány blíže s u b j e k t u , jiné zase blíže o b j e k t u . Základ těchto pojmů vychází z určité představy prostorovosti. Bude nás tedy zajímat způsob poznávání n í r o z d í l n o s t i s u b j e k t u a o b j e k t u , rozčlenění, rozdělení reality na subjekt a objekt. I když je toto r o z d ě l e n í s k u t e č n o s t i jistě záležitostí komplexní a celistvou, nemůžeme postupovat jinak, nežli, že si této d i f e r e n c i a c e povšimneme, v určité sukcesi a pak si teprve pokusíme zodpovědět otázku po charakteru jáství a po jeho místě v rámci vědomí, subjektů a osobnosti.

R e c e p č n ě - s e n s o r i c k á d i f e r e n c i a c e je výsledkem hodnocení podnětů z hlediska jejich významu pro organismus, případně pro individuum.

1. distanční receptce lokalizuje podněty mimo nás. Patří sem především zrak a sluch, přechod ke kategorii následující tvoří čich. Vidíme a slyšíme "mimo sebe", čicháme "v sobě", i když pach lokalizujeme v různé míře mimo nás.
2. kontaktní receptce je prožívána v povrchu našeho těla, především v oblasti kůže a sliznic. Patří sem jako reprezentativní smysl hmat, který je ovšem smyslem složeným, podobně jako chuť.
3. další skupinu smyslového vnímání by bylo vhodné označit jako propiocepci, které však bývá užívána v užším smyslu. Patří sem tedy komplex receptorů, který nás informuje o změnách v našem těle, především v aktuální závislosti na vztahu organismu k prostředí. Zařadili bychom sem nejen receptci pramenící ze svalů, šlach a kloubů, ale i pohybový a polohový smysl. Přechod ke kategorii další představuje receptce spojená s respiračním traktem, manifestující se především pocitem dušnosti při nedostatku kyslíku.
4. interoreceptce pak zahrnuje obsáhlý komplex vjemů, týkajících se trvalejšího stavu našeho "vnitřního prostředí", kteréžto označení je výsledkem logické abstrakce, protože především toto "vnitřní prostředí" nevnímáme jako "prostředí", ale jako "nás samy", jako "naše tělo". Vjemy z této oblasti jsou pociťovány jako naléhavé "puzení" nebo "odpuzování". Jsou tedy nadány

jistou tensivností, hnacím potenciálem. Patří sem nejen většinou neuvědomě-
lý tok vjemů, signalizujících činnost našich orgánů, ale i signalizace
tělových potřeb, které vázány na určité systémy označujeme jako "pudy". Tato
pudová struktura vykazuje nejužší vazbu k subjektu. Zatímco ještě o boles-
ti říkáme "bolí m n e zub", říkáme o zážitku puzení nikoliv "mé tělo
má hlad", nýbrž "já mám hlad", "j á mám žízeň" a říká-li někdo v tomto
smyslu "mé tělo potřebuje ...", pociťujeme to jako intelektualizaci nebo
vtip.

Seřadili jsme naše sensorium, či složky, jimiž je vytvářeno, do polární
soustavy, kde jeden pól je tvořen distancující (tj. subjekt transcdující)
e x t e r o c e p c í, druhý pól je pak představován identifikující (tj.
subjektu immanentní) i n t e r o c e p c í. Za běžných podmínek existence
organismu shledáváme přímo úměrně k exteroceptivnímu pólu proměnlivost a la-
bilitu obsahu vjemů; přímo úměrně k interoceptivnímu pólu, k jeho "blízkosti"
určitou stabilitu, konstantnost, případně periodičnost vjemů. Fylogeneticky
nejstarší (a také ontogeneticky) je oblast interoceptivní, která zřejmě urč-
je směr, kterým se později vyvíjí oblast exteroceptivní. Exteroceptivní oblast
vykazuje mnohem větší možnosti diskriminace podnětů, nežli oblast interocep-
tivní. Exteroceptivní oblast nevykazuje sama ze sebe tu míru angažovanosti
"puzení", jako oblast pudová. Také co do orgánové lokalizace můžeme pozorovat
rozdíly: blízkost k exteroceptivnímu pólu je nadána mnohem větší určitostí,
"ohraničením", nežli blízkost k pólu opačnému. Naproti tomu je oblast aktiva-
ce pudů prožívána mnohem globálněji v rámci subjektu, nežli aktivace systému
exteroceptivního. Exteroceptivní oblast zřejmě nabývá svého významu v kontextu
s oblastí interoceptivní.

Za stavu zdraví si běžně neuvědomujeme podněty vycházející z našich
vnitřních orgánů. Stačí však malý zvrat v oné plynulé "automatické" orgánových
funkcí, aby se ohlásily ve změnách vědomí. Vědomé procesy přestanou probíhat
v oné nezávislosti pozornosti na orgánových činnostech, subjekt přestává po-
cíťovat onu "volnost" vzhledem k této sféře; začíná pociťovat "nevolnost".
Porušení integrity individua jako organismu, ať už periferního či viscerálního
původu, se nejčastěji hlásí jako "bolest".

Bolest sama není vymezena jedinou kvalitou, může mít nejrůznější vlast-
nosti, odstíny, zabarvení, intenzitu. V průběhu onemocnění se vynořuje řada
dalších kvalit vjemů v závislosti na změnách funkcí organismu: kvalitativní
paleta vnímání se zde rozšiřuje, často způsobem pro pacienta značně nepříjem-
ným. Pro některé pocity nemáme slovní označení. Nejčastěji bývají pocity spo-
jené s chorobným děním jmenovány jako svírání, tlak, napětí, štipání, svědění,
dušnost, závratě, pálení, nebo vystihovány alegoriemi: jakoby se chtělo srdce

utrhnout, jakoby jehla bodala do žaludku, jakoby se jícen stahoval atd. Čím jsou tyto pocity zřetelněji vyjádřené, tím mají větší tendenci vyplnit vědomí subjektu a vyvolávat puzení, intenzivně pociťovanou touhu zbavit se těchto stavů. Už anticipace např. bolesti vyvolává v člověku úzkost, pocit ohrožení. Není asi bez významu pro vývoj osobnosti, že člověk zahajuje svou extrauterinní existenci pocity převážně nelibými. Už novorozenec se patrně seznamuje s "dušností", která stojí nejednou na počátku i na konci života.

M o t o r i c k o - e f e k t o r i c k á d i f e r e n c i a c e .
Přehradu mezi "pasivním" vnímáním a "aktivním" pohybem se nám ukáže méně neproniknutelné, jestliže si uvědomíme, že ani vjem není zcela pasivní záležitostí a že ani pohyb nemůže být zbaven spojitosti s vnímáním. Každý prostý vjem obsahuje, v jakkoliv "zanedbatelném stupni", onen moment "puzení", směřující buď k jeho "přijetí" nebo "odmítnutí". Pavlov pojmenoval vjemy jako signály. V určitém smyslu jsou skutečně signály pro aktivitu individua. Na nižším stupni je tato aktivita především motorická. Také organismus se stává pasivním předmětem pohybu; nikdy však tak dokonale pasivním jako objekt neživý. Všeobecná komponenta puzení, která souvisí už s biologickou dráždivostí, je puzením k pohybu. Schopnost svalově reagovat, zejména ve tvaru lokomoce, je dalším zdrojem rozlišení subjektu a objektu. Čím je dítě méně schopno ovládnout svou motoriku (sedání, chůze), tím méně je schopno korespondovat se zevním světem. Fylogeneticky lze najít analogie u rostlin, hub, červů a obratlovců. Kojenec žije především v areálu svého těla.

Progredující motorika vymezuje subjekt a objekt dvojím způsobem:

1. jako překážku vlastní aktivity (k překonání odporu, který představuje přemístění rukou, je třeba méně úsilí, nežli k přemístění např. hračky)
2. jako vztah ke směřování aktivity. Této komponenty si lze povšimnout už u zraku. Proměnlivost záběrů našeho zorného pole má jednu konstantu, směřuje z vnějšku do určitého prostoru, který sice nepociťujeme bodově, ale lokalizujeme jej jako celek do horní přední části hlavy asi v oblasti retinální. Lokalizace zorného pole je prožívána v těsné souvislosti s pohyby hlavy a ostatního těla.

Jakýsi psychologický princip relativity spočívá v tom, že posuzujeme všechny směry vždy vzhledem k sobě. I když se pohybují, zůstává pro můj subjekt platné jedno vztažnostní centrum: tímto centrem jsem já sám: okolí se v každém případě může pohybovat jen kolem mne: tuto konstantu nevyjadřují fyzikálně, ale tvoří součást mého zážitku jáství.

Dítě postupně ovládá motorickou činnost, až do fáze pohybové zralosti, kdy svalstvo může být pokládáno za hotový nástroj k motorickému ovládnutí skutečnosti ("k motorické agresivitě"). Ono centrum, z něhož vycházejí popudy k aktivitě, prožívám jako sebe. Přesněji řečeno není zde jednoduchý fyzikální vztah impulsu a pohybu, nýbrž popud a akty tvoří celek, "popud se stává aktivitou". Překonávám překážky, abych mohl realizovat své popudy; tato realizace není ničím jiným nežli seberealizací.

S ohledem na určitou oblast, z níž vyvěrají popudy k činnosti (a kterou budeme teprve později specifikovat) a která představuje jakési ústředí aktivity subjektu, nepociťujeme také všechny části těla jako stejně hodnotné. Hovoříme o příznaku blízkosti k já.²²⁸) Vědomí našeho těla, náš zážitek sebe jako fyzické osoby, je dáno souhrnem všech vjemů, týkajících se naší tělesnosti. Hranice tohoto území vůči objektivní skutečnosti (lépe: vůči objektům), jsou vymezeny pokožkou a sliznicí. Tělové já (přesněji: tělesně pociťované já) má určitý centralizační systém, má periferii a centrum. Ani tato škála není stabilní, nýbrž nabízí možnosti nejrůznějších přesunů hodnotících akcentů. Tento poznatek má svůj dosah nejen v oblasti psychosomatické medicíny, ale i v defektologické praxi, v běžném medicinském a pedagogickém přístupu a konečně i při utváření sebehodnocení osobnosti.

Běžně je známo, že jsou snáze přijímány zákroky na distálních částech těla, nežli zákroky v oblasti "hlavy" (facies) nebo "pohlaví". Nejde jen o přímou úměrnost k bolestivosti zákroku. Lze také vyzorovat, že tato blízkost k já (Ich-Nähe) není jen výsledkem životní závažnosti orgánů. Slezina a ledviny jsou nepochybně životně důležité orgány, ač lidé medicínsky neobeznalí ani nemusejí vědět, že je mají. Naproti tomu respirační systém a oblast kardiální mají vysoký stupeň blízkosti k já. Lidová představivost nejednou umísťovala duši do hrudi v místech, kde nejblíže sousedí trachea se srdcem. Podobné výsadní postavení zaujímá hlava, i když si mozek v jeho prostornosti, příp. hmotnosti přímo neuvědomujeme: v hlavě jsou však kumulovány ústřední nástroje smyslové orientace. Zdá se, že místo ve škále "blízkosti k já" zaujímají orgány podle míry své participace na afektivním prožívání.

Prostorový rozsah našeho těla označujeme jako tělové schéma. Mění se výrazně při intoxikacích, v hypnagogiu, při procitání, při febrilních stavech atd.

Řada obrátů běžné řeči nám dochovala odvození řady činností, jejichž souvislost s původním tělesným pociťováním se už dávno zdá zpřetrhána. A přece

nám v mnohých výrazech pro psychické stavy a děje souzní jejich elementární prázeklad. Tak hovoříme o pociťované "úzkosti", při čemž zevní výraz ("schoulení se do sebe") jakoby skutečně naznačoval člověka, který je fyzicky "tísněn" úzkým prostorem. Někoho "tíží starosti"; držení těla člověka nesoucího "tíhu odpovědnosti", či "obtěženo starostmi" odpovídá držení těla člověka, nesoucího břemeno. Jiné takové obraty: "dotknul" se problému, "utekl" od tématu, "proniknul" do podstaty, "zmocnil se" řešení či nápadu, "zahnal" nepříjemnou myšlenku, "potlačil" v sobě nutkání, "zaujal stanovisko", "upoutal pozornost", pocítil odpor - atd.

Jednou z rozhodujících fází vývoje motoriky je chůze. Teprve pomocí chůze člověk ovládá prostor a vymezuje svůj vztah ke světu. Člověk "přistupuje k něčemu", pohybuje se k cíli, staví se na odpor. Člověk je t v o r e m v e r - t i k á l n ě v z p ř í m ě n ý m , na rozdíl od horizontální orientace převažující u zvířat, která se sice mnohdy pohybují rychleji, ale paralelně se zemí. Vzpřímená poloha, zrak jako dominantní smysl a dovednost prstů trvale odlišily člověka od světa zvířat (Engels²²⁹).

R e f l e x i v n ě - a b s t r a h u j í c í d i f e r e n c i a c e .

Nad sensorickou percepcí světa se u člověka klene oblast detailního zpracování a uchování stop, engramů, vzpomínek, pamětních dat, která tuto sensoricky-aktuální činnost dalekosáhle zpracovávají v oblast, která zastupuje, nahrazuje bezprostřední vnímání a je schopna utvářet prostor vědomí emancipovaný od bezprostřednosti aktuálního vnímání. Ať už tuto oblast označíme jako druhoznámní, nebo reflektující, zprostředkující, jde o sféru činnosti, která poskytuje takřka neomezenou možnost manipulace se znaky, mimo bezprostřední konfrontaci s vnímáním objektů. Nahrazuje-li zde smyslový podnět jeho pamětní surrogát, může-li zde dokonce vjem bytí substituován pojmem, nekončí ani zde vztah k oné primární tenzivnosti, tlaku, puzení, i když je toto puzení přetaveno do subtilních forem a jemných nuancí, i když si zde vytváří člověk appetite tak vzdálené jednoduchým biologickým potřebám. Právě tato oblast mu propůjčila práva tvůrčí hrdosti a vítězství nad animální omezeností. Vzpřímený postoj člověka jako by symbolizoval jeho vzepětí zdola vzhůru, jeho obzor a rozšířenou perspektivu v retrospektivním i prospektivním směru. Právě tato oblast mu propůjčuje velikost i bolest poznání a pasuje jej na pána a vládce. Díky své schopnosti vytvářet o d v o z e n o u s k u t ě č n o s t , má propůjčenu m o ž n o s t největší dosažitelné svobody od podřízenosti okamžiku a situaci. Tato možnost však není ničím daným, je teprve výsledkem zápasu, úsilí o její dosažení, výsledkem boje a odvahy. Člověk dosahuje této svobody jediné ve vědomém tvůrčím aktu, v realizaci svých nejvnitřnějších tužeb proti nepřející realitě.

Proto i nejvyšší poznávací činnost je výrazem aktivity, vrcholem tendence života na cestě od prvoka k člověku. Také tuto oblast pociťuje člověk jako svou vlastní, subjektivní, relativně autonomní, vnitřní, "svou". Zde prožívá své poznání jako vědomí poznávajícího subjektu o poznávaném objektu, subjektu, který oproti objektu vládne vnitřní kontinuitou (bez níž není vědomí možné), diferenciací svého prožívání vztahu k objektu a své odlišnosti od objektu jako individua. Toto vědomí sebe předchází formulaci či logickou abstrakci sebe jakožto subjektu. Vědomí sebe může být ovšem reflexivně zesilováno. Obrázím zde svůj subjekt v rovině významů, vymezují své místo v systematické vztahů, pojmenovaná skutečnost se stává součástí inventáře mé existence ve světě, i když nežiji trvale v zaměření na abstraktní souvislosti subjektu a objektu. V tomto smyslu je vědomí sebe neodlučitelnou charakteristikou vědomí.

Vědomí sebe je dáno vědomím jako formou existence subjektu

Jinými slovy: vědomí sebe je přirozeným aspektem existence lidského subjektu. Je v těsné souvislosti se zážitkem jáství. JÁ je výrazem časoprostorové centralizace našeho duševního života. Vědomí vždy obsahuje atribut subjektivní; vědomí jako subjekt však není vždy stejně intenzivně prožíváno. Ukázali jsme si, že diferenciaci subjekt:objekt v oblasti recepčně-sensorické, motoricky-efektorické i reflexivně-abstrahující vytváří jedním, i když různě nuancovaným způsobem strukturalizaci skutečnosti. Zatím jsme blíže nerozebírali podklad, který je různým formám subjekt-objektové diferenciaci společný. Jeho zdroj vyplývá ze zážitku aktivity subjektu. Jaké jsou prapůvodní regulativy této aktivity? Individuum se snaží zachovávat i rozšiřovat svůj život, intenzifikovat své prožívání. V elementárním tvaru pozorujeme jasné rozlišení na komponentu příjemného, které subjekt vyhledává a stupňuje a na komponentu nepříjemného, kterému se subjekt brání, vyhýbá a snaží se je alespoň snižovat. S prospektivním myšlením a možností manipulace s realizačním systémem se tato elementární přímočarost Freudova "principu libosti" dalekosáhle proměňuje. Libost elementárního uspokojení může být dalekosáhle ignorována ve prospěch prospektivního očekávání, nebo rozšíření subjektu za hranice úzce biologické prosperity individua. Jaké jednání označujeme (a vysoce hodnotíme) jako nesobecké, "neegoistické" (ego = já)? Takové, které je řízeno ohledem na nadosobní, respektive nadskupinové normy. K takové situaci dochází tenkrát, když subjekt rozšíří svou subjektivní realitu nad úzce momentální aspekt sensuálního sebeuspokojení. Zde asi je smysl onoho indického "Tat tvam asi!" - "To jsi ty!" Svétasvatary, nalezení bytostné identity subjektu s objektem.

Zážitek jáství je utvářen jako výsledek kontinuity bytostně životních potřeb individua a jejich uspokojování, proti kontinuitě ohrožení těchto základních puzení. Jáství tedy nutně vyrůstá na bazi pudové a je zážitkem a k t i v i t y s u b j e k t u . Ani percipující subjekt není inaktivní: nejen apercepce i percepce odpovídá vnitřním potřebám (jako je např. "pud po novém", "hlad po vjemech" ²³⁰) (K. Leonhard).

a) já, ono a nadjá

Pro Sigmunda Freuda je JÁ většinou pudovým komplexem. Rozlišuje pudy jáské a sexuální, které se mohou dostat do sporu. Avšak "... nemáme vůbec důvodu, abychom tvrdili, že by existoval docela podstatný rozdíl mezi oběma skupinami pudů. Obě skupiny jsou jenom názvy pro energické zdroje individua, a rozprava, zda jsou stejné nebo rozdílné podstaty, a když stejné, kdy se od sebe oddělily, nesmí vycházet z pojmů, nýbrž z biologických faktů, které se za nimi skrývají. O tom víme zatím příliš málo, a i kdybychom věděli více, nemělo by to význam pro náš analytický úkol". Pudy jáské = pudy sebezáchovy.

"Psychologie JÁ, o kterou usilujeme, nemá se zakládat na datech našeho vnímání sebe, nýbrž jako při libidu, na analýze poruch a rozkladu našeho já". ²³¹

Freudova koncepce jáství, navazující nejprve na studie o vědomém a nevědomém, prodělala dosti složitý vývoj do vytvoření instanční theorie, kde je psychický "aparát" rozdělen v JÁ, ONO a NADJÁ.

Dieter Wyss rozděluje vývoj Freudovy koncepce JÁ do několika období: ²³²

V ranné periodě Freudova učení, časově zahrnující úsek let 1892 až 1895, připisuje Freud JÁ postupně tyto funkce:

1. vylučuje potlačované představy z asociativního styku, odvrací je, brání jim ve vstupu do vědomí
2. odštěpuje představu od afektu, odvádí afekt do tělesné oblasti, spojuje afekt (sumu podráždění) s jinými představami, nebo jej promítá do okolí
3. zamítá představu i afekt (výsledkem je pak psychóza)
4. JÁ může být obohaceno přijetím kdysi pathogenních vzpomínek
5. bdí, kontroluje, střeží přístupy k vnímání a motorice.

V periodě 1895 - 1917 zahrnuje Freudovi JÁ sedm rozličných aspektů a funkcí:

1. patří k vědomí, střeží vnímání a motoriku
2. je pudem (pudem sebezachování)
3. je reservoirem libida
4. dává popud k potlačení
5. disponuje s realitou, je částečně identické s principem reality (EGO reality, EGO libosti)
6. je základem utváření charakteru jako reakce na pudové elementy
7. vykonává průzkum, zkoušku reality.

Jak pozorujeme, kolísá Freud mezi koncepcí já jako substance a jako pudu. Jeho předsevzetí "nevycházet z pojmů, ale z biologických faktů", vede nutně k určité desorientaci.

Tuto situaci ještě komplikuje zavedení pojmu "ideální JÁ" ("Ideal - Ich"), který je vlastně předstupněm "NADJÁ".

Vzniká z kolise mezi pudovými nároky libida a hodnocením jedince v kontextu kulturně-ethických nároků. Utvoření "ideálního JÁ" je pak důvodem potlačování.

V poválečné periodě, se zavedením "pudu smrti", "agrese", rozlišením "já - nadjá" nabývá JÁ opět poněkud autonomního rázu, i když na druhé straně je opět akcentována jeho závislost na ostatních instancích. I podstatné části JÁ mohou být nevědomé. JÁ se rozšiřuje do oblasti nevědomého. Vědomí se stává epifenomenem. JÁ i NADJÁ pramení v ONO. "ONO" je užíváno jako takřka ekvivalent "nevědomého", termín sám je převzat od Nietzscheho přes Groddecka.

JÁ je vystaveno z jedné strany trestajícím a omezujícím impulsům NADJÁ, z druhé strany pak pudovým nárokům ONO. JÁ se zmítá mezi "sadistickým" vlivem svědomí a naléháním pudů po získání slasti. Ve své poslední práci o psychoanalytické technice (1937) vidí Freud v terapii možnost efektů, připomínajících platónskou koncepci "spoutání pudů": dosažení harmonie JÁ.²³³⁾

JÁSTVÍ je problémem natolik komplikovaným, že se můžeme pokoušet nejvýše o získání opěrných bodů, nežli o jeho rozřešení. U autorů, pokoušejících se jáství definovat, nacházíme rozpory mezi užitím termínů "vědomí sebe", "subjektu" a "já". Pokusy zachytit jáství pouhou fenomenální deskripcí opět ztros-

kotává na celkových předpokladech, které jsou proměnlivé a v závislosti na celkové myšlenkové konstrukci pak nutně různě vymezují funkce a areál působnosti já, jak je tomu např. u Freuda. Přece však je zážitek JÁ natolik závažnou součástí duševního života, že jej při nejlepší vůli nelze v psychologii přehlédnout.

Obtíž syntézy jednotlivých přístupů spočívá také v okolnosti, že jedni autoři řeší problém jáství v obecnější rovině (jáství jako aspekt vědomí) nežli jiní (jáství jako projev pudů). Jeden přístup vychází spíše od obecného k méně obecnému (tedy od kategorie vědomí k zážitku já, Lehmann), jiný přístup vychází od zkoumání konkrétnější oblasti, tedy např. pudového života, a dochází k "jáství" v rámci určitých předpokládaných silových poměrů uvnitř subjektu. Zatímco na jedné straně vládne přesvědčení, že je předmět zkoumání nutno nejdříve vymezit, panuje na druhé straně názor, že teprve zkoumání jiných, dílčích funkcí a procesů jáství vysvětlí.

Základní otázkou tedy je, zda je možno jáství vymezit bez ohledu na speciálnější kategorie, charakterizující obsahy vědomí. A konečně: zda se takové vymezení nebude krýt s pojmem jiným. Zavedení nového pojmu může být ospravedlněno buď tím, že je výstižnější, nežli pojem dřívější (v tom případě starý pojem nahrazuje), nebo tím, že na skutečnosti zachycuje nové stránky, nové vztahy, které jiný, příbuzný pojem, sám o sobě nepostihuje: jestliže některé vztahy zahrnuté v jiném pojmu pouze zdůrazňuje, pak se může jeho užívání stát předmětem nedorozumění.

1. Psychologický pojem **s u b j e k t u**, subjektivního vědomí individua, vystihuje vázanost vědomí jako evidentního zážitku na individuum. Klade subjekt proti objektu a různé subjekty (jakožto vnitřní aspekty individuí) vedle sebe.
2. Ze subjektu, jakožto individuálního vědomí, vyplývá jeho jednota v mnohosti a kontinuita v proměnlivosti, jeho charakter integrace vnitřního světa. Ze vztahu subjektu a objektu vyplývá také zážitek hierarchie reality.
3. Z existence subjektivního vědomí rezultuje také **s e b e u v ě d o m ě n í** (v ě d o m í s e b e), tj. vědomí, mého vědomí o něčem. Je průvodní kvalitou humánní úrovně uvědomování, předchází pojmovému vystižení této skutečnosti a okolnost, že se může stát předmětem pozornosti a abstrakce, nevytváří ještě novou kvalitu. **V ě d o m í = v ě d o m í s e b e**. Je samozřejmé, že tato rovnice neznamená solipsistický axiom, protože vědomí nechápeme jako "věc o sobě", nýbrž jako vědomí nějakého obsahu. Vědomí zbavené obsahu se nemůže stát předmětem sebe samého.

4. JÁ není identické s vědomím sebe a nevyplývá přímo z faktu vědomí. Můžeme-li říci, že vědomí sebe má stejný průběh s vědomím, nemůžeme říci totéž o jáství.
5. JÁ se vyvíjí souběžně s diferenciací subjektu a objektu, jakožto zážitek či jako odpověď subjektu na strukturalizaci reality.
6. Tato odpověď, reakce není pouhým odrazem diferenciaci skutečnosti, nýbrž je současně jejím tvůrčím činitelem. Vyžaduje tedy specifikaci pomocí dalších pojmů, nežli jsou pojmy individua, subjektu, či vědomí.
7. Je výrazem určité tendence individua, která vyvěrá z vnitřního puze - ní organismu, je výrazem aktivity, která směřuje k uspokojení potřeb od nejelementárnějších k těm nejsuttilnějším a nejkultivovanějším. Vyjádřeno archaičtější výrazem, je tendencí k integraci mohutnosti žádání, manifestuje se vůlí, má voluntární charakter.
8. JÁ prožíváme v jeho popudové, pudové a voluntární manifestaci. Je hypostazovaným substrátem naší aktivity. Nepozorujeme je tedy přímo, je evidentní ve svých projevech, nikoliv ve své podstatě.
9. Z toho vyplývá proměnlivá intenzita zážitku jáství. Z možných kolizí různých popudů vyvěrá rovněž poznatek, že JÁ jako tendence k integraci popudů je zážitkem dynamickým, jehož náplní se mohou stávat nejrozmanitější popudové konstelace.
10. Protože zastáváme stanovisko, že nejrůznější procesy, které mohou probíhat ve vědomí, se mohou za určitých okolností odehrávat nevědomě, plyne z toho poznatek, že také jáství nemusí být vždy jen vědomé.

Proti Freudově koncepci pudů jáských a sexuálních zastáváme shodně s C. G. Jungem názor, že je třeba vyzdvihnout spíše dynamickou jednotu různých pudových hnutí.

Ve vztahu k instanční teorii by pak v naší koncepci byly vzájemné poměry jednotlivých instancí tyto:

1. oblast ID (Es, "ono") - oblast neintegrovaneho puze ní v elementární podobě základních biologických potřeb a pudů, difusní a variabilní živel; existence jakýchsi multiplikovaných zárodků JÁ

2. oblast EGO (Ich, "já") - integrující aktivita subjektu, vědomé chtění a vůle

(3. oblast SUPEREGO /Über-Ich, "Nadjá"/) - není principiálně odlišnou oblastí jako obě předcházející, je pouhým doplněním a rozšířením regulativů EGO na oblast zprostředkovaných a kultivovaných potřeb; je zdrojem mocných podnětů, které vyvěrají z rozšíření subjektivní reality za hranice bezprostředního a pudového v užším slova smyslu. Je samozřejmé, že rozšíření regulativů přináší současně potenciální nebezpečí rozšíření intrapsychických konfliktů.

Způsob prožívání vlastního JÁ je provázen zážitkem síly, vitality, životní energie. Různé odchylky od tohoto stavu nemusí být vždy chorobné - proto je probíráme už na tomto místě; variabilita je intraindividuální i interindividuální.

Hyposthenické prožívání JÁ je provázeno pocitem bezmoci a osobní slabosti, okolní svět, ostatní lidé i vlastní popudy jsou prožívány jako ohrožující, vzbuzující úzkost a stísněnost.

Hypersthenické prožívání JÁ přeceňuje možnosti svého vlivu vzhledem k realitě.

Sthenické, zdravé prožívání JÁ nastává tehdy, jestliže subjekt prožívá sféru možnosti svého vlivu (aktivity) v souladu se svými potřebami a cíly. Zážitek sthenie JÁ závisí na vnitřní zralosti subjektu, která spočívá ve správném odhadu, která uspokojení může člověk dosáhnout zásahy do objektivní reality a která může dosáhnout transpozicí svého subjektivního systému reality. Čím výše se dokáže propracovat v systému svých potřeb k nezávislosti na okamžitých popudech a potřebách, tím je vnitřně svobodnější.

Spontaneita je aktivitou, při které subjekt realizuje své potřeby bez uvědomění : hrožících následků svého činu. Zážitek svobody je zážitkem spontaneity. Také svoboda má svou hierarchii. Sthenické prožívání JÁ je zcela přirozeně spojeno se sebehodnocením. V tomto kontextu také vznikl termín "sebevědomí", kterého zde neužíváme pro jeho zavádějící obsah.

Sebehodnocení je však výsledkem komplikovanějších sociálních vztahů a kategorií, proto je v této obecné části neprobíráme.

b) poruchy jáství

Ukázali jsme si už, že někteří autoři zahrnují poruchy jáství do poruch vědomí, nebo do poruch osobnosti, že rozlišení poruch jáství od jiných syndromů je značně obtížné. Na jedné straně zabírají poruchy jáství oblast poruch vědomí, na druhé straně provázejí řadu poruch speciálnějiho rázu (vnímání).

Z. Mysliveček²³⁴) pojímá jáství jako pocit vlastní osobnosti a zařazuje poruchy jáství do poruch osobnosti.

R. Lemke²³⁵) přisuzuje vlastní "odhalení JÁ" až pubertě. Srovnává poruchy "předmětného vědomí" a "vědomí osobnosti"; poslední jsou poruchami prožívání já při jasném vědomí. Patří sem zážitky "proměny", zážitky odcizení: "Obsahy vědomí, vnímání, pocity, myšlenky se jeví jinak než dříve, působí "cizí". Okolí se změnilo, nebo se změnili oni sami. Řadí sem dále zážitek "ztráty pocitů", myšlenky jsou "dělány" někým jiným. Vzniká ztráta pocitu přínaležitosti vůle k já, ztráta "svého" ("Meinhaftigkeit"). Zážitek jednoty JÁ se ztrácí, štěpí se "jáské" a "já-cizí" části osobnosti. Pociť odcizení se může vztahovat také na vlastní tělo (tělové schéma).

R. Lemke hovoří také o vědomí existence, vědomí skutečnosti, které může doznat porušení. Užívá pro tuto oblast výrazů: Daseinsbewusstsein, Wirklichkeitsbewusstsein, Existenzbewusstsein. Zvláštní poruchou JÁ je mu zážitek dvojníka, a u t o s k o p i e . Dále sem zařazuje představu osobnosti, demenci, změny osobnosti ve fázích manio-depresivity apod.

Při studiu poruch JÁ se chceme řídit i nadále našim předsevzetím, zařazovat pod příslušné pojmy ty poruchy, které vyžadují převážně určitým pojmem vymezený aspekt. Tak např. jáství je současně postiženo poruchami vědomí; chceme-li však hovořit o poruchách jáství, musíme je specifikovat v jeho rozmezí. S poruchami jáství nutně souvisejí poruchy pudů; studium pudového života však vyžaduje podrobnější rozbor a zavedení dalších dílčích pojmů, proto je odkazujeme do poruch pudů. Totéž se týká sebehodnocení, vyžadujícího objasnění sociálních relací a systému hodnot, či agresivity konstruktivní nebo destruktivní, ať už zaměřené vůči sobě (vedoucí např. k suicidii), nebo k okolí, vyžadující objasnění konkrétnějších procesů v rámci subjektu, jako je např. introjekce, projekce, identifikace, potlačení atd. Proto do poruch jáství zařazujeme jen následující symptomatiku.

1. Chorobné odchylky prožívání jáství ve smyslu *h y p o s t h e n i e* a *h y p e r s t h e n i e* (srv. str. 145).

2. Poruchy *d i m e n s e* *a k t i v i t y* *j á s t v í*.

Ukázali jsme, že JÁ diferencuje oblast svého prožívání, své integrující aktivity analogicky prostorové diferenciaci, že můžeme rozlišit dynamiku periferizace a centralizace, nebo, vyjádřeno pojmy statickými, periferii a centrum. Obrazně lze hovořit o míře "příslušnosti" či "příbuznosti" k JÁ. Tento zážitek za zcela určitých podmínek se stává nutnou součástí vědomé činnosti, i když neprovází permanentně všechny vědomé činnosti. Spadá sem Vondráčkova ultrasensibilita. Odlišujeme však poruchy *r e a l i z a č n í h o* procesu, který má ráz obecnější, od poruch *p r o ž í v á n í* *ú č a s t i* JÁ na realitě. Derealizace je tedy poruchou obecnější. Pro tuto úžeji vymezenou poruchu bychom vyhradili spíše pojem *p e r s o n a l i s a c e*, bude-li nám zážitek osobního znamenat totéž co zážitek "jáského". Člověk může různým způsobem manipulovat s realizačními akcenty a mít při tom relativně intaktní JÁ, i když to v praxi nebývá časté. Derealizace jedné oblasti může být kompenzována realizací jiné oblasti. Mohu např. chápat okolí jako nedůležité a prožívat své JÁ v oblasti svých představ a myšlenek, či vzpomínek. Začnu-li však pociťovat svou aktivitu jako cizí, své vnímání jako cizí, své tělo jako cizí v situacích, které normálně provází zážitek JÁ, dochází k porušení vědomí (přiměřeného vnímání) mé účasti, resp. možnosti mé účasti na realitě, ač se jí účastním. S tímto vymezením se kryje pojem *a u t o p s y c h i c k é* *d e p e r s o n a l i z a c e* (derealizace) proti *a l l o p s y c h i c k é* *d e r e a l i z a c i*. Depersonalizace je nutně provázena změnou realizačních akcentů i v oblasti objektové, resp. v oblasti vědomí. Allopsychická i auto-psychická derealizace bývá často těsně spojena, takže ji lze jen obtížně odlišit. Zařazujeme-li poruchy personalizace do poruch jáství, činíme tak za předpokladu, že se zaměřujeme na pathicky změněné vnímání vztahu JÁ:

- a) k vlastnímu tělu a jeho aktivitám (somatopsychická depersonalizace)
- b) k vlastním psychickým aktivitám (autopsychická depersonalizace)
- c) k mimo-subjektivní, objektové oblasti, k širšímu prostoru aktivity subjektu (allopsychická depersonalizace).

K ilustraci problematiky a jejích širších souvislostí uvádím protokol z pokusné intoxikace LSD-25²³⁶) (Psychiatrická klinika v Olomouci, 1965). Protokol výstižně charakterizuje změny prožívání reality, uvádím její se

změnami prožívání v jiných, specifičtějších ohledech, abych nezkreslil celkový ráz pozorování.^{+/}

"Měl jsem pocity depersonalizace, mluvil jsem jakoby sám k sobě z větší vzdálenosti, měl jsem pocit, že ruka není má, i když jsem ji na omak cítil. Viděl jsem stále intenzivnější ožívání prostoru a měl jsem pocit určitého rytmu a vibrace napřed prostoru, pak i sebe - tento pocit však poměrně brzy zmizel. Tvary se začaly pohybovat a měnit - nadouvat, zmenšovat, roztahovat, roztékat atd. Např. obličej se deformovaly do zprohýbaných tvarů, rostliny ožívaly a pohybovaly se, rostly (jako mořští živočichové) apod. Občas jsem měl dojem jakoby akvaria, v němž se pohybují zprohýbaná zrcadla a skla deformující viditelné. Barvy se mi nezdály být intenzivnější, byly spíše pastelové, ale měnily se a neodpovídaly skutečnosti. Př. barva rukou byla na prstech ve stínu zelená a přecházela postupně v modrou, na osvětlené části fialová přecházela v červenou. (Snad byl časový sled změn opačný, nepamatuji se přesně).⁺ Na strukturách jsem viděl drobné, neustále se pohybující útvary. Na rukou to byly rotující spirálky, na tělese ústředního topení jakoby shluky drobného lezoucího hmyzu, na bílém okně plazící se červíci. Dost dlouho (nevím jak) mne bavilo toto pozorování změn v okolí a bylo mi velmi příjemné. Nesnesitelně mne však při tom rušila přítomnost jiných lidí. Ze začátku jsem byl ještě schopen poměrně racionálně a hodně rychle myslet, ale když jsem vyslovil něco nahlas (mluvalo se mi dost obtížně), měl jsem pocit, že to nikdy nevyjadřuje to, co jsem myslel, že zdaleka nestačím ani nedokážu říci vše, co si myslím a že vyslovením celou úvahu nebo pozorování vlastně "nějak shazuji". Proto jsem přestal mluvit a později už jsem ani chuť k mluvení nepociťoval, spíš naopak. Pamatuji se, že mne dost zaujal výrok "takovej mrňavej, co?" - nevěděl jsem totiž, míní-li tazatel sebe nebo mne, ale ptát se na to, mi přece jen za to nestálo a velmi brzy jsem o tom přestal přemýšlet. Později se objevil strach, že na sebe odpovědi prozradím něco, co nechci, ačkoliv jsem vlastně nevěděl, co bych mohl prozradit.

Po té začalo nabývat vrchu bludné myšlení a zkreslení vnímání mne přestalo zajímat. Zpočátku šlo spíše o jakési obecné až filosofické úvahy, později o vysloveně nesmyslné poměrně konkrétní výmysly, které se snažily vzdor své nesmyslnosti mít určitý řád či logiku. Měl jsem intenzivní dojem čtvrtého rozměru, jemuž jsem dokonale rozuměl a dokonce jsem jej i viděl. Byl snad parabolicky prohnutý do podoby jakéhosi okna někam jinam, kdoví kam. Pak nastoupil pocit nesmyslnosti času jako jednosměrného běhu - chápal jsem existenci jako "trvání" nebo "bytí" nebo co. Dále jsem chápal jakousi kontinuitu ves-

^{+/} Pokus vedl p. odb. as. MUDr. Miroslav Zapletálek, autorem protokolu je p. MUČ Ivan Nádvorník. Oběma na tomto místě děkuji za laskavé svolení k publikaci.

míru v onom "trvání" i neskutečném (čtyřrozměrném) prostoru a také kontinuitu (nebo snad jednotu) vesmíru se sebou samým. Žádný z těchto pojmů nedovedu verbalizovat a na onu vnitřní logiku, smysluplnost i optickou znázorněnost (což vše v tom stavu tyto pojmy měly), si již nedokážu vzpomenout.

Později jsem si začal vytvářet různé bludné systémy světa, společnosti i nejbližšího okolí. Jistá část těchto bludných myšlenek byla velice nepříjemná. Např.: skupina lidí (s as. Zapletálkem v čele) mne chce zavřít do blázince a teď se jim to rafinovaným způsobem podařilo. V té době mně také zajímaly protokoly jiných lidí, abych zjistil, jak to dopadne. Odpověď, že jsou uschované, mně utvrdila v mém přesvědčení. Jiné myšlenky byly spíše zajímavé nežli nepříjemné. Bylo jich mnoho, na žádnou se již podrobně nepamatuji. Vybaují se mi však některé momenty. Ampulka od LSD - např. - hrála úlohu jakéhosi fetišu nebo odznaku, řešerše o působení LSD úlohu nějaké tajné knihy, kodexu, bible, okamžik, kdy mi někdo z přítomných ukázal stránku se vzorcem a poznamenal "vidíš, tak tohle máš teď v sobě", jako část neznámého obřadu či procesu; kolegyně byla členkou velikého tajného spiknutí atd. Vůbec všechny události v okolí mi připadaly plné jakéhosi hlubšího, někdy až symbolického smyslu, i když šlo o věci zcela nepatrné.

Poněkud lépe si pamatuji tuto úvahu: existují dva světy. Budu je označovat A a B. Svět A je před aplikací LSD pociťován jako skutečnost (tj. za "bdení") a svět B jako sen (tj. ve spánku). Po aplikaci LSD se svět A změnil v sen. Byl jsem přesvědčen o tom, že kdybych v té chvíli usnul, dostal bych se do světa B, jenž by se pro mne stal skutečností, čili bych se vlastně "probudil".

Občas jsem se snažil dokázat si, zda jsem či nejsem normální, ale sáhodlouhý cyklus úvah vždy ztroskotával na zjištění, že jsem-li nenormální, stačí už tento fakt k tomu, abych to nepoznal. Když na mně pak dolehla představa, že se z tohoto stavu již nikdy nedostanu, vzal jsem tři dražé Largactilu. Je zajímavé, že téměř v tutéž chvíli, kdy jsem takto začal uvažovat, mi kolegyně dražé sama nabídla.²³⁷⁾ To mne překvapilo a hledal jsem i v tomto faktu nějakou záhadu. Napadlo mi, že mi dražé určitě škodí nebo mne snad i usmrtí, snažil jsem se, abych si to vyvrátil, nakonec - i když jsem si v tomto bodě nebyl zcela jist - jsem dražé polknul. Hned po požití jsem měl okamžik úplně jasného vnímání a myšlení (bylo to jako náhlé probuzení). Po chvilce následoval opětý návrat k bludům a zkreslenému vnímání. Podobné chvilkové projasnění jsem pociťoval, i když v menší míře, po náhlém prudkém pohybu (trhnutí). Tohoto "vytrhnutí" jsem občas využíval i úmyslně. Bludné myšlení a vnímání se však vždy velmi rychle vrátilo. Téměř stále jsem prožíval úžasné nepříjemný pocit mezi tím, co bych chtěl, a tím, co mohu.

Příznaky postupně mizely, okamžiky jasného myšlení a vnímání se prodlužovaly a byly častější. Abych odchod příznaků urychlil, vzal jsem ještě 1 dražé Largactilu. Teprve později jsem se začal opět poněkud pohybovat. Zdálo se mi, že nemohu pořádně ovládat pohyby, že jsou nepřiměřené, že se spíše šklebím, nežli směji. Když jsem opouštěl kliniku, měl jsem ještě chvílemi nějaké bludy, ale snažil jsem se je dissimulovat. Občas jsem měl dojem, že jsem blázen a prchám z ústavu. Velmi jsem se potřeboval přesvědčit o tom, že se okolní svět nezměnil, lidé že jsou takoví, jací byli a že tedy i já jsem ten, který jsem byl. U oběda jsem měl pocit, že spíš vím, jak má jídlo chutnat, než že bych chuť skutečně cítil".

V uvedeném protokolu můžeme sledovat jak obecnější proměny pole reality, tedy derealizace v obecném slova smyslu (úvaha o světě A a B), tak projevy somatické depersonalizace (cítí svou ruku jako cizí, je naznačeno "odcizení" artikulačních pohybů), konečně i depersonalizace allopsychická (nejistota o tom, jaký je jeho vztah k okolí). Autopsychická derealizace je poměrně málo vyznačena, objevuje se až v závěru, kdy se potřebuje ujistit o své kontinuitě se stavem před experimentem. Jde spíše o "prověrku" kontinuity vědomí a identity subjektu.

Výrazné poruchy p e r s o n a l i z a c e představuje t r a n s i - t i v i s m u s a i d e n t i f i k a c e . Při identifikaci prožívá pacient stavy, které vysuzuje z projevů jiné osoby, jako příslušné ke svému já. V normě můžeme pozorovat náznak takové identifikace v různém stupni v c í t ě n í s e , kdy např. matka trpí bolestmi svého dítěte, nejen ve formě soucitu, ale přímo autosugestivním "vžitím se" do role dítěte. V pathologii se (spíše řidčeji nežli často) setkáváme s ujišťováním nemocných, že je bolí sousedovo zranění apod. Častěji se už setkáváme s různými stupni t r a n s i t i v i s m u , tj. s přenesením svých aktivit a pocitů, svých postojů a očekávání na jiný subjekt. Transitivity je radikální autopsychickou depersonalizací, ke které přistupuje určení jiného subjektu jako nositele vlastních činností.

Mladá učitelka, která prodělala psychózu, přichází znovu na léčení. Zprvu si stěžuje na pocit odcizení sebe samé. Připadá si jako ztracená, jako za živa mrtvá, nemá své pocity, i když v ní probíhají; pláče nad sebou, ale současně jakoby neplakala, jako by to "plakalo v ní", ba i když si nyní stěžuje na svůj ubohý stav, nestěžuje si to vlastně ona, není to proto, že by ona chtěla. Cítí se hůř nežli otrok, protože nemá své myšlenky, nejedná to ona, nemůže nic učinit ze svého vlastního rozhodnutí. Konečně prozrazuje, že v ní myslí její někdejší milénec a ten je skutečný, hybatelem zdánlivě jejího duševního života. Jiný pacient si stěžuje, že jeho nepřátelé hýbou jeho rukama,

provádějí různé pohyby jeho těla. Při t r a n s i t i v i s - m u tedy dochází k objektové p e r s o n i f i k a c i d e p e r s o n a l i z o v a n é - h o s u b j e k t u . Může také dojít k p e r s o n a l i z a c i objektu. Já zde naopak rozšiřuje svou působnost, svou kompetenci mimo areál možností; jako výsledek aktivity Já jsou pociťovány efekty, které s jástvím reálně nesouvisí. Sféra Já je promítána navenek. Při identifikaci jde o ztotožnění a) s osobou b) s jejími citovými stavy. Tyto znaky sice nutně nevyplynou z pojmu identifikace, ale identifikace přesto bývá v tomto významu často užíváno. Při e x t r a p e r s o n a l i z a c i zařazuje subjekt oblast ne-já k já. Extrapersonalizace je jakýmsi zážitkovým souběžcem extrapotence v oblasti bludů. Jedna z našich patientek prožívala počasí jako součást své nálady, tj. počasí se nezměnilo "v důsledku" její nálady, ale bylo její náladou. Jiná nemocná pociťovala v hlavě "starosti všech lidí na světě", myslí myšlenky státníků" apod. Identifikace by tak byla speciálním případem extrapersonalizace.

Transitivismus bývá častěji prožíván hyposthenicky, extrapersonalizace sthenicky. Není však vyloučen ani opak.

Bližší zkoumání derealizace rovněž vyjeví nejednou vztah k dynamice jáství, především u neuróz. Já je zřejmě dalekosáhle preformováno už v infantilním období vztahem k rodičům, kteří představují prvotní objekty jáských hnutí. Šestadvacetiletá pacientka trpí pocity derealizace, autopsychické i allopsychické depersonalizace. Brání se tomu, když má při analýze klidně sedět, se zavřenýma očima. V údobí, ve kterém je ustaven přenos (tj. analytik reprezentuje autoritu, k níž analyzand pociťuje citový vztah, který často reprizuje někdejší vztahy k rodičům) sděluje: "Já budu muset dělat analýzu s otevřenýma očima, vy mi tak utíkáte, jako byste se vzdaloval, jako byste mizel v dáli a já musím otevřít oči, abych věděla, že jste tady!" Nemocná se rozpomíná, že podobné stavy derealizace začala intenzivně prožívat v období kolem pěti let. Má pocit, že to tehdy začalo najednou, ve školce, "jako by jí prasklo v hlavě", začala kolem sebe cítit předměty jako neskutečné, změnily velikost, vzdálenost, zvuky, jakoby doléhaly z dálky. Později se dovídáme, že ač tehdy byla tiché dítě, zbila ve školce pro maličkost nějaké jiné dítě. V té době odešel její otec do války.

Zkoumání takových podrobnějších relací ovšem náleží části speciální. Problematika jáství už částečně přesahuje do oblasti, zabývající se dynamikou osobnosti.

3. Rozštěp jáství

Poukázali jsme na to, že funkce JÁ vyrůstá na podkladě sjednocení neintegrováných puzení ONO. Při rozštěpu JÁSTVÍ dochází k rozčlenění zážitku JÁ mezi jednotlivá různě spojená a v různých komplexech vystupující puzení, až posléze v chaos jednotlivých impulsů, charakterizujících současně rozpad psychických funkcí. Jedná se tedy o určitou formu regrese. Koreluje s vnějším obrazem dissociace osobnosti.

Z á v ě r y :

1) JÁ je rámcově určeno diferenciací subjektu a objektu. Základy této diferenciacie můžeme sledovat jako diferenciaci recepčně - sensorickou, motoricky - efektorickou a reflexivně - abstrahující.

2) Všechny tyto oblasti mají aktivní, tvůrčí ráz vzhledem k objektivní realitě. Aktivita je pak dovršena možností zásahu do skutečnosti.

3) Bližší charakteristika jáství je zachycena v bodech 1.-10 na str. 144-145.

4) Jáství lze také charakterizovat v konstelaci ID - EGO - SUPEREGO.

5) Poruchy jáství zařazujeme do těchto skupin:

a) chorobné odchylky sthenického prožívání JÁ ve smyslu:

- 1) hypostenie
- 2) hyperstenie

b) poruchy zážitku dimenze aktivity (působnosti) jáství

- 1) somatopsychická depersonalizace
- 2) autopsychická depersonalizace
- 3) allopsychická depersonalizace
- 4) transitivitysmus
- 5) extrapersonalizace a identifikace

c) rozštěp jáství.

ÚDAJE O LITERATUŘE A POZNÁMKY K TEXTU

Jestliže se odkaz k některé práci opakuje, je užito jenom čísla původního odkazu (název práce není znovu přepisován) a za něj ev. připojeno číslo stránky: (1, 40) = D. Wyss, Die tiefenpsychologischen Schulen, str. 40. Není-li znovu připojeno číslo stránky, týká se odkaz práce jako celku.

- 1 Wyss D., Die tiefenpsychologischen Schulen von den Anfängen bis zur Gegenwart, Göttingen, 1961, 404
- 2 Timm W., Leonardo da Vinci, Berlin, 1965, 12-16
- 3 Shaw B., Politika pro každého, Praha, 1947
- 4 Klose H., Arzt, Natur und Kunst, Halle/Saale, 1955
- 5 Dvořák A., Divadelní pitaval, Praha, 1960, 58 - 67
- 6 Mehring F., Život Karola Marxa, Bratislava, 1961, 33
- 7 Faukner R., Moderní fyzika, Praha, 1947, 18
- 8 Dratvová A., Filosofie a přírodovědecké poznání, Praha, 1946
72-73
- 9 Woodworth R.S., Schlosberg, H., Experimentálná psychologia, Bratislava, 1959, 24
- 10 Jaspers K., Psychologie der Weltanschauungen, Berlin-Göttingen-Heidelberg, 1960
- 11 Často bývá také citován názor Fichteho, že závisí na povaze člověka, jakou kdo má filosofii
- 12 kol., Základy marxistické filosofie, Praha, 1960, 42
- 13 Cvekl J., Sigmund Freud, Praha, 1965, 126
- 14 Zich O., Lidová přísloví z logického hlediska, Praha, 1956
- 15 Kant I., Kritik der reinen Vernunft, 1781
- 16 Bergson H., Vývoj tvořivý, Praha, 1919, 494
- 17 Aristoteles, O duši, Praha 1942, 135-242
- 18 Leonhard K., Biologische Psychologie, Leipzig, 1961, 107-126
- 19 Müller-Freienfels R., Die Seele des Alltags, Berlin, 1926, 87

- 20 Schopenhauer A., *Metafysika lásky - O geniovi*, Praha, 1944, 86
- 21 Pavlov I.P., *Výbor ze spisů*, red. Ch. S. Koštojanc, Praha 1952, 14
- 22 Široký H., *Abstraktní a konkrétní myšlení u schizofrenie*, dipl. práce, Psychol. ústav, Brno 1957, 20-21 (archiv)
- 23 Riese W., *Phyloanalysis (Burrow) - Its Historical and Philosophical Implications*, Acta Psychoth., Suppl. ad Vol. 11, 1963, 5-36
- 24 (16, 251)
- 25 Dembowski F., *Psychologie der Affen*, Berlin, 1956
- 26 (9)
- 27 Spencer H., *Filosofie souborná, výtah F. H. Collinse*, Praha, 1901, 132-137
- 28 Darwin Ch., *O vzniku druhů přírodním výběrem*, Praha, 1953
- 29 (18, 146)
- 30 Zwerenz G., *Magie, Sternenglaube, Spiritismus*, Leipzig/Jena, 1956, 15, 21
- 31 Formánek J., *Přenos vědeckých informací*, *Activitas nervosa superior*, 1960, 1, 93-110; 194-205
- 32 (13)
- 33 Široký H., *Rozpaky nad psychoanalysou*, *Kultúrny život*, 1965, 46, 3
- 34 Freud S., *Tři úvahy o sexuální teorii*, Praha, 1926
- 35 Freud S., *Úvod do psychoanalýzy*, Praha, 1945, 264
- 36 Freud S., *Výklad snů*, Praha, 1937, 113-117
- 37 (36, 118)
- 38 Freud S., *O sobě a psychoanalýze*, Praha, 1936, 69
- 39 Freud S., *Vzpomínka z mládí Leonarda da Vinciho*, Praha, 1933, 62-64
- 40 Freud S., *Die "kulturelle" Sexualmoral und die moderne Nervosität (1908)*, *Kl. Schr. zur Sexualtheorie und zur Traumlehre*, Wien, 1931, 34-35
- 41 Freud S., *Beiträge zur Psychologie des Liebeslebens (1910)*, tamtéž, 69-70
- 42 Freud S., *Über infantile Sexualtheorien*, tamtéž, 47
- 43 (42, 38)
- 44 (21, 357) (39) (40, 34-35)

- 45 (1, 261)
- 46 (10, 69-84)
- 47 Langmeier J., Matějček Z., Psychická deprivace v dětství, Praha, 1963
- 48 Wolf E., Interpersonální vztahy v reflexologickém pojetí, Čs. psychiatrie, 1960, 3, 145
- 49 König R., Die strukturelle Bedeutung des Alters in den fortgeschrittenen Industriegesellschaften, Ann. Nestlé, IV, 1960, 1-12
König R., Jugendlichkeit als Ideal, Universitas, 1960, 1289-1296
- 50 Konečný R., Subjekt reálný a subjekt mezný, Psychologie, 1948, 113-119
- 51 (1, 260)
- 52 Schultz-Hencke H., Lehrbuch der analytischen Psychotherapie, Stuttgart, 1951
- 53 Graber G. H., Der Mensch und sein Hexenhaus, Der Psychologe, 1964, B XVI, 1, 1-16
- 54 Riemann F., Grundformen der Angst, München-Basel, 1961
- 55 Descartes R., Rozprava o metodě, jak správně vésti svůj rozum a hledati pravdu ve vědách, Praha 1947
Descartes zde vystihuje dvě opomíjená hlediska poznání vědy;
a) poznání jako projev intelektuální agrese
b) poznání jako slast
a) "...neboť je to opravdu bitva, tato snaha zvítěziti nade všemi nesnázemi a omyly, jež nám brání dojíti znalosti pravdy, a je prohranou bitvou, přijmeme-li nějaké nesprávné mínění o věci i jen trochu všeobecně platné a důležité..." (73)
b) "...nemohu učiniti lépe než pokračovati v zaměstnání, které mám, to jest užiti celého svého života k pěstování rozumu... Zakusil jsem tak neobyčejných slastí .. že nelze podle mého mínění prožívat v tomto životě sladších nebo nevinnějších: .. z toho naplnilo mého ducha takové zadostiučinění, že se mne nic jiného nedotýkalo..."
- 56 Freud S., (39, 124-125)
- 57 Bykov K. M., Učebnik fysiologii, Moskva, 1955, 771-773, zvl. 772
- 58 Nietzsche F., Zrození tragédie, Praha, 1923, 77
- 59 (58, 10)

- 60 Úlehla J., Zamyšlení nad životem, Praha, 1939, 295
- 61 Hollitscher W., Příroda ve vědeckém obraze světa, Praha, 1961
- 62 Bernal J. D., Věda v dějinách, I-II, Praha, 1960
- 63 (61)
- 64 (10, 74)
- 65 (9, 862)
- 66 Popularizátor (nejde-li o pekuniárně zainteresovaného publicistu) má snahu p ř e k l e n o u t určitou distancí mezi sebou a okolím, odcizení, které vzniká v důsledku vědění a tím i jiného hoďnocení. Tragický aspekt takové distance popisuje např. J. London v autobiograficky zabarveném románě Martin Eden (Praha, 1955). Především geniům - právě pro jejich výjimečnost - bývá údělem určitá vnitřní osamocenost a někdy nemožnost sdílení i s těmi, se kterými by se sdílet chtěli. Bývají však obdařeni hrdým aristokratickým duchem, který jim umožňuje nésti své plody - byť osamoceně - vstříc budoucnosti.
- 67 Kretschmer E., Körperbau und Charakter, Berlin, 1944, 283-289
Z hlediska zkoumání vztahu konstituce a temperamentu, aplikuje E. Kretschmer svou typologii také na theoretičky. Všímá si posunu tělesné stavby učenců od středověku k době moderní, ve smyslu ústupu leptosomních a rozšíření pyknických typů, ve shodě se změnou mentality.
Leptosomně-schizothymní typy jeví dle Kretschmera sklon k pojmo-
vě-systematickému, abstraktnímu myšlení, vylučnosti, kdežto pyknicko-cyklothymní typy sklon k zabývání se konkrétním, názorným, hmatatelným, bez porozumění pro pojmovou konstrukci a metafysiku, zato však hojně popularizují.
- 68 (17, 223)
- 69 (55, 9)
- 70 Bacon F., Novum organum scientiarum, 1620
- 71 (57, 756)
- 72 Adler A., Člověk, jaký jest, Praha, 1937
- 73 Široký H., Ke skupinové psychologii a psychotherapii neurós, Sb. FF UJEP, ř.B, 1965, 17-29
- 74 (21, 357)
- 75 Petrilowitsch N., Zur Charakterologie der Zwangsneurotiker, Halle/Saale, 1956, 66, 48

- 76 (54)
- 77 Široký H., Víra a blud, Vesmír, 1959, 219
- 78 (54)
- 79 (75, 118)
- 80 Marcus Aureolius, Hovory o sobě, Praha, 1948, 111
- 81 Einstein A., Infeld L., Fysika jako dobrodružství poznání, Praha, 1958, 7
- 82 Rubinštejn S. L., Principy i puti razvitija psihologii, Moskva, 1959, 42
- 83 Tardy V., Psychologie osobnosti, Praha, 1964, 14
- 84 (9)
- 85 Kolářiková L., Pojetí osobnosti v psihologii, Čs. psihologie, 1961, 2, 131
- 86 Jurovský A., Psychologie, Turčiansky sv. Martin, 1949, 418, 497
- 87 (83, 33)
- 88 Sorokin P. A., Krise našeho věku, Praha, 1948, 161
Sorokin zde nadhazuje problematiku, která se objevuje v různých obměnách v moderních kritických školách osobnosti (Buber, Wyss, existenciální analýza): otázku závislosti člověka na jeho sociální konstelaci (srv. též V.v. Weizsäcker, G. Sigmund atd.). Říká o moderním člověku: "Celý jeho problém, jak se chovat, je učen poměrem sil mezi jeho silou a silou ostatních. Tak se tedy všechno redukuje na problém souhry fyzikálních sil v systému fyzikální mechaniky".
- 89 Kepinsky T., Czy kryzys stosunku lekarza do chorego? Polski tygodnik lekarski, 1962, 21, 3-15
- 90 Wertham F., The Scientific Study of Mass Media Effects, The Am. J. of Psychiat., Vol. 119, 1962, 4, 309
- 91 Eysenck S. H., Dimensions of Personality, London, 1947
- 92 Dührssen A., Zur Korrektur von Eysencks Berichterstattung über psychoanalytische Behandlungsergebnisse, Acta psychother., Vol. X, 1962, 5, 319-342
- 93 Široký H., Úvod do herecké psihologie, Praha, 1964, 45-46
- 94 Srv. např. vyd. Kretschmer E., Körperbau und Charakter, Berlin, 1926 s cit. vyd. (67)

- 95 Riemann F., Bedeutung und Handhabung der Gegenübertragung, Z.Psycho-som. Med., 1960, 2, 123-132
- 96 Heigl F., Über Bedeutung und Handhabung der Übertragung, tamtéž, 110
- 97 (10, 76-79)
- 98 Rijlant P., Základy psychofysiologie, Praha, 1949, 201
- 99 Nietzsche F., Zur Genealogie der Moral, Leipzig, 1903, 301
- 100 (61, 128)
- 101 Cit. dle Siegmund G., Auf der Spur des Lebensgeheimnisses, Nachdruck, Fulda, 1964, 18
- 102 (16, 368)
- 103 Zlomky předsokratovských myslitelů, Praha, 1944, 6
- 104 (103, 80)
- 105 Engels, B., Dialektika přírody, Praha, 1950, 215, 62
- 106 (27)
- 107 (60)
- 108 Málek I., Vznik života na zemi, Praha, 1958, 89
- 109 (101, 111)
- 110 Jsou to Bergsonova slova, jimiž začíná svou práci Petrilowitsch (75)
- 111 Wiener R., Kybernetika a společnost, Praha, 1963, 44
- 112 Bölsche W., Der Termitenstaat, Stuttgart, 1931
- 113 Maeterlinck M., Das Leben der Termiten, Berlin, 1927
- 114 (27, 101)
- 115 (20, 50)
- 116 (19, 63-27-53)
- 117 Gen., 1, 28
- 118 (16, 218-219)
- 119 (83) (86) (1) (93)
- 120 Allport G. W., Personality, N.Y., 1937
- 121 Eysenck H. J., The Scientific Study of Personality, London, 1952
- 122 Lauterer Z., Základy lékařské psychologie a psychopathologie, Praha, 1954

- 123 (98, 7-8)
- 124 Wundt W., Grundzüge der physiologischen Psychologie, Leipzig, 1893
- 125 Sečenov I.M., Reflexy velkého mozku, Praha, 1955
- 126 (21, 253-181-)
- 127 (122, 185)
- 128 (98, 202)
- 129 Wooldridge D.E., The Machinery of the Brain, cit. dle rus. překl., Moskva, 1965, 263, 257, 214
- 130 Moreno J.L., Gruppenpsychotherapie und Psychodrama, Stuttgart, 1959, 103, 239, 240
- 131 (93, 144)
- 132 Bleuler E., Lehrbuch der Psychiatrie, Berlin, 1937, 76-79
- 133 Lemke R., Neurologie und Psychiatrie, Leipzig, 1956, 234, 236, 237
- 134 Reichardt M., Allgemeine und spezielle Psychiatrie, Basel, 1955, 46-47, 80
- 135 Vondráček V., Lékařská psychologie a všeobecná psychiatrie, Praha, 1958, 188
- 136 Mysliveček Z., Obecná psychiatrie, Praha, 1959, 43-47
- 137 (122, 224)
- 138 Jung C.G., Zur Psychologie und Pathologie occ. Phänomene, Leipzig, 1902
- 139 Knobloch F., Wolf E., Knoblochová J., Šváb L., Neurózy, Praha, 1956, 101-102
- 140 (77)
- 141 Borovanský L., Soustavná anatomie, VII, Praha, 1951, 93
též srv. Bykov a kol., (57, 751)
- 142 (129, 211)
- 143 Ševčenko J.G., Posledství frontální leukotomie při šizofrenii, Moskva, 1954
- 144 Hanzlíček L., Biologická terapie psychóz, Praha, 1959, 244-251
- 145 (9, 775)
- 146 Dastich J., Empirická psychologie, Praha, 1867, 31
- 147 kol., red. Rubinštejn, Psychologie, Praha, 1959, 404
- 148 Krejčí F., Psychologie vůle, Praha, 1926, 259

- 149 Černocký K., Psychologický slovník, Praha, 1940, 66
150 (18, 99)
151 (134, 46)
152 (94, 105)
153 Schmidt H., Philosophisches Wörterbuch, Leipzig, 1922, 55
154 (67)
155 Vandervael F., Biométrie humaine, Paris, 2 Edition, 117
(zde viz i jiné biometrické systémy)
156 (93, 64-71)
157 Kant I., Základy k metafysice mravů, Praha, 1910, 49
158 Kant I., Kritika praktického rozumu, Praha, 1944, 113
159 (157, 52, 50)
160 Mysliveček Z., Speciální psychiatrie, Praha, 1959, 33
161 Giljarovskij V.A., Psichiatrija, Moskva, 1954, 446
162 Gruhle H.W., Grundriss der Psychiatrie, Berlin, 1943, 93
163 Knobloch F., Soudní psychiatrie pro právníky a lékaře, Praha,
1957, 86
164 Schneider K., Die psychopathische Persönlichkeit, Wien, 1943
165 (52, 117, 308)
166 Heveroch A., O podivínech a lidech nápadných, Praha, 1901
167 (54) (67)
168 Kuffner K., Psychiatrie I, Praha, 1897, 119
169 (103, 22)
170 Pavlov T., Teória odrazu, Bratislava, 1951
171 Rubinštejn S.L., Bytí a vědomí, Praha, 1961, 238-242
172 Zeman J., Problém vědomí, Praha, 1947, 75, 91, 105-106
173 Krejčí F., Základy psychologie I, Praha, 1902, 16, 131
174 (168, 25)
175 (18, 9)
176 Laufberger V., Vzruchová theorie, Praha, 1947, 145
177 (136, 48)
178 Srv. Albee E., Hry, Praha, 1964; Ionesco F., Hry, Praha, 1964;
Havel J., Zahradní slavnost

- 179 Leibniz G.W., Monadologie, Praha, 1925, 303-32
180 srv. k tomu Rubinštejn (82, 164)
181 Široký H., Vacková M., Model zážitku imminence u schizofrenie -
příspěvek ke zkoumání struktury schizofrenní osobnosti, ref.,
II. sjezd ČSPS, Praha, 1964
Autoři zde ukazují širší souvislosti zážitku ohrožení a zabývají
se otázkou imminence v kontextu dynamických dějů osobnosti.
182 Fischer E., Problémy mladej generácie, Bratislava, 1964
183 (133, 234-236)
184 (132, 61)
185 (135, 169-186)
186 (136, 53-60)
187 Wundt W., Grundriss der Psychologie, Leipzig, 1913, 250-251
188 Freud S., Výklad snů, Praha, 193
189 (132, 2-4)
190 Magoun H.W., The Waking Brain, Springfield, 1963, cit. dle rus.
překl., Moskva, 1965
191 Žlábek K., Přehled anatomie člověka, Praha, 1950, 370
192 Tardy V., Problémy štruktúry osobnosti, Studia psychologica, VII,
1965, 1, 8
Koláříková L., K theorii vrstev, Psychologie XI (1948-1949), 120
193 Haškovec L., Další příspěvky k subkortikálnímu psychismu, Revue
v neurologii a psychiatrii, 1928, 7, 241-247
196 Piéron H., Le cerveau et la pensée, Paris, 1923
197 (98, 95-97 167 172-173)
198 Ivanov-Smolenskij A.G., Nárys pathofysiologie vyšší nervové čin-
nosti, Praha, 1952, 7, 61
199 (193, 64)
200 Pavlov I.P., Přednášky o činnosti velkých hemisfér, Praha, 1952, 282
201 (161, 88)
202 (176, 145-146)
203 Lesný I., Základy neurologické elektrodiagnostiky, Praha, 1953, 98
Černáček J., Neurologická propedeutika, Bratislava, 1955, 274-292
204 (190 148)

- 205 (129, 145-146-149)
- 206 (129, 188)
- 207 (190)
- 208 (190, 33)
- 209 (190, 151)
- 210 (3, 290)
- 211 (187, 268-269)
- 212 Schopenhauer A., Die beiden Grundprobleme der Ethik, Berlin, 57-70
- 213 Nietzsche F., Jenseits von Gut und Böse, Leipzig, 1903, 28
- 214 Krejčí F., Psychologie citění, Praha, 1916, 196-197
- 215 Krejčí F., Základy vědeckého systému psychologie, Praha, 1929, 129
- 216 Fichte J.G., Grundlage der gesamten Wissenschaften, 1794
- 217 Lehmann G., Psychologie des Selbstbewusstseins, München, 1923
- 218 Fischer J.L., Základy poznání, Praha, 1941, 40, 178
- 219 (50)
- 220 (172)
- 221 Vondráček V., Hodnoty a hodnocení v psychiatrii, Praha, 1964 (135, 82)
- 222 (17, 85)
- 223 Sečenov I.M., Elementy myšlení, Praha, 1946, 138-142
- 224 (132, 26)
- 225 (83, 84)
- 226 Russel B., Problémy filosofie, Praha, 1927, 50-52
- 227 (19, 276-280)
- 228 Sattes H., Die hypochondrische Depression, Halle/Saale, 1955, 28
Termín "Ich-Nähe" pochází od Jahrreise.
- 229 (105)
- 230 (18)
- 231 (35, 339-340, 348)
- 232 (1, 22 63, 85-87)

- 233 Freud S., Die endliche und unendliche Analyse, 1937
234 (136, 26)
235 (133, 236)
236 Základní informace o využití pokusných intoxikací v psychiatrii
možno najít v knize J. Roubíčka, Experimentální psychózy, Praha,
1961
237 Largactil: preparát sestrojený Charpentierem v laboratořích firmy
Specia (1950), ozn. chlorpromazin. Užívá se v terapii psychóz a
také k potlačení příznaků při experimentálních intoxikacích. Čsl.
preparát ponechává označení "Chlorpromazin".

U K A Z A T E L J M E N V T E X T O V É Č Á S T I

Adler	38	Fischer	131
Albee	100	Flemming	29
Albertus Magnus	116	Freud	17, 18, 20, 41,
Allport	69		22, 23, 25, 53
Aristoteles	12, 34, 116, 127, 132		55, 115, 140,
Bacon	34, 14		141, 142, 143, 144
Baer	117	Galenos	116
Bach	79	Galilei	8, 26
Berger	122	Gall	117
Bergson	11, 14	Giljarovskij	93, 120
Berkeley	100	Groddeck	142
Bessel	8	Gruhle	93
Binswanger	41	Hanzlíček	87
Bleuler	35, 79, 85, 110	Hartmann	115
	115, 132, 133	Haškovec	117, 118
Bölsche	66	Havel	100
Brodmann	86	Helmholtz	63
Bureš	88	Herakleitos	97
Burrow	13	Hess	124
Caesar	124	Heveroch	94,
Cvekl	8, 17	Hippokrates	92
Černocký	90	Husserl	22
Darwin	14	Chaplin	76
Dastich	89	Christian	70
Descartes	34, 35, 100, 16	Infeld	49
Diogenes	63	Ionesco	100
Dostojevskij	79, 124	Jackson	117
Dührssen	53	Jacobsen	86, 87
Edinger	117	Janet	41, 132
Einstein	15, 26, 49	Jaensch	92
Einthoven	29	Jaspers	8, 20, 41, 70
Engels	7, 64, 101, 9	Jung	20, 23, 41,
Eysenck	41, 53, 69		83, 144
Faraday	29	Jurovský	51
Fernandez	87	Kandinskij	41
Fichte	131	Kant	10, 11, 93

Kepinský	53	Petrilowitsch	43, 47
Kinnebrook	8	Petr Veliký	124
Knobloch	85, 94	Penfield	64, 126
Konečný	132	Picasso	79
Koperník	26	Piéron	118
Krejčí	90, 98, 130	Pirandello	107
Kretschmer	41, 53, 90, 92, 94	Platon	14, 116
Krutěckij	90	Purkyně	29, 65
Kuffner	95, 99	Rank	20, 22
Lauterer	69, 71, 72, 81	Razenkov	119
Laufberger	99, 120, 121	Reichardt	80, 90
Lehmann	131	Ribot	41
Leibniz	70, 100	Riemann	43, 47, 94
Lemke	80, 110, 146	Rijlant	70, 73, 118
Leonardo da Vinci	7	Roentgen	29
Leonhard	11, 14, 90, 99, 141	Rorschach	41
Lesný	123	Rozental	119
Maeterlinck	66	Rubinštejn	51, 70, 98
Magoun	116, 122, 123, 125, 126	Russel	134
Marcus Aurelius	49	Sarkisov	86
Marx	7, 29, 101	Sečenov	133
Maskelyne	8	Shaw	7, 127
Mečnikov	29	Sheldon	92
Mendel	29	Siegmund	65
Milner	125	Schlosberg	51, 87
Mjasiščev	41, 70	Schmidt	91
Moniz	87	Schneider	94
Moreno	41	Schopenhauer	11, 67, 115, 130
Müller-Freienfels	11, 67, 134	Schultz-Hencke	14, 22, 94
Myslivedek	81, 93, 94, 99	Spencer	14, 64, 66
	111, 146	Sperry	87
Nakonečný	70	Tardy	51, 59, 71
Napoleon	124		133
Nádvorník	148	Thomae	70
Nietzsche	21, 25, 60, 130, 142	Tolstoj	79
Olds	124	Trevarthen	87, 88
Oparin	65	Úlehla	26
Pasteur	29	Viola	92
sv. Pavel	124	Vondráček	70, 81, 111
Pavlov	12, 14, 20, 25, 38, 43,		132
	53, 70, 71, 74, 92, 101, 117, 118, 119, 120, 137	Vvěděnski	119

1111-5362

UKAZATEL POJMŮ

abstraktní - typ	11
agrese - intelektuální	27, 50, 58, 155
alternace	83, 84
amentně-delirantní - syndrom	115
anankasmus	42, 47
appersonalizace	85
atomizace - psychika	51
autoskopie	146
centrum - libost	124
ceremoniel	47
degradace - osobnost	82, 83
delirantní stav	114
demence	82, 83
derealizace	24
derealizace - realizace	106
deskripce	27
diferenciace - JÁ	135
motoricko-efektorická	137
receptivně-sensorická	135
reflexivně-abstrahující	139
elektroencephalografie	121
état seconde	84
exaltace	109
experiment	28
extrapersonalizace	151
fáze - stavy - bdění	119
formatio reticularis	125
fragmentární myšlení	45, 48
funkce	75
fysiologie - psychologie	5, 71, 126
fysikalismus - mechanicismus	62, 157
hierarchie vědomí	118
hra	15, 21
hyperkompenzace - parciální	39

charakter	89, 90, 92, 93
mravní	92, 93
charakteropathie	94, 95, 96
identifikace	150
idola	34
imminence - zážitek ohrožení	167
implantace - elektrody	124
intence	22
introspekce	101, 134
jazz	109
JÁ - periferie a centrum	138
JÁ - popudovost	137, 138, 144
jednotka	62, 64
jistota	23
katathymie - myšlení - paměť	35
klarifikace	26
koma	113
kompensace	38, 39
hyperkompensace	39
parakompensace	40
konfusní - vědomí	114
konservativismus	28
konstituce	92
konstrukce	29
kritika	27
lobotomie - leukotomie	87
libost - centrum	124
lucidita - hyperlucidita	112
matné vědomí	112
meditace	109
mechanicismus	62
monadologie	100, 101
motivace	15
mozek - rozdělení	88
mystifikace	26
mystika	109
narcismus	17
narkotika	108
naturel	89
neurotik - psychopat	94
norma a pathologie	81, 82
nouze - vývoj	14

obsese	42, 47
odcizení - věda	25
odklon od reality	18
osobitost	76
osobní rovnice	8, 16
osobnost - studium - antagonismy	55, 56, 57
osobnost premorbidní	83
parakompensace	38, 39, 40
pathologie - norma	81, 82
personalizace	147
popudovost - jáství	137, 138, 144
popularizace	31
povaha	91
praxe a theorie	30
problémový práh - snížení	43
pseudotheoretik	28
psychologie - fysiologie	5, 71, 126
psychopathie	86, 93
psychopat - neurotik	94
psychopatizace	96
psychopathologie	41
racionalizace	36
realizace - proces	104
- eros	108
realita - hledání	109
- princip	107
- psychologická	104
role	78
rovnice - osobní	8, 16
rozpad - osobnost	86
rozštěp - JÁ	152
sběratelství - vědec	27, 31
sebehodnocení	145, 146
sen	98, 105, 121
sex - cool sex	108
schema tělové	138
somnolence	113
spekulace	28
spontaneita	145
spravedlnost	76
stagnace - osobnost	83

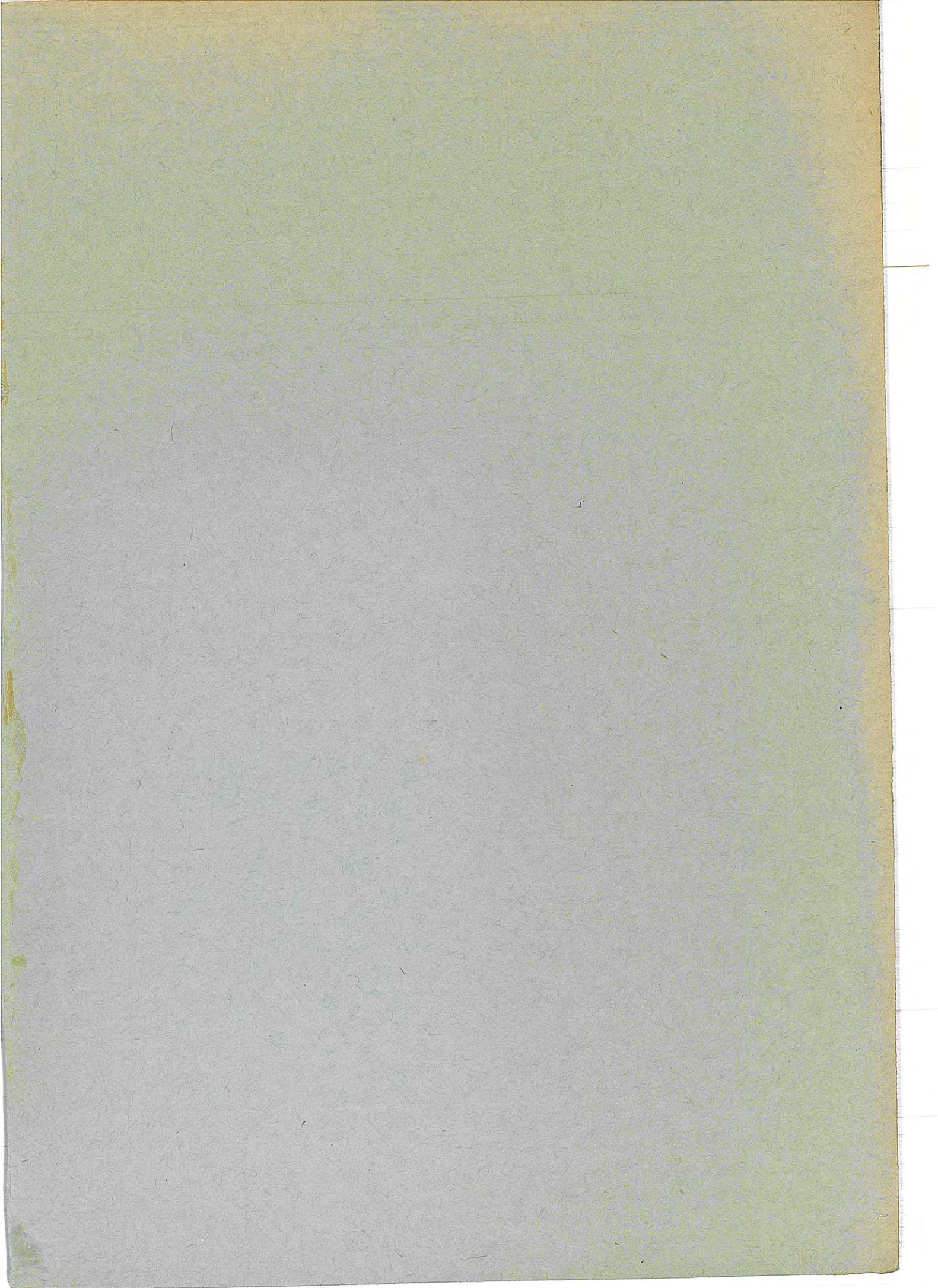
studium - osobnost - antagonismy	55, 56, 57, 58
submise	27
svoboda	145
systematika	28
systematika - paranoidní	43, 48
temperament	92
tělové schema	138
theorie a praxe	30
trans	109
transformace	85
transitivismus	150
typ - abstraktní	11
typ - vědci - Kretschmer	156
ultrasensibilita	132
umění - věda - umělec - vědec	7, 9, 20, 105
věda - vědecký pracovník	31
věda - umění	7, 9, 20, 105
vigilambulismus	114
zcizení	100
zvědavost - zvědavost	10, 15
zúžení - vědomí	113

- o o o -

O b s a h

	Str.
Poznámky ke studiu	3
Předmluva	5
I. Psychologie theoretika osobnosti	
1. Psychologie vědce a vědy	7
2. Theoretické poznání v rámci osobnosti	10
3. K motivaci vědeckého zaměření	13
4. Freudův příspěvek k otázce vzniku a vývoje vědeckého zájmu	16
5. Diskuse o Freudových podnětech.....	20
6. Nebezpečí pro objektivitu, vyplývající z povahy vědeckého zaměření	24
a) odcizený theoretik	25
b) agresivní theoretik	27
c) pseudothoretik	28
7. K symptomatologii odchylek vědeckého myšlení	33
a) katathymie	35
b) racionalizace	36
c) kompenzace a parakompenzace	38
8. Některé hraniční a patologické varianty teorie	41
a) anankastické příznaky	42
b) paranoidní systemizování	43
c) fragmentární uvažování	45
d) paralely v theoretické normě	47
9. Theoretické zaměření psychologa.....	49
II. Základní pojmy teorie osobnosti	
1. Individuum	62
2. Osobnost	69
a) individuum a osobnost	75
b) psychopathologie osobnosti	79
c) osobnost a některé poznatky fyziologie	86

	Str.
3. Charakter a povaha	89
psychopathologie charakteru	93
4. Subjekt a vědomí	97
a) vědomí a realita	104
b) realizace a derealizace	106
c) poruchy vědomí	110
d) podvědomí	115
e) vědomí a fyziologie mozku	116
f) vědomí, psychologie a fyziologie	126
5. Vědomí sebe a jáství	129
a) já, ono a nadjá	141
b) poruchy jáství	146
Údaje o literatuře a poznámky k textu	153
Ukazatel jmen v textové části	164
Ukazatel pojmů	167

Autor:	odborný asistent Hugo Šíroky	
Název:	PROLEGOMENA K PSYCHOLOGII A PSYCHOPATHOLOGII OSOBNOSTI	
Vydavatel:	Universita J. E. Purkyně v Brně	
Určeno:	pro posluchače filosofické fakulty	
Vedoucí katedry:	doc. dr. Jaroslav Šabata	
Povoleno:	rektorátem University J. E. Purkyně v Brně dne 15. 3. 1966 — D-02*60078	
Nakladatel:	Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1	
Číslo publikace:	1111 - 5362	
Vydání:	první 1966	
Náklad: 500 výtisků		Stran: 172
AA: 10,98		VA: 11,60
Tematická skupina a podskupina:		17/20
Tiskárna:	Středočeské tiskárny, n. p., provoz 17 - 982/66	
Druh tisku:	rotaprintem	
17 - 456 - 66		Cena: Kčs 9,— — A

Tato publikace neprošla redakční ani jazykovou úpravou v redakci
nakladatelství